

345284

PUBLICAȚIILE INSTITUTULUI SOCIAL BANAT-CRIȘAN

Banatul de altă dată și de totdeauna

Sinteza problemelor istorice și social-politice

de

Dr. C. Grofșorean *u*

TIMIȘOARA

1946

Banatul de altă dată și de totdeauna

Sinteza problemelor istorice și social-politice

BCU Cluj / Central University Library Cluj

de

Dr. C. Grofșorean

TIMIȘOARA

1946

CUVÂNT ÎNAINTE

Sinteza unor studii documentare întocmită de d-l Dr. C. Grofsorean, este de o importanță covârșitoare, pentru dovedirea drepturilor înprescriptibile ale Românilor asupra Banatului-românesc. Aceste lucrări au fost reclamate de unele necesități imperative ale intereselor românești, deoarece grupul etnic german din Banat, prin diferiți autori de propagandă, dintre care în prim rând e de amintit d-l Hans Herrschaft, care prin lucrarea sa din 1942: „Das Banat“, a susținut teza că, Banatul e nemțesc și tot ce este bun și frumos pe acest pământ, e creațiune nemțească — reclama dreptul la o dominație germană.

Nimic mai firesc, că Români bănățeni sesizându-se de aceste mișcări și de multe alte manifestări semnificative, ce vizau formarea unui „Donauland“, se reacționeze, arătându-și dreptul istoric și capacitatea lor de guvernare.

S'a procedat, deci, fără întârziere la culegerea datelor necesare, pentru atingerea acestui scop, încredințându-se lucrările Institutului Social Banat-Crișana; ținând seamă Institutul de indicațiunile primite dela d-l prof. univ. Dr. Silviu Dragomir, președintele pe atunci al comisiei transilvane pentru lucrările preținse de Ministerul Afacerilor Străine în vederea viitoarelor tratate de pace.

Prin urmare Institutul Social a făcut apel la toți intelectualii de specialitate, discutând în mai multe ședințe planul de lucru, în baza căruia s'au întocmit apoi studiile documentare, din care rezultă, mai pre sus de orice indoială, dreptul la dominația nestingherită al Neamului asupra Banatului-românesc: desmințind realizările splendide și incontestabile, în cel mai categoric mod, calomniile răspândite — urbi et orbi — timp de douăzeci de ani de către vrășmașii noștri de totdeauna, referitoare la afirmativa incapacitatea de guvernare a Neamului Românesc.

Din partea-mi exprim pe această cale d-lui președinte al Institutului Social, precum și tuturor colaboratorilor săi, toată afecțiunea mea și recunoștința sinceră pentru prețioasele lucrări, ce vor forma, în totdeauna, documente istorice nepieritoare.

Dr. ALEXANDRU MARTA

PREFAȚĂ

În decursul anilor 1941—43 au apărut mai multe publicațiuni, care contestau dreptul Românilor asupra Ardealului și a Banatului, cum era lucrarea d-lui H. Herrschaft: „Das Banat“, a d-lui Nic. H. Hockl: „Die Transferierungen und Nationalistenschübe im Banat während des 18. Jahrhunderts“, precum și faimoasa lucrare a Guvernului maghiar de altă dată: „Siebenbürgen“, având ca obiectiv justificarea ocupării rușinoase a Ardealului de Nord de către regimul hortic în temeiul dictatului perfid dela Viena.

Cum era firesc, *Institutul Social Banat-Crișana* a pus în discuție aceste lucrări la ședințele Secțiunilor sale, examinând cu amănuntul argumentele, de multeori foarte subrede și lipsite de documentare științifică, ale lucrărilor amintite.

D-l *Dr. Alexandru Marta* urmărea cu atențiune discuțiunile; mai cu seamă că s'a cristalizat convingerea în decursul acestor comunicări că, Institutul este obligat a răspunde la aceste atacuri, întocmind o lucrare documentată, care să servească delegaților României la viitoarea conferință de pace. Cu atât mai vărtos că, d-l prof. univ. *Dr. Silviu Dragomir* într'o conferință, ținută la Timișoara, s'a ocupat numai tangențial cu problemele bănățene. Fapt, ce a determinat pe d-l *Dr. Alexandru Marta*, ca să se adreseze către d-l *Dr. Dragomir*, oferindu-i serviciile Institutului Social.

D-l *Dr. S. Dragomir* a primit, cu însuflețire, propunerea d-l *Dr. A. Marta*, ca problemele bănățene să fie încredințate *Institutului Social Banat-Crișana*, adresându-se concomitent și subsemnatului, schițându-mi în linii mari programul de lucru.

Ceva mai târziu d-l *Dr. S. Dragomir* a și venit la Timișoara, fixându-ne într'o ședință plenară, la care au luat parte toți raportorii, — problemele conforme cu planul de bază al Ministerului Afacerilor Străine.

În temeiul acestui program apoi au început discuțiile cu raportorii — specialiști, pentru a fixa cadrele fiecărei probleme, având tot sprijinul d-lui *Dr. Alexandru Marta*, dându-ne Domnia Sa, bazat pe o experiență bogată, îndrumări prețioase. Dat fiind că, *subiectul fiecărei lucrări se concertase în documentarea realizărilor românești dela 1919 încoace, până la 1940*. Urmând apoi prelucrarea acestui material documentar în studii sintetice, pentru a înlesni celor interesați orientarea în vastul material probatoriu.

Astfel s'au întocmit următoarele lucrări documentare:

Cap. I. Probleme sanitare:

1. Stările sanitare din Timișoara înainte și după unire.	Dr. Leonte Munteanu medicul-șef al Municipiului.
2. Monografia sanitară a jud. Timiș-Torontal	Dr. I. Pleșa medicul-șef județean.
3. Realizări pe tărâm sanitar în jud. Caraș, Sevein, Timiș-Torontal	Dr. E. Pocreanu, Dr. N. Buteanu insp. gen. sanitar.

Cap. II. *Probleme culturale:*

1. Două concepții de politică școlară ..... prof. S. Evuțianu
insp. gen. școlar.
2. Progresele culturale ale Românilor și minorităților
naționale din jud. Timiș-Torontal ..... prof. Tr. Topliceanu.
3. Muzeul regional al Banatului cu cele trei secții
principale .....
A. Ciupe
directorul Muzeului.
prof. M. Moga
șeful secț. arhiologice,
prof. Dion. Linția
șeful secției ornitologice
Par. M. Șora.
prof. Dr. Gh. Cotoșman,
4. Realizările pe teren bisericesc .....
5. Realizările din Eparhia Caransebeșului .....
6. Mișcările culturale în Sud-Estul european. (Publi-
cat în Rev. Iust. Soc. Banat-Crișana ..... Dr. C. Groșorean.

Cap. III. *Probleme administrative:*

1. Realizările românești în Timișoara ..... Tr. Birăescu.
2. Monografia Intreprinderilor Electro-mecanice mun-
cipale din Timișoara. (Publicat în volum) ..... ing. V. Deheleanu,
Dr. S. Indrieșu.
prof. I. Rusmir.
3. Realizări românești în jud. Caraș .....
4. Realizări românești în Lugoj și jud. Severin .... prof. Dr. A. E. Peteanu.

Cap. IV. *Probleme economice:*

1. Realizări în economia rurală a Banatului ..... Dr. I. Luca-Ciomac.
2. Realizări în domeniul drumurilor ..... insp. gen. ing. I. Oltenschi
3. Realizări în sectorul forestier ..... insp. gen. I. Caraminu.
4. Instituțiunile hipice în Banat ..... Dr. I. Stratul.
5. Creșterea animalelor în Banat ..... insp. gen. Dr. T. Cristea.

Cap. V. *Probleme social-politice:*

1. Sărbii din Banatul românesc ..... prof. D. Silviu-Dragomir.
2. Istoricul colonizărilor germane ..... Dr. C. Groșorean.
3. Situația politică și culturală a minorităților națio-
nale la finea anului 1930. (Vol. publicat). .... Dr. C. Groșorean.
4. Problema germană ..... idem.
5. Problema maghiară ..... idem.

Cap. VI. *Evoluția caselor de locuit în jud. Timiș-Tor.*
Tabelă întocmită de Institutul Central Statistic.

Cap. VII. Pe baza acestor lucrări documentare s'a în-
tocmit

- Sinteza istorică și social-politică* ..... Dr. C. Groșorean.
Sinteza problemelor culturale ..... prof. Tr. Topliceanu.

Din lucrările referitoare la problemele economice nu s'a întocmit o lucrare de sinteză, deoarece aceste lucrări n'au înbrățișat toate domeniile vieții economice, fiind raportorii mereu mobilizați.

Dealtminteri ținem să precizăm că, tot ce s'a realizat în această regiune blagoslovită de Dumnezeu în decursul veacurilor, s'a realizat prin munca brațelor, prin sudoarea și sângele înbelșug vărsat al străbunilor și strămoșilor noștri. Nu există un oraș, o cetate, o me-tereză, o șoseă, un canal, ori dig, care să nu fie fost ridicat cu munca brațelor noastre.

Căci străinii, pripășiți pe aceste meleaguri, au fost numai stăpâni, care au dispus, au beneficiat, au poruncit, și — ce e drept — au dat îndrumările necesare; au conceput planurile, dar Valahiei obidiți au fost executații. Și nu există o piatră, o cărămidă, o brazdă de pământ, în care să nu fie contopită o picătură de sudoare valahă și o picătură de sânge dacoromân.

Și nu e vina și omisiunea noastră că, numai a rareori ni s'a dat prilejul în lungul șir al veacurilor, ca să contribuim și noi constructiv cu intelectul nostru la aceste nenumărate înfăptuiri. Așa a fost tendința stăpânilor din trecut: să ne țină mereu în subordine de executați manuali, zădărniciind, gelos și invidios, orice încercare de emancipare spirituală. Până ce Destinul Divin nu ne-a deschis calea eliberării noastre în 1918, asigurându-ne un scurt sfert de veac, ca să dovedim capacitatea noastră; așa nepregătiți cum eram, pentru o tranziție atât de uriașă, pentru a governa, a conduce. Dar am pornit la drum cu însuflețire și elan tineresc; și în ciuda tuturor obstacolelor firești și artificiale — puse la cale de toți detractorii dreptății istorice — am reușit, să organizăm un Stat nou, pe temelii solide, căci în cea mai grozavă cataclismă apocaliptică a noului războiu (care în fond este numai continuarea aceluia din 1914), singur România a rămas în picioare dintre toate Statele — succesoare, create la Versailles în 1920.

Această pauză de 25 de ani, între două războaie, a fost bine utilizată de Neamul întreg, pentru a documenta în fața istoriei capacitatea noastră de a governa, chiar și în vremuri excepțional de grele.

Dovedirea acestui fapt este scopul lucrărilor amintite, pe care le prezentăm — parțial în lucrarea prezentă, pentru a proba în fața lumii, cu date rigide, ceea ce s'a realizat, ceea ce s'a putut realiza în vremuri atât de vitrege, în scurtul interval de un sfert de veac, prin geniul daco-valah.

Se cuvine, deci, recunoștință d-lui *Dr. Alexandru Marta* pentru inițiativa sa curajoasă, precum și tuturor colaboratorilor, desinteresați, căci cu toții au bine meritat dela Banatul nostru însoțit. Iară Comitetului de Direcție al Băncii Timișoarei îi exprimăm și de data aceasta mulțumirile sincere, pentru subvenția acordată în scopul tipăririi acestei lucrări.

În fine dăm expresie grațitudinii noastre d-lor prof. V. Motogna, prof. Trăian Popa, prof. Al. Borza, dir. Ion Negru, prof. St. Manciulea, care ne-au furnizat materialul documentar prin studiile lor istorice.

În luna Ianuarie 1946.

Dr. C. GROFȘOREAN
președintele Institutului Social Banat-Crișana.

MOTO: „Trebuie adusă în istorie idea și credința că lumea voinții nu este stăpânită de întâmplare. Că în acțiunile date ale popoarelor stăpânește un scop ultim, că în istoria universală există o rațiune, nu rațiunea unui subiect individual, dar rațiunea dumnezeiască, absolută, este un adevăr pe care îl postulăm. Demonstrarea lui este însuși tratarea istoriei universale — — —“

Hegel: Introducere la filozofia istoriei. Trad. T. Vianu.

I.

RETROSPECTIVĂ ISTORICĂ

În Banat avem reminiscențe interesante din epoca paleolitică și neolitică, în semn că pe aceste plaiuri au trăit popoare din negura trecutului; fără a putea identifica azi etnicul acestui *om preistoric*, al cărui urme se evidențiază mai cu seamă în părțile muntoase din Estul și Sud-Estul provinciei, ferite de mlaștini și inundații, fiind regiunea întreagă bine încădrată între Mureș, Tisa, Dunărea și Carpații meridionali.

Nu este menirea noastră, în această scurtă retrospectivă, ca să cercetăm problema rasială din acele timpuri atât de îndepărtate, ținem, însă, ca să menționăm manifestațiunile aproape isbitoare ale civilizației din *epoca de piatră*, care au lăsat urme în *colindele* poporului nostru; cântece pe care le-am putea considera rămășițe din negura trecutului, păstrând *misterul unui cult* multi-milenar în jocul țurcei, al cerbului ori al vrăjitorului magdalenian; precum și în fosilele unor unelte vânătoarești preistorice; *mai cu seamă la felul cum erau utilizate oasele și pielea animalică la construirea caselor.*

Și mai bătător la ochi este *cultul soarelui*, ce se desprinde din sutele de colinde, culese de către echipa monografică a *Institutului Social din Timișoara* și din ornamentația porților de lemn din graniță (Avem, deci, a face cu un cult al monoteismului urano-solar mediteranian. Dacă nu cumva este rezultatul influenței nord-germanice.)

Amintiri, ce nu se află la nici un alt popor conviețuitor din acest colț de țară.

La fel ne-au rămas reminiscențe și din *epoca de bronz*, în descoperirile făcute la Periam Vatina, Vârșeț, Denta, Dubovăț; urmele unei civilizațiuni înalte, atribuită poporului *iliro-tracic*; definiindu-se în epoca aceasta *preistorică*, cu toată probabilitatea științifică de până acuma etnicul acestui popor, *pe care noi îl considerăm autohton băștinaș,*

chiar din epoca de piatră, altfel nu ne-am putea explica urmele, atât de frapante, din cântecile noastre străvechi.

Acest popor iliro-tracic s'a identificat, de către istoriografia modernă, cu *poporul geto-dac*, care și-a întins dominația din centrul ardelenesc în Banat, până jos la Dunăre, dând naștere la o civilizație proprie, după contopirea Cimmericienilor, înrudiți cu Traci, însă, de viță iranică. Păstrând această civilizație geto-daco-cimmericiană influența iraniană.

Peste acest popor s'au revărsat din Asia *Sciții* (sec. VII—VI a. Hr.), imprimându-și cultura și cultul lor autohtonilor, cu care s'au contopit în câteva secole, lăsând urme adânci atât în motivele țeșaturilor, cât și în cântecile noastre duioase, comune cu toate popoarele din Asia-minoră. (Asemănări frapante și cu vechile cântece bisericesti ale Evreilor.)

Către sfârșitul sec. al VI-lea a. Hr. ajung până la Mureș și Celții din Apus, aducând cu ei *civilizația fierului*. Dela acest popor au imprumutat Geto-Dacii organizația regalității și autoritatea politică a clerului. (Inclinăm a crede că, din aceste mici regate s'a dezvoltat mai târziu — după ce unitatea Dacilor fu sfârșită de Traian — *organizația voevodală*, imprumutând numai numele dela Bulgari, deoarece un popor obișnuit odată cu o administrație centralistă, nu și-o abandonează, decât constrâns de împrejurări istorice.)

Abia când toate aceste popoare fuseseră asimilate, influențele culturale digerate și civilizațiile străine absorbite, a pășit în rampa istoriei poporul geto-dac, cam pe la începutul sec. al III-lea a. Hr. consolidându-se sub numele de Daci și trăind împărțiți în mai multe principate, până la anii 61—51 a. Hr. când regele *Burebista* unind toate aceste formațiuni răzlețe, a înjghebat, chiar aci în Banat, un regat puternic cu sediul *Arcidava* (Vărădia de azi în jud. Timiș-Torontal), inaugurând o politică agresivă împotriva Romei, bazându-se pe o armată puternică de cca 200.000 ostași.

Acțiunea lui fu atât de amenințătoare, încât *Caesar* s'a pregătit la un războiu formidabil, pentru a nimici oastea lui *Burebista*. Însă, încăierarea n'a mai avut loc, fiind ambii rivali asasinați în anul 44 a. Hr.

După moartea marelui rege, poporul dac din nou s'a organizat în mici principate, continuându-și viața în neconținută hărăț unii cu alții.

Cât *privește cultura geto-dacică*, ea atinsese un nivel neobișnuit la celelalte popoare învecinate, stârnind admirația chiar și a Elinilor, deoarece Dacii, fiind un popor *monoteist* (*Zamolxis*), aveau credința adâncă în *nemurirea sufletului*. Imbinând într'o unitate armonioasă cultura răsăriteană (cimmeric-scitică) cu cea sudică (elină) și apoi cu influențele apusene (italice, iberice, celtice).

Dealtminteri era un popor cu așezări stabile, *ocupându-se cu agricultură*, păstorit și minierit. Având și o industrie casnică bine dezvoltată, (forme speciale în ceramică; tehnică proprie în țesături, cum se desprinde din Columna lui Traian; apoi diferite unelte agricole etc.), menținute la poporul nostru până în zilele noastre.

Mai pregnant ne demonstrează civilizația specific dacică *arhitectura* lor proprie, aplicată, cu multă dibăcie, la cetățile din munții Carpaților.

Ostilitățile pe la frontiere, însă, continuă cu Romanii și după moartea lui Burebista, fiind Dacii strămtorați și de Iazigi, popor sarmatic, așezat între Dunăre și Tisa, ajutat chiar de Romani. Acest popor nomad făcea, mereu, incursiuni pe pământul Banatului, încât Dacii fură nevoiți, ca să construiască o serie de valuri de apărare între Mureș și Dunăre. Deși răzlețiți în mici principate, *dar uniți prin limbă și credință*, colaborau în caz de pericol, până ce nu s'a ridicat un alt mare rege al lor în persoana lui *Decebal*, care unește din nou sub sceptrul său poporul întreg, pregătindu-și *rezistența defensivă* din vreme, fiind informat de planurile hrăpărețe ale lui *Traian*. Cu un dinamism demn de admirat organizează statul, înarmează armata bine instruită, ridică cetăți dealungul frontierei din spre miazăzi; construiește drumuri, sapă șanțuri și diguri, încheie, cu o diplomatie iscusită și dibace, alianță cu celelalte popoare împresurate de Romani, — — — în vederea atacului, pregătit și de partea adversă cu tenacitate romană.

Ori acest războiu nemilos și crâncen a fost pus la cale de Traian nu din motive politice, ori strategice, deoarece toată *atitudinea defensivă* a Dacilor denotă caracterul lor pașnic, ci din cauza visteriei secătuite a Romei, ahtiată după imensele bogății ale Daciei; răvnite atunci, ca în toate timpurile, de cuceritori hrăpăreți.

Aurul Daciei a fost bagheta magică, ce a dat anză la războiul imperialist al lui Traian, care s'a declanșat pe teritoriul Banatului, — invadând Romanii în Banat, cu 80—90 mii legionari și cam tot atâția auxiliari, peste Dunăre. (*In semn că, Decebal a dispus de o populație numeroasă, dacă Traian a mobilizat o armată atât de puternică.*) Și după ce — *Decebal*, acest erou legendar al plaiurilor noastre, care întruchipiază în cel mai înalt sens al cuvântului spiritul de jertfă, dragostea de glie și atitudine defensivă, ce caracterizează istoria neamului nostru timp de două mii de ani, — a fost răpus, armata sa mândră nimicită și țara dela Dunăre peste Mureș până în Nordul Ardealului ocupată, învingătorii duc în sclavie zeci de mii de oameni, și despoaie Dacia de toate bogățiile ei. Incât festivitățile la Roma, în adevăr barbare, au durat 123 zile, iară „*senatus populusque romanus*“ s'a delectat la chinurile a 10.000 gladiatori daci.

Prada fu așa de mare, încât impozitele Romei s'au iertat pe deplin și spectacolele gratuite înviorau plebeia romană timp de 123 zile; iară visteria statului a primit 150.000—160.000 Kg. aur (15—16 vagoane) din bogățiile Daciei.

După îngenunchierea Daciei (105 p. Hr.) partea cea mai mare a Banatului, cu excepția regiunilor din Vest, unde *imense mlaștini și un teren inundabil a exclus așezăminte stabile*, fu transformată în provincie romană, și în prim rând împânzită cu șosele și tabere întărite, unde se refugiau funcționarii și comercianții romani, dacă-i amenința răzmirița populației autohtone. Căci, deși clasa conducătoare fu exterminată, tineretul încorporat în armata romană și dus până sus în Britania, poporul de rând, *țaranul dac* nu s'a supus benevol, mereu răzvrătindu-se. Incât împăratul Hadrian s'a ocupat într'un timp cu gândul, (la anul 118—119) ca să se retragă din Dacia. Scopul cuceririi, însă, nu fu încă atins: *exploatarea țării*. Ceeace s'a executat apoi în Berzobia (Berzovia de azi în jud. Timiș-Torontal), unde era centrul de aprovizionare al legiunilor; în Bocșa-Montană cu vestitul „Crac de aur“, nu de parte de acolo Ocna de Fer pe valea Dognecei, la Aizi (Ezeriș de azi în jud. Caraș), vechi așezări dace, transformate în colonii romane.

La fel fusese exploatare minereurile de lângă Oravița, Maidan, Ciclova; aurul era sistematic cernut din aluviunile râului Nera în Valea Almăjului, la Zlatița, Rudăria etc., etc. din jud. Caraș; în semn că Romanii au cunoscut și exploatat toate localitățile miniere din Banat.

Populația băștinașă, însă, văduvită sistematic de stratul conducător, nu s'a supus fără rezistență. În consecință Romanii aveau multe greutăți cu pacificarea Dacilor, cum rezultă și din luptele lui Antonius Pius (138—161) cu *Dacii liberi*, adică cu populația, care nu s'a supus, retrăgându-se în munți și la Nord. Incă și în anul 235—36 *Dacii liberi* se luptau în Banat cu legiunile lui Maximinus; deși provincia era încâtva pacificată, formând din anul 158 prin noua organizația administrativă districtul numit *Dacia Malvensis*. Astfel populația autohtonă a dat mereu dovadă, și după 130 ani, de dorul ei de libertate, împiedecând exploatarea liniștită a regiunii; neputându-se împăca cu sclăvia nemiloasă, la care țărănimea dacă fu supusă.

Incontestabil, administrația, armata și coloniștii romani au săvârșit și o operă civilizatorică, însă, de colorit urban, fără ca țaranul dac să se fie prea mult împărtășit de această civilizație. La fel suntem sceptici și în privința mult comentatei romanizării a poporului dac prin această civilizație specific orășenească, care s'a limitat la militari, funcționari, meseriași, comercianți, oameni de afaceri, aventurieri, îndeosebi din Orientul apropiat, inzestrați cu spirit mercantil — închinându-se unor culte mistice, cum rezultă din nenumărate descoperiri arheologice —

cât și la stratul suprapus al Dacilor asimilați. Anume țărănimea bănățeană a fost supusă în mai multe rânduri la asemenea cuceriri, bazate pe posesia orașelor și cetăților, fără a fi desnaționalizată. Așa în epoca ocupației maghiare sub Arpadieni și Angevini, în decursul ocupației turcești, apoi după retragerea armatelor otomane în era austriacă, până la 1872, și totuși a rămas neclintit românească. Incât ipoteza prelatinității dacice nici că ne pare prea iluzorie, dacă comparăm timpul ocupației romane de 165 ani cu cele 300 ani posesie maghiară sub regii Arpadieni, 200 ani sub regii din Case străine, 200 ani dominație otomană și 170 ani administrație austriacă (în fosta graniță militară), când elementul românesc era înregimentat, ca în epoca cuceririi romane, în unități militare, unde făcea câte 10 ani serviciu militar și totuși nu s'a germanizat, considerând totdeauna pe cuceritori, oricare să fie fost aceia, ca și Dacii subjuogați pe Romani, ca niște elemente străine, intruse, păstrând multă rezervă și vadiță ostilitate. Cum să fie, deci, acceptat, fără rezistență, limba cuceritorului roman? — — —

Cam pe la anii 235 începe războiul cu Goții și a durat aproape 35 de ani, când împăratul *Aurelian* cedează Banatul (pe la anii 271—275 p. Hr.) Goților, rezervându-și dealungul Dunării, dela Orșova (Dierna) până la gurile râului Nera și Caraș o fâșie de apărare, înzestrată cu un șir de cetăți, ale căror urme se văd și azi în Clisura de sus, pe malul stâng al Dunării.

Este interesant de reținut faptul istoric că, *Aurelian* a cedat *be-nevol* Banatul și o parte din Oltenia Goților, deși în anul 271 a respins atacul lor pe malul drept al Dunării, și-a învins apoi și pe malul stâng, pe teritoriul Daciei. Explicația o avem nu numai în situația politică generală a imperiului, ci și în faptul că, bogățiile imense ale Daciei fiind fără sistem economic exploatare, țara a sărăcit vertiginos și în loc să fie adus venituri visteriei, încă Roma era nevoită, ca să facă investițiuni. Astfel posesia Daciei nu s'a mai rentat, în semn că nici cucerirea ei n'avuse la mijloc vreun mobil politic, ori strategic, fiind doară chiar atunci abandonată, când hotarele răsăritene ale imperiului erau veșnic amenințate de puhoiul popoarelor barbare.

Privind, deci, problema evacuării Daciei prin prisma realităților istorice, este evident că, ipoteza retragerii complete a populației, adică și a *țărănimei dace* (alături de o organizație administrativă și armată străină), care încă în anul 235/36 se războia cu legiunile romane, nu comportă argumentare serioasă, deoarece țăranul agricultor și păstor nu-și părăsește nici odată de bună voie glia sa strămoșească, cum se desprinde pretutindeni, unde au invadat barbarii nomazi ai stepei regiuni locuite de țărani agricultori. În definitiv ce interes ar fi avut țărani daci, ca să-și părăsească căminurile strămoșești, pentru a trece

Dunărea într'o regiune necunoscută, unde pătura dominantă îi supunea din nou la robot și serviciu militar?!

Și pentru a ilustra veritatea punctului nostru de vedere, facem trimitere la atitudinea țaranului român în decursul năvălirilor hunice, avare, slave și maghiare, cum și ținuta lor neutrală la ocuparea Banatului de către Turci, ori în zilele noastre cu ocazia invadării Ardealului de Nord de către Unguri. Și de data asta numai intelectualii și oamenii mai înstăriți au plecat, cu armata recrutată din fiii aceluiaș neam de un sânge, și nu cum se afirmă atașamentul Dacilor la o armată străină, la o armată ocupantă; dar și acuma, ca și atunci, țaranul a rămas neclintit pe loc.

După retragerea legiunilor au urmat în Banat lupte sângeroase între diferiți năvălitori: Sarmati, Goți, Gepizi până la recucerirea provinciei de către împăratul *Constantin cel Mare* (în 332), dăinuind această a doua dominație romană câteva decenii, când stăpânirea Goților, întreruptă vremelnic de Constantin, se sfârșește prin năvala Hunilor (anul 375), ai căror ocupație a durat până la moartea lui Atila (454). Locul lor în Banat fu ocupat de Gepizi, ai căror dominație pacinică a durat aproape un veac (454–560), când puterea lor fu strivită de Longobarzi. Inșă, din nou revin Romanii sub împărăția lui *Justinian*, care recucerește o mare parte a Banatului, organizând administrația bisericească prin *Novela XI*, din 535. Ca dovadă că elementul autohton-valah avea deja atunci o organizație bisericească.

Și acestei domnii a pus capăt o năvălire barbară: cea a *Avarilor*, care au ocupat aproape Banatul întreg (791–796), fiind aceștia zdrobiți de către *Carol cel Mare*, 796, luându-le locul *Bulgarii*, în 803, când *Krum* a cucerit și Banatul, fără ca împărații bizantini să fie renunțat la stăpânirea acestei provincii, cum denotă mai târziu, după prăbușirea imperiului bulgar, nenumăratele lor incursiuni și lupte, duse cu oștile maghiare, care au penetrat, foarte încet, în Banat. Dacă și nu a lăsat urme vizibile civilizația bizantină în aceste regiuni, s'au păstrat totuși multe reminiscențe interesante.

Toate aceste năvăliri, războaie, stăpâniri vremelnice au lăsat populația daco-valahă cu îndeletnicirile sale agricole și păstorești aproape neatinsă și indiferentă. El, țaranul, a continuat să fie neclintit acela, care a fost; schimba doară stăpânul, pe care avea să-l hrănească, — — — atâta tot. Dar el a rămas pe loc, pe când cuceritorii au dispărut, uciși în războaie, fugari în alte țări, ori contopiți cu masa mare a țărănimei autohtone, care și-a dus viața liniștită mai departe, păstrându-și tradiția, limba, credința și portul; întocmind astfel mersul istoriei, căci: *Die Weltgeschichte ist Bauerngeschichte*, cum se adeverește clasic prin exemplul neamului nostru.

Epoca aceasta (sec. VI—VII p. Hr.) își are, însă, însemnătatea ei din punct de vedere al limbei, adâncindu-se influența slavă asupra Daco-Românilor. Anume Slavii s'au strecurat în Banat deja sub Huni, penetrând apoi tot mai numeroși sub Gepizi și Avari, pâna ce partea cea mai mare dintre ei, care s'au așezat pe malul stâng al Dunării, a fost înghițită de Daco-Romani, lăsând urme determinante în graiul nostru.

Un singur moment era decisiv pentru Daco-Românii în toate aceste frământări imperialiste: întoarcerea Daciei sub influența imperiului roman după victoria lui *Constantin cel Mare* din anul 332 p. Hr. când Banatul a făcut din nou parte integrantă din imperiul roman până la 369, — *netezind calea încreștinării a poporului nostru*, cum se desprinde din terminologia credinței creștine la Români, datată din veacul al IV. p. Hr. în semn că *cristianizarea Românilor s'a făcut prin intermediul unei populațiuni romanice*. Că mai târziu sub presiunea stăpânirii bulgare, s'a impus în biserica română vechea limbă slavonă, nu exclude justetea argumentului de mai sus, deoarece această reformă a fost urmarea unei măsuri oficiale, impusă din partea stăpânitorului. Metoda repetată și mai târziu, chiar și până în zilele noastre.

Evident, nici ipoteza aceea că, năvălitorii barbari — după retragerea legiunilor — ar fi exterminat populația rurală, nu stă în picioare, deoarece și acești cuceritori aveau nevoie de produsele agricole ale populației băștinașe.

Ultimii năvălitori ai stepei au fost Maghiarii, care în anul 896 au pătruns în șesul Pannoniei, evitând ținuturile deluroase și păduroase. Astfel abia mai târziu au penetrat, încet, în Nordul Banatului până la râul Beguey (Begheiul), unde stăpâna ducele (voevod) româno-bulgar: *Glad*, pe care l'au supus stăpânirii lor vremelnice, ocupând o fâșie de pământ între Mureș și Timiș, fiind respinși mai târziu de voevodul *Ohtum*. Astfel regiunea abia sub regele Ștefan fusese încorporată Ungariei, după nimicirea oastei lui *Ohtum*, care s'a sprijinit pe ajutorul Cumanilor, Bulgarilor și al Românilor. Fiind trădat și apoi ucis de tovarășul său *Șunad* (Ciunadinus), căruia regele Ștefan I. i-a încredințat provincia.

Ohtum era creștin ortodox (botezat la Budin-Vidin), care a ridicat la Morisena (urbs Morisena, lângă Mureș) o mănăstire, așezând în ea călugări greci. După victoria Maghiarilor aceștia fuseseră mutați la mănăstirea ortodoxă din Carașova, [au mai existat mănăstiri ortodoxe în Horom, Kevevar (Cubin) etc.], deoarece Ciunadinus a ridicat pe locul victoriei o biserică catolică, iară în mănăstirea dela Morisena a plasat călugări catolici italieni, înființând Ștefan *Episcopatul dela Cenad*, sub protectoratul ordului benedictin, în frunte cu episcopul *Gerhardus Sagredo*, de origină tot italian (1047).

Daco-Românii au fost prezenți deja la venirea Maghiarilor, cum rezultă din cronica lui *Anonimus*, asimilați cu Slavii, pripășiți în Banat; absorbind mai târziu și o parte a Cumanilor, care au năvălit aci în 1091, fiind bătuți de Ladislau cel Sfânt lângă râul Poganiș, apoi colonizați în Sudul Banatului. Rămăși Românii fără strat conducător, și-au continuat viața rurală, sub oblăduirea *judelui*, care aplană certurile printre săteni. *Astfel în instituția aceasta străveche trebuie să privim rămășița organizației sătești din timpul stăpânirii romane.* Și când Bulgarii și-au impus nomenclatura lor, s'a introdus și în limba română cuvântul *cneaz* (chinez). Cum s'a mai întâmplat în decursul veacurilor chiar cu acest cuvânt: Când în era austriacă s'a înfiripat în granița militară din Sudul provinciei cuvântul „Oberkneaz“, fiind în a doua jumătate a sec. XIX-lea, sub administrația maghiară, înlocuit în multe sate prin cuvântul „birău“ (din ungureșul „biró“).

În timpul stăpânirii bulgare (până la 1018) apoi din acești *cneji* s'a format — pe semne — o clasă suprapusă, împreună cu instituția *voevozilor*, (având Românii în sec IX—X organizația lor *vöevodală*), din care s'a plămădit și nobilimea valahă, foarte puternică în primele veacuri ale dominației maghiare. Având această nobilime un rol important încă pe la începutul sec. al XIV în viața socială și politică a Banatului, fiind organizația lor social-politică respectată până la suirea pe tronul Ungariei a Angevinilor. Acești regi au exclus din clasa nobilimei pe acei *voevozi* și *cneji* români, care nu au trecut la biserica catolică. Precipitându-se astfel desnaționalizarea lor. Dar nu numai motive confesionale au determinat persecuția sistematică a nobililor români, ci ahtiarea hrăpăreață a moșiilor bogate, deținute în proprietatea acestor familii, a îndemnat pe feuzii străini, pripășiți în regiunea aceasta mănoasă, ca să uneltească împotriva lor *sub masca confesională*. Astfel se explică și nenumăratele procese inscenate, sub diferite pretexte, contra acestora. Cum s'a întâmplat d. e. cu vechea familia Baci, Braca, Dobrota, Lucaciu, Bogdan, Socol, Petru de Valea, Neacșu etc. Iară nobilii români, rămăși credincioși bisericii ortodoxe, despoiați de privilegiile lor, au dispărut în masa țăranilor iobagi. Cu excepția unor districte de pe la marginea hotarelor, unde elementul românesc se îngrijea de apărarea țării.

Astfel elementul românesc a fost încolțit din două părți: pe de o parte îi s'a răpit limba în biserică, unde domina vechea slavonă, pe de altă parte fu văduvit de o clasă conducătoare. *Și numai tradiționalismului miraculos al țăranului îi se poate mulțumi salvarea limbei strămoșești*, ca dovadă, că din nou țăranul român a făcut istorie: *istorie reală*. Abia mai târziu, sub influența mișcărilor protestante, când limba poporului a pătruns și în biserică, a luat ființă plămădirea culturii

autohtone. Poatecă în nici un alt colț al lumii nu s'a verificat mai vizual axioma istoriografiei moderne: Die Weltgeschichte ist Bauerngeschichte, ca aci, în Banat. Omul de rând, Românul iobag, țăranul părăsit de conducătorii săi, a rămas singur stăpânul destinului său. Nobilii și tot stratul suprapus al evului mediu feudal, încolțit de vrășmași puternici, au cedat presiunilor seculare și încet-încet lăpădându-se de credința lor, și-au pierdut limba, apoi și numele. Iară țăranul-iobag și-a continuat viața casnică, infigându-și rădăcinile adânc în solul regiunii, s'a cramponat cu cele zece unghii în glia strămoșească și n'a cedat, salvându-și ființa etnică, limba și credința. *Singur, singurel, părăsit de toți, persecutat, încolțit atât de nobilii români înstrăinați, cât și de cei străini, a rămas învingător și stăpân pe glie până în zilele noastre.* Apărându-și neamul nu numai prin o tenacitate și vigoare uimitoare, ancorate în subconștientul său, dar și cu arma în mână, luptând eroic sub steaguri străine, însă, totdeauna pentru scutul pământului său.

Celelalte popoare conviețuitoare avuse îndrumători, conducători puternici, inzestrați cu toate dibăciile cunoștințelor vremii, urmărind conștient un scop politic: îngenunchierea și deposedarea Valahului; numai el: *țăranul valah a rămas singur în luptă, avizat la puterile sale proprii*; — și totuși el, cel huiduit, persecutat; — cel fără nume în istorie, a rămas învingător; a rămas în picioare, înfipt în pământul moșesc, pe care'l deține din timpuri imemorabile.

Și dacă în tot trecutul neamului nostru este un miracol, apoi acest fapt constituie, în adevăr, un miraj istoric de proporții demiurgice. — — —

Dar se revenim la firul evenimentelor istorice după cucerirea Banatului de Maghiari.

Maghiarii, ca un popor nomad, *reduș la număr*, n'a putut să impopuleze, în primele veacuri ale descălecării lor, spațiul întreg al Ungariei, locuit de diferite popoare, dintre care Românii erau băștinașii autohtoni. Astfel năvălitorii s'au așezat în cetăți, concentrând acolo cecele de ostași și dregători, expropriând încet moșii intinse pe seama unor latifundiari și practicând agricultura cu ajutorul țăranimei băștinașe, *deoarece agricultori maghiar pe acele timpuri n'au existat încă, însușindu-și îndeletnicirea agricolă cu mult mai târziu.* Și de altcum numărul foarte mic al invadatorilor a exclus o colonizare mai numeroasă. Așa se explică faptul ciudat că, după cucerirea Banatului de Turci, elementul maghiar a dispărut, ca prin farmec, de pe aceste plaiuri, deoarece armata maghiară, împreună cu oficialitățile s'a retras și latifundiarii au fugit în Ardeal. În semn ca *Banatul nici după 500 ani de stăpânire maghiară n'a fost populat cu țăranime maghiară.* Încât

după recucerirea Banatului (în 1716) nu s'a aflat pe tot întinsul provinciei, nici un singur Maghiar. (Vezi: Griselini.)

Dealtminteri și istoria bisericii catolice ne dovedește acest adevăr, deoarece mănăstirile catolice abia în se. al XIV-lea s'au extins până la râul Timiș, fiind plasate în cele 3—4 secole de ocupația maghiară între Mureș și Timișul mijlociu.

Că cetatea veche avară, Beguei, ori cea romană: Zambara (Zurobara), Timișoara de azi, a mai existat oare, nu se știe. Cum, însă, Maghiarii, ca un popor nomad de stepă, n'au fost ctitori de orașe, trebuie să presupunem că, cetatea primitivă a mai stat în picioare, fiind ocupată de oștirea maghiară. Abia în diploma reg. Andrei II. din 1212 se face amintire de acest castru, fiind numit Temesvar, deoarece năvălitorii, străini de locul cuceririi, au confundat râul Begheiului cu Timișul.

În 1125 începe din nou rolul istoric al Banatului cu declanșarea războiului între regii maghiari și *impărații bizantini*: Ioan și Emanuel Comnenul, care în temelul dreptului vechiu al imperiului bizantin își reclamau stăpânirea și asupra părților nordice de Dunăre. Luptele au durat până la 1167 și s'au dat, fără cruțare, pe teritoriul acestei regiuni.

Regii maghiari dându-și seamă de numărul insuficient al neamului lor, — în raport cu ambiția imperialistă a stratului conducător, — la inițiativa lui Ștefan I. a făcut, mereu, apel la popoare străine, pentru a umplea golurile cauzate prin războaie, acordându-le privilegii, moșii avantaje. Așa se explică invitarea necontenită a reg. Ștefan I. către feuzii germani și călugări italieni; ori în anii 1021—1096 a Bisenilor, colonizați în Nordul Banatului, fiind nobilii biseni scutiți de impozite, la fel ca nobilimea maghiară, care ea singură reprezenta națiunea maghiară: una eademque nobilitas.

Sub regii arpadieni (între 1172—1175 e pomenit întâia dată un comite de Timișoara) conții de Timișoara guvernau șesul bănățean, asuprind populația autohtonă; *dar în districtele valahe se respectau privilegiile vechi*. În 1233 apare din nou un reprezentant al puterii centrale: Banul de Severin în persoana lui Luca. Au mai fost Bani români: Ciorna, Voicu, Laurențiu, Gârlișteanu. Și cum reg. magh. Andrei II și-a întins puterea în 1211 și asupra Olteniei, prin formarea *Banatului de Severin*, Româniilor de dincoace și de dincolo de Carpați au ajuns din nou în contact nemijlocit; îndeosebi Româniilor din cele 8 *districte valahe* din Sudul provinciei favorizau această colaborare strânsă. Rostul politic acestei formațiuni (a Banatului de Severin) a fost, din punct de vedere maghiar, apărarea împotriva lui *Ioan II Asan*, țarul Bulgariei, care amenința Nordul Dunării. Acestor pregă-

tiri a pus capăt tragic invazia tătarilor (1241), ce s'a revărsat și asupra Banatului. După retragerea hoardelor tătare reg. Bela IV. dăruiește, în 1247, Banatul Severinului Cavalerilor Ioaniți, care au aflat aci o populație românească cu aparat militar, cu o clasă privilegiată de nobili, cu ierarhie bisericească, organizație civilă (voievozi și cneji), care funcționa după un drept consuetudinar, păstrat în acel faimos „ius valahicum“, ce se perpetuiază, ca un fir roșu, dealungul secolelor în viața pacinică și trudită a Neamului.

În 1278 se face din nou amintire de cetatea Timișoarei, când regele Ladislau cumanul a pregătit de aci expediția sa împotriva voevodului român Litivoi.

Cu suirea pe tronul ungar al Angevinilor (1308), după ce spiță Arpadienilor s'a stâns, Timișoara și Banatul capătă o deosebită strălucire, datorita faptului că, regele *Carol Robert* și-a mutat sediul la Timișoara de groaza uneltirilor perfide ale magnaților maghiari (1308—1323).

În 1324 Basarab Vodă, domnul Țării Românești trece Oltul și ocupă Banatul Severinului. După 6 ani reg. magh. Carol Robert hotărăște supunerea Dumnului îndrăzneț.

Tot prin Banat și-a îndreptat Carol Robert armata sa în 1330 împotriva lui Vodă *Basarab cel Mare*, dar după înfrângerea groaznică în lupta dela Posada s'a reîntors ca fugar la Timișoara. Ungaria pierde Oltenia și Banatul-Severinului se reduce la teritoriul între Dunăre și Tisa.

Dealtminteri legătura între Banat și Severin, firească sub Decebal, continuată sub stăpânirea romană, fusese din nou restabilită sub regii maghiari din casa Angevinilor și menajată și de voievozii Țării Românești, cum rezultă din gestul reg. magh. Ludovic de Anjou, lăsând Banatul-Severin în grija lui *Vlaicu Vodă* (1366), care stăpânea, deci, și Banatul nostru; menținând și *Mircea cel Bătrân* această legătură ca Ban al Severinului (1395), cum se desprinde din tratatul de alianță, încheiat cu reg. Poloniei în 1390, semnând Mircea ca voevod al Țării Românești, duce al Făgărașului și Almaajului și *comite al Severinului* etc. În decursul luptelor duse de Ludovic cel Mare cu Stracimir, țarul Bulgariei (dela 1365), Românii bănățeni se luptau alături de regele maghiar, care a petrecut mai mult timp în Banat, însoțind și pe împăratul bizantin Ion Paleolog până la granița țării, fiind bogat ospățați de nobilii români. Dar cel mai de seamă Ban al Severinului a fost marele luptător român: *Ioan Huniade* (1441), care și-a petrecut viața în Banat, printre ostașii săi români, împreună cu familia sa refugiată chiar și după moartea eroului în castelul dela Timișoara, zidit de Iancu Huniade, unde au crescut și fiii săi: Ladislau și Matia, strălucitul rege de mai târziu al Renașterii. Această legătură între Oltenia și Banat

s'a întezit după supunerea Țării Românești suzeranității turcești, când ambele regiuni erau îndrumate politicește dela Constantinopol.*)

Sub Ludovic cel Mare a început o aprigă persecuție în Banat împotriva schismaticilor, confundați cu ortodocșii. Pe semne, însă, prin acești schismatici regele ungar viza mai mult pe aderenții husitismului, care mișcare, așa se vede, s'a înfipt și în Sudul Banatului, deștep-tând conștiința limbei proprii, limbei vorbite de poporul de rând.

Această mișcare, mai mult socială, a dat primul îmbold la revoluția țărănească din Nordul Ardealului în 1437, care *răsvătire țără-nească* s'a repetat în Banat, aproape după una sută ani, în revoluția lui Doja. Acesta propovăduia, conștient, un *program social țărănesc* (1514). Revoluția fu sângeros reprimată la zidurile Timișoarei și Doja ars pe rug în fața cetății.

Sub domnia Angevinilor, mai cu seama în epoca lui Ludovic, zis cel Mare, s'a întezit în Banat apăsarea nemiloasă a marilor feudali; îndeosebi conții Heem (Heim,**) maghiarizat mai târziu în Himfy, au uneltit constant împotriva nobililor români, știrbind consecvent privilegiile voevozilor, cnejilor și țăranilor români liberi din faimoasele *districte valahe*; 16 cunoscute până acuma și răspândite atât în Sudul Banatului, cât și la Nord, încât istoriografia modernă conchide că, până la penetrarea Maghiarilor, precum și sub dominația Arpadienilor Banatul verosimil fu împănăt cu asemenea districte autonome, cârmuite de voevozi și chineji după vechiul drept valah. Dealtminteri în epoca aceasta avem moșieri români și în mijlocul regiunej, cum ne atestă prezența familiilor Bude, Baraba, Dedalu, Kochat, Zorna, Karapath, Negul, Wayuc, Dan și Duboz. Ceva mai la Sud aflăm familiile nobile Iuga, Bogdan de Mutnic, Blaj, Negu, Opriș, Vaya etc. cu sediul la Caransebeș, unde se țin judecățile din districtele Lugoj, Caransebeș, Mehadia, Almăj, Carașova, Berzava, Comiat și Ilidia (cele 8 districte valahe) beneficiarii unor privilegii vechi, recunoscute și confirmate de regii maghiari. Ca dovadă, că Românii n'au fost un „Hirtenvolk“, cum se complac unii istorici străini a ne prezenta. Păstrându-și acești nobili situația privilegiată și în veacul al XV-lea. (Documentul din 1439).

*) Huniadeștii petrecură mult timp și în cetatea Lipovei și a Șoimoșului; îndeosebi Ladislau, fiul mai mare a lui Ioan Huniade, — pe care magnații unguri l'au decapitat mișelește la Buda.

Dealtminteri Lipova a fost încă din evul mediu un centru puternic românesc. Astfel avem cunoștință despre episcopii Dănilă din 1563, Sava Brancovici la 1606, Sofronie la 1651, iară la 1717 Vichentie Petrovici, ultimul episcop al Lipovei; apoi un șir de protopopi: George Protopopovici la 1755, Șierban Șerbanovici la 1770, Constantin Iancovici la 1784, Conatantin Liubomir la 1791, Ion Mihailovici la 1804, Vasile Caracioni la 1819, Dimitrie Petrovici la 1843, Ion Țieran la 1850, Voicu Hamsea la 1886.

**) După unii istorici ar fi fost de origină Român.

Organizația *districtelor valahe* fiind caracteristică pentru situația politică a Românilor din Banat, merită să fie relevată.

Anume regele maghiar Ladislau V confirmă în 1457 privilegiile conferite Românilor de antecesorii săi, pentru serviciile militare, prestate la granița țării, împotriva Turcilor, asigurând respectarea acestor drepturi și libertăți nu numai nobililor și cneștilor români, ci și poporului de rând. În semn că Românii se bucurau de o *autonomie teritorială* încă din vechime, existând în fiecare district o obște („*Universitas Knezyorum et aliorum Olachorum*“, ori în alt decret: „*Voyvode, Knezy, nec non universitas divitum et pauperum*“), care a implinit importante atribuțiuni politice și de drept public, în temeiul aceluia faimos „*jus valahicum*“, la care toate documentele vechi fac, mereu, trimitere.

Dealtminteri pasajul „*aliorum olachorum*“ denotă o organizație quasi democratică și nu una pur feudală, din moment ce din „*Universitas*“ a făcut parte și poporul de rând. Instituții de drept public și privat, căci judeca litigiile în temeiul „*iuxta antiquam et aprobatam legem districtum valachicalium universorum*“, în semn că districtele aveau legea lor proprie, străveche. La fel se judecau și litigiile de moștenire „*iuxta ritum Valachica*“. Tot atâtea dovezi referitoare la existența unei perfecte autonomii teritoriale, păstrată din vechime și respectată în primele secole de regii maghiari.

În 1389 aflăm pe regele ungar Sigismund de Luxemburg în Timișoara, unde convoacă dieta țării în 1397, pentru a pregăti războiul împotriva semilunei. La fel a ținut și în 1409 o dietă în acest oraș. (A mai stat aci în anii 1426, 1428.)

Cea mai strălucită epocă avuse Timișoara și Banatul în anii 1407—1424, când provincia era guvernată de omul Renașterii italiene: contele Pipo de Ozora florentinul, faimosul condotier Filippo Scolari (Pippo Spano, Pippo Ozorai, numit așa de Unguri după domeniile soției sale). Un om de mare cultură, care a răspândit spiritul și arta Renașterii pe tot întinsul Banatului.

Reg. Sigismund a reorganizat sistemul banderial de apărare al țării în vederea pericolului ce amenința Europa din partea Osmanilor, ordonând că atât capitlurile episcopale, cât și feuzii magnați să pună la dispoziția regelui după 100 iobagi un călăreț înarmat, înjghebând astfel așa numita *miliție portală*. Această armată în Banat era compusă, aproape exclusiv, de țărani români.

Faptul amintit și știrbirea tot mai accentuată a privilegiilor — acordate chiar și de către Sigismund, dar nerespectate de marii feudali — a supărat pe Românii bănățeni și când la uneltirile papei Bonifaciu al IX. Ladislau neapolitanul s'a ivit ca pretendent la tronul Ungariei,

nobilii și țărani români au sprijinit această răsmiriță, precând marii feudali se luptau alături de rege, care a reușit să suprimă revolta. (1385—1394).

În ciuda noului sistem banderial Sigismund era de mulțori înfrânt de Turci, *deoarece magnații unguri nu luau parte la războaiele sale*, provocându-se la privilegiile lor, în sensul căroră nu erau obligați de a sta în câmp peste hotare decât 15 zile. *Privilegii, ce nu-l aveau și districtele valahe*. Este, deci, lesne de înțeles: cine a dus povara luptelor; cine a apărat civilizația Europei!

Inuși *Ioan Huniade*, (Ioan Corvinul de Hunedoară voevod al Ardealului, ban al Severinului, comite de Timișoara și guvernator al Ungariei 1446—1453), se razimă, aproape exclusiv, pe miliția valahă, țărănească și pe sprijinul nobililor români din Banat și Maramureș, care au alergat sub steagurile lui Iancu Huniade, valahul, pentru apărarea Banatului.

După moartea marelui erou (1456) a urmat în scaunul comitelui de Timișoara fiul său mai mare: Ladislau, care a căzut victimă uneltirilor perfide ale nobililor unguri, fiind decapitat în Buda (1457).

Tot de aci, din Timișoara, a pornit mișcarea Valahilor, sub îndrumarea văd. lui Ioan Huniade și a fratelui ei: Silaghi de Gorazda (de origine dalmatină), pentru alegerea lui *Matia Corvinul* ca rege al Ungariei (1458). Matia încă în anul acela grăbește la Timișoara, la locul unde și-a petrecut copilăria.

Cu avansarea întinderii treptate a dominației turcești către Apus, Banatul a devenit câmp de luptă între cele două imperialisme: european și asiatic, încrucișându-se aci din nou cele două sfere de culturi opuse. *Incât Matia tot pe pământul acesta a dat nenumărate bătălii contra Semilunei, utilizând faimoasa armata neagră*, compusă în majoritate de țărani români, banderialiști, căci Românii erau iobagii feudalilor unguri, cât și ai domeniilor regale. Astfel tot din rândurile lor s'au recrutat aceste armate, alte popoare numeroase nefiind pe aci.

În 1478 Matia numește pe *Pavel Chinezul* comite de Timișoara, care a dat strălucite lupte împotriva Turcilor, până în adânci bătrânețe. Acesta a colonizat 50.000 Sârbi în jurul Timișoarei.

După moartea lui P. Chinezul tot un Român a excelat în apărarea Banatului: *Iancu Corvin*, fiul din flori al lui Matia.

Catastrofa dela Mohács (1526), cauzată prin trădarea lui Ioan Zápolya, a pus Banatul vremelnice sub stăpânirea acestuia, conform convenției încheiate între Zápolya și reg. Ferdinand I. (1538), care a urmat pe tronul Ungariei după moartea reg. Ludovic II. (Afirmative a fost asasinat la ordinul lui Zápolya, când părăsise în fugă câmpul de luptă dela Mohács.) Bătălia dela Mohács a fost catastrofală și pentru Români, căci nobilii au părăsit regiunea și poporul a fost văduvit din nou de

conducătorii săi firești, rămânând țărănimea unicul factor de conservare al limbei și credinței.

Dela anul 1551 începând s'au întetit atacurile contra Banatului. Iară la 1552 a fost cucerită cetatea Timișoarei și, partea cea mai mare a provinciei ocupată de Turci.

Cu ocazia asedierii Timișoarei, Turcii s'au adresat *în limba română către apărătorii cetății*, în semn că armata propriu zisă a fost compusă din Români, pe lângă cei 500 de Spanioli, 300 Cehi, 100 Nemți și 150 soldați municipali. (Timișoara era deja atunci „Civitas Temesvariensis“.)

Turcii intrând în posesia cetății, au restabilit zidurile, reparat meterezele, casele și străzile. Totodată a înființat 7 școli primare și o școală superioară, unde se practica cunostiințe astronomice, matematice, medicale, juridice și filosofice; dovadă că Osmanii nu au fost acea hoardă de barbari asiatici, cum se complac mulți istorici a-i prezenta. Iară cât privește viața religioasă a creștinilor supuși, apoi Turcii nu se sinchiseau deloc de cultul lor. Astfel se explică că, Românii și Sârbii aveau la Timișoara un episcop ortodox în 1608—13, respectând cuceritorii și autonomia comunală a Timișoarei.

În 1594 [după moartea regelui Maximilian, care a urmat pe tronul Ungariei (în 1562) pe Ferdinand I.] s'a suit pe tron *Rudolf de Habsburg*. Sigismund Báthory, voevodul Ardealului, voind să scuture jugul turcesc, s'a aliat cu Rudolf și pentru a pregăti terenul unui atac ofensiv, a trimis pe Georghe Palantini, Banul dela Lugoj, ca să îndemne la răscoală pe Rascieni, *Valahi* și Bulgari din Regiunea Timișoarei, împotriva Turcilor. Poporul a și ascultat de acest îndemn și s'a răscolat, ocupând cetatea dela Becicherecul-mare. *Deci țaranul român din nou a fost prezent și a făcut istorie*. Răsmirița, însă, fu mai târziu reprimată prin pașa dela Timișoara. În ultimele 3—4 decenii ai sec. XVI. Banatul a rămas mereu câmp de luptă în războaiele dintre Turci, armatele imperiale și ardelene. Báthory într'un moment dat a străbătut până la Timișoara, asediând cetatea în 1590 fără rezultat. (Al patrulea asediu al orașului în decursul veacurilor: întâiaș dată fu asediat de Doja în 1514, a doua oară de Socolli în 1551, a treia oară de Achmet pașa în 1552, când cetatea fu cucerită de Turci.) În 1597 a fost din nou asediată de armata lui Báthory, însă, tot fără rezultat.

Interesant este de reținut că, în 1604 împotriva lui Deli Hasan, guvernatorul Banatului, s'a răscolat populația băștinașă, evident Românii, încât guvernatorul a fugit la Belgrad, unde la ordinul sultanului fu decapitat. La fel a pățit-o și begler-begul Dschanbulad în 1607. Și acesta s'a refugiat la Belgrad, fiind acolo decapitat pentru fără de legile comise.

Aceste două epizoade denotă o morală ridicată, conștiința civică, curaj și demnitate la populația băștinașă.

În 1689 Timișoara a fost încercuită de trupele imperiale și trei ani asediată fără rezultat. În 1696 cetatea fu a șasăoară asediată de către Kurfürstul de Saxa; însă, sultanul grăbi din Belgrad cu o puternică armată în Banat, nimiciând armata imperială.

În 1697 a continuat războiul sub comanda prințului *Eugen de Savoya*, care a bătut pe Turci într-o bătălie strălucită la Zenta. Din momentul acesta începe decadența puterii otomane. Sultanul fu nevoit, ca să încheie pacea dela Carlovița. Pentru a delimita fruntariile, conforme cu punctele tratatului de pace, guvernul vienez a invitat pe renumitul om de știință din Bologna: *Marsigli*, care petrecuse timp îndelungat în Banat (1704).

Marele vezir Rami, pentru a ușura sarcinile populației băștinașe și a câștiga simpatiiile țărâniei pentru imperiul otoman, ordonă *reforma agrară* și improprietărirea țăranilor în 1705, pe baza iradeii din 1590.

Ultimul guvernator turc al Banatului a fost Mustafa Pașa, care la asediul Timișoarei a predat cetatea prinț. *Eugen de Savoya*, în 1716.

Conform convenției de capitulare îi s'a asigurat locuitorilor dreptul, ca să părăsească nestingheriți cetatea, ori să rămână mai departe în oraș. Convenția înșiră naționalitatea acestei populațiuni în ordinea următoare: *Valachen, Raizen, Armenier, Juden*. Și *trupelor maghiare ale lui Tököli (Kurützen), aliați cu Turcii, li s'a admis, ca să plece cu armata turcă. Eugen a notat, cu mâna proprie, pe convenție; „canalia poate pleca, unde vrea“.*

În urma păcii dela Pasarovăț (1718) Oltenia a ajuns sub stăpânirea austriacă până la 1739, întărindu-se astfel din nou legătura cu Banatul. Și cum sub stăpânirea turcească nu a existat iobăgie, Austriei s'au simțit nevoiți, ca să desființeze în Oltenia „rumânia“ (iobăgia). Iară după realipirea Olteniei la Țara Românească situația țărâniei de acolo s'a îmbunătățit considerabil, încât a început un adevărat exod din Banat. Maria Terezia fiind îngrijorată de acest fenomen, a dispus, ca regimentele grănicerești să împiedice ieșirea Românilor din Transilvania. (Așa se prezintă faimoasa imigrare a elementului românesc în Banat în sec. al XVIII; afirmat, mereu, de istoricii străini interesați.)

În general politica Habsburgilor, concretizată în principiul „*divide et impera*“, s'a nisuit în decursul veacurilor într'acolo, ca să desbîne Românii bănățeni de Oltenia, îndreptând împotriva frontului compact etnic al Românilor privilegiile acordate Sârbilor și cele cu belșug asigurate coloniștilor germani; *cu tendința vădită de a străpunge această linie etnică*. Așa se explică și faptul că, după recucerirea Banatului de către Eugen de Savoya, biserica ortodox-română, fiind prin

biserica văduvită de conducătorii săi firești, a fost subordonată ierarhiei bisericești sârbești în sec. al XVIII.; populație mult inferioară față de Românii băștinași atât ca număr cât și ca cultură, deși Sârbii erau secole de-a rândul ocrotiți și protejați prin diferite privilegii. Acordate după reîncorporare atât Nemților, cât și Bulgarilor, Ungurilor, ba și Croaților. Numai Românii nu erau privilegiați, căci privilegiile vechi ale „*Districtelor valahe*“ se stânseseră de mult, încă în decursul domniei Angevinilor. Astfel biserica, care în sec. al XV—XVI a scăpat de sub influența limbei slavone, cucerindu-și limba poporului local cuvenit în urma reformăției, a rămas unica piesă de rezistență. În Banat această renaștere fu brusc întreruptă în sec. al XVIII, infiltrându-se limba sârbească în bisericile ortodox-române, întârziând astfel evoluția firească. La această ostilitate vădită față de elementul autohton-românesc s'a adăugat apoi și intoleranța confesională, agravată în urma colonizărilor sistematice ale Germanilor catolici. Fiind elementul românesc din șesul provinciei cu forță evacuat și împins în spre munții din miazăzi, unde apoi s'a format Reg. Nr. 13 grăniceresc, menit să apere frontiera dunăreană. Pentru acest serviciu au fost buni Românii. Guvernarea austriacă, însă, în multe privințe a dat totuși roade civilizatorice și populația rămasă a profitat mult culturalicește, mai cu seamă după măsurile liberale ale lui Iosif II.

Neîndestulirile țaranilor români, stârnite prin procedura brutală a administrației, s'a manifestat și în războiul austro-turc din 1737, când țărâtimea maltrată și deposedată s'a atașat armatei otomane, revoltând împotriva stăpânirii austriace, fiind crâncen și sângeros pedepsită după retragerea armatei turcești. Această revoltă este prezentată de către istoricii germani ca o pornire josnică la jaf și banditism și nu ca un act de retorziune istorică, pe deplin motivată.

Ori atitudinea Românilor a fost identică chiar și cu atitudinea mult protejaților și privilegiaților Sârbi, care la fel s'au atașat (în 1737) Turcilor împotriva Austriacilor. [Vezi d. e. Mayers *Konversations-Lexikon* Vol. 14. Ed. 1889. p. 879 unde se constată: „Durch den Frieden von Poscharewitz (21 Iulii 1718)] kam Serbien mit dem Banat und dem grossen Teil von Bosnien an Österreich; *aber der Übermut der österreichischen Offiziere und Beamten erstickte die Sympatien für die christliche Herrschaft und in dem für Karl VI. so unglücklichen Krieg von 1738 bis 1739 trugen die Serben sogar wesentlich zur Wiederherstellung des türkischen Regimentes bei*“. Abia după ce și-a îndulcit în câțva atitudinea guvernul imperial, îndeosebi sub influența domniei luminate a lui Iosif II, s'a restabilit liniștea, alăturându-se grănicerii din nou la politica imperială. Când apoi li s'a încredințat lor apărarea frontierei la Dunăre.

Cum, însă, protejarea Sârbilor a continuat în dauna noastră și în decursul sec. XIX-lea, cu ocazia revoluției din 1848, *Eftimie Murgu* a îndemnat grănicerii, ca să se alătore revoluționarilor unguri, pentru a combate pe Sârbi, care se luptau alături de armata imperială. În felul acesta socotea *Murgu*, ca să scuturăm jugul bisercii sârbești, care timp de un secol uneltea pentru desnaționalizarea Românilor, adică sârbizarea lor. — După unele ezitări, însă, batalioanele grănicerești rămăsese fidele casei de Habsburg, pre când coloniștii șvabi, atât de favorizați de Viena, s'au atașat revoluționarilor unguri, alături de *L. Kossuth*, — în semn de recunoștință pentru favorurile obținute în belșug.

După suprimarea revoluției maghiare (1849) Banatul, împreună cu Voivodina sârbească (Bacica), a fost declarat provincie imperială și cărmuită central prin funcționari imperiali (epoca lui *Bach*) în limbă germană, fără a stingheri graiul autohtonilor. Românii bănățeni folosindu-se de libertățile acordate au progresat atât culturalicește, cât și economicicește, până în 1867, când Casa de Habsburg împăcându-se prin pactul dualist cu Ungurii, a lăsat naționalitățile prada șovinismului și intoleranței feudalismului maghiar. Fapt apoi, ce a dus la desnodământul fatal din 1918 pentru Monarhia și la unirea — măcar a unei părți, a Banatului — cu Tara-mamă.

După anul 1718 — precum văzurăm — Banatul este încorporat administrației militare (*Landes Administration des Temeser Banats*) și supus comandamentului sever al guvernatorului cont. *Claudius Florimund Mercy*, general de cavalerie, care a sistematizat orașul și a refăcut cetatea, drumurile, luând măsuri și pentru indignirea Begheului și disecarea enormelor mlaștini. Inșă, păstra o atitudine ostilă față de Români și ortodocși, expulzând pe toți necatolicii din cetate. Urmarea fu că, elementul românesc de baștină, care reprezenta în comerț și industrie o forță economică considerabilă, având și proprietăți imobile în centrul orașului, cu timpul a fost constrâns, ca să se refugieze la periferie, formând majoritatea populației din suburbiile Palanca Mare și Palanca Mică. (În 1727 Românii din suburbia „Maieră“ au avut biserică lor de lemn).

Administrația Timișoarei a fost încredințată unui „magistrat“ — așa numit — rascian (româno-sârb) și unui „magistrat“ german. Primarul în 1716 fusese un român: *Nicolae Muncia* (Munteanu), care a reprezentat orașul și sub Turci.

La dispoziția lui *Mercy*, apoi a cont. *Clary* se întocmește și o statistică referitoare la populația Banatului, din care rezultă că în 1770 Românii au fost reprezentați cu 181.639 suflete, Germanii aveau 43.201, Sârbi 78.780 suflete, dar nu s'a aflat pe tot întinsul Banatului nici un

singur Ungur. Iară în 1870, conform statisticei maghiare, deci după una sută ani, proporția era următoare:

	Români	Germani	Sârbi	Unguri	Croați	Slovaci	Ruteni
1870:	412.246	338.934	148.769	87.119	9.224	12.378	11.517
1910:	592.049	387.545	284.329	242.152	4.872	22.131	2.392

Iară în 1851, deci 140 ani dela recucerirea Timișoarei, au locuit în oraș: 8775 Germani, 3807 Români, 2346 Unguri și 1770 Sârbi.

După reîncorporarea Banatului în șirul condominiilor imperiale, a început o acțiune de colonizare, de mare amploare, a elementului german, ordonată deja de împăratul Carol VI, urmată apoi cu asiduitate de Maria Terezia, Iosif II., Franț I, Ferdinand V și Franțisc Iosif I., care a durat în tot decursul veacului al XVIII, continuându-se și în sec. al XIX, când în a doua jumătate a secolului trecut guvernul maghiar, stăpân pe situație, a început o largă colonizare a elementului maghiar.

Planul, bine conceput, dela început era: înlocuirea „naționaliștilor“, adică a Românilor din șesul fertil al provinciei. În consecință elementul autohton-românesc a fost cu forță dislocat și împins în spre munți, săvârșind administrația coruptă multe abuzuri în dauna băștinașilor.

Acelaș sistem și procedeu l'a aplicat apoi — cu una sută ani mai târziu — Ungurii, după inaugurarea pactului dualist cu Casa Imperială în 1867, asigurându-li-se și acestor coloniști enorme avantaje (prin patenta din 1858), ca la rândul său coloniștilor șvabi.

Fapt este, că abia în 1835 s'a infiripat primul sat maghiar în jud. Caraș. Și pe lângă toate enormele efortări și atrocități, elementul maghiar nu a putut obține majoritatea în Banat, cum rezultă din statistica maghiară din 1910:

Sate	Jud. Torontal	Jud. Timiș	Jud. Severin	Total
Române	87	168	336	591
Germane	166	165	56	387
Sârbești	200	70	15	285
Maghiare	128	80	34	242

Un capitol special în istoria colonizărilor prezintă elementul sârbesc.

Contrar afirmațiunilor interesate, fapt istoric este că, în sec. XIII—XIV nici măcar amintire nu se face de existența unei populațiuni sârbești mai numeroase pe tot întinsul provinciei. Abia în sec. al XV. începe colonizarea lor prin regii unguri.

Și anume în 1404—1407 trece un număr neînsemnat în Banat cu învoirea reg. Sigismund. În 1414 vin din nou nește cete cu despotul Stefan. În 1433, Gh. Brancovici aduce coloniști ceva mai numeroși în Sudul provinciei.

După cucerirea Semeudriei, între anii 1454—1465 se așează mai multe mii de familii în Bacica și Banat. Iară în 1480—81 Paul Chinezul colonizează circa 50.000 Sârbi, în colțul Tisa—Dunăre.

Tot în decursul sec. XIV. s'au așezat și grupuri reduse de Bulgari.

În a doua jumătate a sec. XVI. se încuibăresc Sărbii și în Timișoara, lățându-se în spre Lipova și Lugoj, străcurându-se în aceste părți nord-vestice chiar și sub stăpânirea turcească. Astfel după retragerea Turcilor aflăm în 11 districte, conform statisticei din 1743: 381 sate românești, 120 sate sârbești, 11 mixte (româno-sârbești) și 1 sat germano-sârbesc; fiind aceste așezări sârbești foarte slab populate.

Cea mai puternică infiltrațiune s'a făcut sub domnia împăratului austriac Leopold I., care a permis patriarhului Arsenie III Cernoievici, ca să se așeze cu 40.000 familii în Sud-Vestul Banatului (1690), asigurându-le privilegiile largi. Schimbând astfel aspectul românesc al regiunii, unde elementul acesta era în majoritate covârșitoare, fiind mereu po-
menit în defterile turcești între anii 1526—1699.

Și după anul 1700 se mai strecoară grupuri mici de Sârbi, așezându-se în valea Mureșului, alți la revărsarea Tisei. Ultimele infiltrațiuni se fac pe la sfârșitul anului 1783.

Am tratat numai fugitiv aceste mișcări demografice, pentru a demonstra, cum s'a denaturat, pe cale artificială și prin colonizări, aspectul etnic curat românesc al Banatului, canavaua originală pe care s'au brodat diferite petece de etnic străin. Cu tendința vădită de a străpunge frontul compact al populației autohton-românești; ținută urmărită atât de Casa Habsburg, cât și de guvernele maghiare, după inaugurarea administrației maghiare (1867). În veacul al XIX-lea, au continuat frământările social-politice ale Românilor, stârnite de coloni-zările consecutive unor elemente, mereu, privilegiate, deoarece toate aceste popoare au fost înzestrate cu drepturi speciale, chiar și Bulgării, Croații, Bunevații, Crașovenii și Țiganiilor aurari, numai elementul autohton, numai Românii erau folosiți ca obiectul acestor privilegii, căci toate drepturile asigurate celor nou veniți se acordau în dauna, detrimentul și pe spinarea băștinașilor. Indrăznind oficialitățile să motiveze necesitatea colonizărilor când cu fantoma depopulării, când cu minciuna sfruntată a inferiorității noastre culturale și economice, prezentându-ne ca un „Hirtenvolk“ nomad. Ori adevărul este că, Românii deja în sec. al XVI—XVII au început să-și croiască singuri o spiritualitate proprie, o cultură națională, care a luat proporții tot mai im-

bucurătoare, cum dovedesc sutele de sate bănățene din acea epocă, încrestate cu biserici splendide, parohii numeroase, legături spirituale (cărți bisericești din Țara Românească) cu Principatele Române, cu sute de preoți, școli confesionale și o artă plastică destul de avansată. Toate, toate realizate din puteri și inițiative proprii. Primind, însă, îndemnuri și *sporadic* chiar și ajutoare dela stăpânirea austriacă, a cărei rol civilizatoric nu-l voim deloc micșora. Îndeosebi în domeniul economic Româniile din Banat au profitat mult de după guvernarea austriacă. Mai cu seamă în granița militară (dealungul Dunării) s'a resimțit această influență binefăcătoare. Asigurând școlile „triviale“ ascendența lentă a elementului românesc, cum se desprinde din lista sutelor de intelectuali, eșiți la suprafață în decursul veacului trecut. În schimb Româniile au răspuns cu jertfa de sânge, apărând granița, ce li s'a încredințat în 1768, când a luat ființă Batalionul românesc, care apoi fu transformat în Regim. Româno-Iliric (1774), în 1835 în Regim. conf. româno-bănățean Nr. 13 cu sediul la Caransebeș, și după pactul dualist în faimosul Reg. Nr. 43. Unități militare, care și-au vărsat sângele pe toate câmpiile de luptă din Europa în interesul Casei de Habsburg. Deși Maria Terezia — sub presiunea războiului prusiac — fu nevoită în 1778, ca să cedeze stăruințelor maghiare, retrocedând Ungariei părțile nordice ale Banatului, însă, Iosif II a pus capăt uneltirilor feudale maghiari prin măsurile sale absolutistice. După moartea sa timpurie (1790) feudații unguri s'au năpustit asupra acestor teritorii cedate. Numai epoca absolutistă a lui Bach, după înfrângerea revoluției din 1848, a împiedecat din nou penetrația influenței maghiare. Pactul dualist din 1867, însă, a deschis porțile pentru invazia elementului unguresc și instaurarea celei mai strașnice politici feudal-sovine, căruia până la 1872 i-a pus stavilă *granița militară* (pe linia Caransebeș—Orașița—Baziaș—Dunărea). După desființarea administrației militare austriace și-a întins tentaculele politica maghiară și acolo, până la prăbușirea definitivă din 1918.

În tot decursul veacului al XIX. Româniile bănățene își apărau drepturile cu slova și condeiul, încadrându-se apoi în lupta politică a Ardealului, pentru a combate agresivitatea tot mai accentuată a guvernelor feudal-maghiare.

Fără a ne adânci în sesizarea evenimentelor istorice din sec. al XIX, destul de cunoscute și mult interpretate, ținem numai să arătăm lupta spirituală, ce au dus Bănățenii pentru emanciparea lor culturală, politică și economică.

Din evul mediu până la finea sec. al XIX-lea ne-a rămas lungul șir al intelectualilor bănățeni, care începe cu *George Boitul* (1610), *Gavril Ivul* (1619), *Mihai Haliciu* (1643), *Ioan Vischi* (1697), *Mihail*

Roșu (1750), *Nicolae Stoica Hațeg* (1750), *Paul Iorgovici* (1764), *Constantin Diaconovici Loga* (1770), *Ioan Tomici* (1772), *Dimitrie Țichindeal* (1775), *Damaschin Bojincă* (1802), *Petru Lupulov* (1804), *Eutimie Murgu* (1805), *Nicolae Tincu Velia* (1814), *Dr. Atanasie Marian* (1830), *Simion Manguica* (1831), *Iulian Grozescu* (1839), *Coriolan Brediceanu* (1849), *Patriciu Dragalina* (1849), *Ștefan Velovanu* (1852), *Ioan Popovici Bănățeanu* (1869), *Dr. Cornel Diaconovici*, *Victor Vlad dela Marina* (1870), *Aurel C. Popovici* (1863), *Iuliu Vuia* (1865), *Dr. Ioan Sârbu* (1865), *Dr. Gheorgh Popovici* (1862), *Mihai Gaspar* (1881), și mulți alți cărturari, alături de străluciți militari, cum au fost: Baronul gen. Paul Dimic de Papilla (1731), Locot. Mareșal Alexandru Guran (1824), Lt. Mareșal Teodor cavaler de Seracin (1836), Lt. Mareșal Mihai cavaler de Tripșa (1838), etc. etc. ca să nu amintim decât pe cei mai însemnați.

Pe teren politic Bănățenii s'au afirmat încă în 1794, când *Paul Iorgovici* a scos la Viena un ziar, însă, nu a apărut decât un singur număr, deoarece la intervenția guvernatorului Ardealului: cont. Gh. Banffy, apariția a fost suprimată.

Dealminteri Bănățenii aveau să ducă lupta pe două fronturi: pe de o parte împotriva politicii tot mai agresiv-șovină a guvernelor maghiare, pe de altă parte contra opresiunii bisericești a ierarhiei sârbești. Concentrându-și activitatea în jurul acestei probleme *Dimitrie Țichindeal, Mihai Roșu, Constantin Diaconovici Loga și P. Iorgovici.* Deși, mereu erau încolțiți când de guvernele maghiare, când de manevrele sârbești, îndreptate împotriva lor prin guvernele austriace. (Semnificația pentru spiritul vremii de pe acele timpuri este conceptul de înaltă atitudine al lui D. Țichindeal, care prin cultură vroia să asigure drepturile politice ale neamului său.)

Chiar această situație precară și atitudinea vădit ostilă a cercurilor vieneze a îndemnat, ceva mai târziu, pe *Eftimie Murgu*, încrezându-se în sinceritatea programului liberal al lui L. Kossuth, contrar politicii dinastice a lui *Andrei Mocșioni*, ca în 1848 să militeze alături de revoluționarii unguri, în adunarea națională dela Lugoj (27 Iun. (1848), pretinzând *autonomia bisericească pe seama Românilor.* Nimic nu caracterizează mai clasic situația paradoxă a Bănățenilor ca faptul că, *Murgu* a fost condamnat la închisoare când de autoritățile ungurești (înainte de 1848), când de cele austriace, după prăbușirea revoluției. (Răsărit din pitoreasca Valea Almăjului, pleacă la Iași, unde primește o catedră universitară. Pentru spiritul său revoluționar este expulzat. Se reintoarce în Banat, agitând problema agrară. Ungurii îl condamnă la închisoare și-l închid la Budapesta, de unde eliberat, pleacă la Lugoj și convoacă faimoasa adunarea a Românilor bănățeni.)

La adunarea dela Lugoj a fost ales mitropolit al Banatului *Dimitrie*

Petrovici-Stoichescu, profesor la Vârșeț, apoi protopop la Lipova. După revoluție este condamnat la 12 ani închisoare, suferind temniță grea la Kufstein timp de patru ani, în urma persecuțiilor nedemne ale episcopului sârbesc dela Timișoara. Alături de numitul au mai fost condamnați 28 preoți români de către autoritățile austriace, la însinuările bisericii sârbești.

Dealtminteri lupta pentru separațiunea și coordonarea bisericii române a fost continuată și de *Andrei Mocșioni* în 1860, la Viena.

Tot Murgu a fost acela, care în 1848 a editat la Budapesta un ziar, pentru a susține pe cale ziaristică drepturile neamului său. Desfășurând și o vie activitate parlamentară.

Victoria Casei de Habsburg, cu ajutorul armatelor rusești, a dus la împlinirea visului sârbesc, înființându-se *Voivodina Sârbească și a Banatului Timișan*. Deja această titulatură denotă că, avem a face cu două componente, încadrate într'o organizație administrativă: provincia din Bacica și Banatul. Anume în luna Mai 1848 Sârbii țin o mare adunare la Carlovăț, unde hotărăsc înființarea voivodatului, cuprinzând Bacica, Srem și Banatul, cu voevodul ales în persoana unui anumit Suplicat. Împăratul întărește această alegere și recunoaște reinființarea patriarhatului sârbesc la Carlovăț, investind pe episcopul Rajasici cu titlu de patriarh.

In 28 Februarie 1848 Români cer la fel unirea tuturor Românilor din Monarhie și recunoșterea lor ca națiune, prin faimoasa petiție semnată de Șaguna, Andrei Mocșioni, Popazu, Laurian, Hurumsachi. Cererea fu, însă, respinsă, înființându-se Voivodina. Astfel Români din Ardeal au rămas încorporați principatului transilvănean, iară cei din Banat trecuți în Voivodină, care a cuprins Banatul întreg, cu excepția graniței militare în Sudul provinciei, compusă din regimentul româno-bănățean dela Caransebeș, sârbo-bănățean din Biserica-albă și germano-bănățean din Panciova. Confiniul militar, cu legile și organizația sa specială, a durat până la 1872, când și aceste ținuturi au fost retrocedate Ungariei; în semn de definitivă împăcare survenită între împărat și Ungurii.

Deși Români aveau în Timiș și Caraș pe *Andrieu Mocșioni de Foeni* ca comisar suprem, iară la Lugoj pe *Emanuil Gojdu* ca „fișpan“ (prefect), și-au manifestat la Viena nedumerirea lor pentru încorporarea Banatului în această organizație. Chit că caracterul propriu zis sârbesc s'a evidențiat numai în titulatura, căci în realitate Voivodina a fost o formă deghizată a absolutismului imperial. Ceeace se desprinde și din faptul că, după moartea subită a lui Suplicat (în 1849), a urmat în scaunul de Guvernator Generalul Conte de Coronini, ceva mai târziu contele de Saint-Guentin. Iară limba oficială a rămas neconținut cea

germană până la 1860. Fapt, ce a stârnit și neîndestulirea Sârbilor. Pânăce instituția nu fu înlăturată în 1860 și înlocuită cu un provizorat, ce a durat până la 1867, adică încheierea dualismului austro-ungar, când Banatul a fost reincorporat Ungariei milenare (?) Este demn de recunoscut că, sub ființării Voivodinei s'a instituit „o stăpânire temperată a școalelor“. *Constantin Ivanovici*, născut la Lugoj, directorul Prepărandiei românești din Arad, a fost numit inspector pentru școalele gr. ort. române până la 1861. *Mocsioni*, însă, a demisionat deja în 1852, deoarece nu s'a putut împăca cu sistemul absolutist al lui Bach (1850—1860). Face, însă, parte din „Senatul imperial“ (format din 45 membri), reprezentând Românii din Banat.

În calitatea aceasta a înaintat împăratului Francisc Iosif I. un memoriu (1860), în care face următoarele reflexiuni istorice:

Când Maghiarii pe la anul 896 se așează în Ungaria de astăzi, sub regele Géza, țara se împărți, în scopul unei administrații mai îndemânatică, în comitate, fără ca în catalogul acelor comitate să fie numit și Banatul. *Ba tocmai regele Géza dete Banatului o situație autonomă sub guvernator militar*, cu titlu de comite al Banatului.

Puțin după aceea Banatul fu ocupat de Emanuil, împăratul bizantin, care înaintase până la Tisa, în contra lui Ștefan II., regele Ungariei.

După ce s'au retras Grecii, Andrei al II-lea, regele Ungariei, prin o lege din 1212 l'a așezat, ca pe o provincie de mare însemnătate, *într'un rang cu principatul autonom al Transilvaniei*, iar de comite timișan a numit pe un oarecare Martin.

În anul 1242 Banatul fu devastat de Tătari, iar după retragerea lor, *păstrându-și autonomia*, cu demnitatea de comite al Timișului fu onorat magistrul Laurențiu.

Sub regele Carol Robert și sub fiul lui Ludovic cel Mare, *Banatul a rămas pururea o țară a coroanei, despărțită de Ungaria* și administrată de comitele Timișului Ștefan din Loșint, iar mai târziu de Filip de Ozora. Aceștia le urmează sub regele Sigismund Ștefan de Rozgony și Nicolae de Újlac, iar sub regele Vladisav I. *gloriosul Român Ioan Corvin*.

După moartea lui Ioan Corvin Banatul a rămas sub domnia văd. sale Elisabeta, iar după moartea ei, sub regele Matia Corvin, fiul lui Ioan Corvin, demnitatea de comite al Timișului se dete lui Pavel Cneazul (Kniazzi) și după moartea acestuia, sub regele Vladislav II. lui Ișa Som.

La anul 1552 Banatul căzu sub stăpânirea Turcilor, afară de ținuturile Lugojului, Caransebeșului, Mehădiei și de ținuturile lui muntoase, care s'au încorporat la Transilvania și până la reîncorporarea Banatului rămaseră încorporate tot la Transilvania.

În urmă, la anul 1716, adică după 164 de ani, împăratul Carol al VI-lea, i-a succedat ca . . . să scape Banatul de jugul Turcilor.

Împăratul Carol al VI-lea îi dădu Banatului, câștigat prin armele împărătești, autonomia lui de mai înainte și îl puse apoi sub administrația unui comandant general și a unui președinte civil.

Popoarele Banatului se simțiră fericite sub această administrație . . . . . Totuși nu se putură bucura îndelung, pentru că în anul 1780, adică după 64 ani de *administrație autonomă*, împărăteasa Maria Terezia, fără a întreba popoarele Banatului, ci în contra intereselor lor, decretă anexarea Banatului la Ungaria . . . .

Din cele zise până aci se vede că, Banatul dela înființarea lui până la 1538, prin urmare timp de 644 ani nu s'a ținut, de sceptrul Ungariei, iar dela anul 1716 până la 1780, adică în decurs de 64 ani, se bucura iarăși de o situație autonomă și aparținea coroanei Austriei.

Prin urmare Banatul în decurs de 872 de ani nu a fost de loc încorporat la Ungaria.

Dela anul 1780 până la 1849, adică numai 69 ani, a fost anexat Banatul la Ungaria și administrat în sensul fostei constituțiuni ungu-rești. La anul 1849 M. Voastră c. r. apostolică, *considerând meritele Românilor, v'ați îndurat a restaura Banatul în situația lui autonomă de mai înainte, iar cu considerare la meritele Sârbilor ați creat Voivodina sârbească din comitatul Baci și din o parte a Sirmiuului, iar apoi numindu-le pe amândouă, le-ați înălțat preagrațios la rangul de țară autonomă a coroanei.*

„În consecință, după istorie, Banatul a format mai în toate timpurile o individualitate istorică proprie . . . .” — afirma Mocșioni în memoriul din speță. Vezi Dr. Theodor Botiș: Andrei Mocșioni. Rev. Instit. Soc. Ban.-Criș. Nr. din Iunie 1934. — — —

Pentru atitudinea sa națională și intervenția energică în interesul autonomiei bănățene, feudații maghiari au pus la cale împotriva sa la Seghedin un atentat, care n'a izbutit.

Când uneltirile feudaților maghiari au prins rădăcini la Viena și cercurile cointeresate au influențat pe împărat în favoarea Maghiarilor, Mocșioni convoacă la 18—19 Noemvrie 1860 la Timișoara o mare adunare poporală, pentru a pretinde menținerea autonomiei și formarea unui *Căpitanat român*, cu un căpitan român în frunte și cu limba oficială română. Natural, fără rezultat, căci împăratul fusese deja înhămat la carul feudaților maghiari.

În 1861, zice Th. Botiș (op. cit.): „Ardelenii încrezători în făgăduințele lui Schmerling, credeau că e mai bine să primească ce li se oferă de bună voie . . . . . Astfel separară cauza lor — spre mahnirea

Bănăţenilor (şi împotriva sfatului frăţesc al lui A. Mocşionyi), — de cea a fraţilor lor din Banat şi Ungaria şi se indetultură cu autonomia provinciei lor.

În urma constituţiei din 1861 s'au ţinut alegerile pentru parlamentul ungar, fiind în Banat aleşi 11 deputaţi naţionalişti în frunte cu *Vicenţiu Babeş*. Iară în Casa Magnaţilor au luat loc Emanuil Gojdu ca prefect de Lugoj. *Andrei Mocşioni* fu ales la Lugoj împotriva lui Eftimie Murgu. Cum, însă, Mocşioni detesta dieta maghiară, a renunţat la mandat. Deşi pasiv în politica parlamentară, cu atât mai viguros activa extra-parlamentar. Astfel din îndemnul său se înfiinţează la Viena un mare ziar politic: „Albina“, sub direcţia lui *Vicenţiu Babeş* (1866). În primul număr fraţii Mocşioni: *Andrieu, Georgiu, Antoniu şi Alexandru* publică programul lor. Contribuind familia Mocşionieştilor şi în deosebi *Andrei Mocşioni*, împreună cu neobositul *Vicenţiu Babeş*, şi alături de Şaguna, la desfacerea bisericeii române. de ierarhia sârbească (1864).

Istoria se repetă şi de data asta, căci după un timp oarecare apariţia ziarului fu interzisă. Mutându-se în 1869 la Budapesta, îşi continuă politica opoziţionistă până la 1876, când a fost silit, ca să-şi sisteze apariţia, căci toţi redactorii fuseseră condamnaţi la închisoare.

Figura proeminentă a vieţii politice era pe acele vremuri *Vicenţiu Babeş*, care în chestia *memorandului* nu s'a solidarizat cu hotărârea *partidului naţional*, deoarece nu avea încredere în atitudinea împăratului Francisc Iosif, militând Babeş, Românul, pentru unitatea monarhiei împotriva dualismului forţat de împărat.

Lupta politică a fost continuată de Bănăţeni şi în 1880: *Pavel Rotariu* scoate ziarul „*Luminatorul*“ la Timişoara şi după ce toată suflarea românească s'a grupat în jurul mişcării, „*Luminatorul*“ se transformă într'un mare cotidian: „*Dreptatea*“, sub conducerea lui *Dr. C. Diaconovich* şi *Dr. Valeriu Branisce* (1894), la iniţiativa şi sub protecţorul lui *Alexandru Mocşioni*, dându-şi României seamă că după procesul dureros al *Memorandului* neamul are nevoie de concentrarea forţelor, pentru apărarea existenţei sale etnice, pe baza programului partidului naţional, la a cărui înfiinţare au colaborat (1881) Bănăţenii prin *Vicenţiu Babeş, Pavel Rotariu* şi *Coriolan Brediceanu*. În deosebi Babeş avu un rol determinant, formulând motivarea programului politic. Cum tot dânsul a fost acela, care a cuprins în 12 puncte un proiect de lege, acceptat de 29 deputaţi români şi sârbi, în deceniul anterior. Continuându-se lupta politică a naţionalităţilor pe baza acestor puncte până la 1872.

Cea mai vehementă luptă a dat-o *Dr. Valeriu Branisce*, după ce

a luat direcțiunea „Dreptății“ (1895), recoltând în scurt timp, pentru ținuta sa dârză și hotărâtă, 23 procese de presă.

Toate aceste acțiuni politice s'au concentrat în jurul *familiei Mocsioni*.

Petru Mocsioni (născ. 1808), fiul lui Ioan Mocsioni, a luat poziție fățișă împotriva politicei revoluționare a lui Kossuth în 1848. A reprezentat pe Bănățeni, ca om de încredere și delegatul lor la Viena, împreună cu *Vicențiu Babeș* și *Petru Cermenea* din Timișoara.

Andrei, al doilea fiu al lui Ioan (născ. 1812), în vârsta de 26 ani intră în slujba prefecturii din jud. Torontal și se alătură în 1848 curențului național, în opoziție cu mișcarea lui *Eftimie Murgu*, manifestată la adunarea dela Lugoș (27 Iunie 1848).

După revoluție guvernul din Viena îl pune în fruntea Banatului ca „comisar suprem“. Dar demisionează în 1852, neputându-se împăca cu reacțiunea sistemului absolutist (1850—1860). Tot atunci se retrage din serviciu de stat și fratele său *Petru*, fiind ambii adânc decepționați de atitudinea perfidă a Vienei față de Români.

Constituindu-se la Viena în 1851 „Senatul imperial“ cu 45 reprezentanți, *Andrei* fu chemat ca reprezentantul Românilor bănățeni, unde militează pentru egala îndreptățire politică, națională și confesională a popoarelor din imperiul Habsburgic, pretinzând respectarea limbei și a naționalității.

Sub presiunea evenimentelor, — și contrar tendințelor oligarhice ale aristocrației maghiare și austriace, împăratul fu nevoit, ca să ordone restaurarea autonomiei provinciale. Pentru Banat, însă, s'a abandonat independența, la ce *Andrei* înaintează o petiție, semnată de 12.000 Români, prin care cere unirea Banatului cu Transilvania. Inzadar, împăratul decreta la 27 Dec. 1860 reîncorporarea Banatului la Ungaria, supunând 600 mii Români la cheremul celor 40 mii Unguri. În vederea acestei stări amenințătoare *Andrei* propune în 1861 (în Gaz. Transilv.) unirea Românilor din monarhie într'un corp național autonom. Mai cu seamă că, în dieta Ardealului 1,354.000 Români aveau numai 8 reprezentanți, Sașii 8 și 436.000 Maghiari 24. Tendința de oprinare era deci vădită. Așa a înțeles Casa Imperială să-și exprime recunoștința pentru loialitatea Românilor.

La fel au pățit-o Români și la organizarea comitatului timișan, unde erau în număr de 170.000 suflete, Germani 80.000, Sârbi 30.000 și 8.000 Maghiari, totuși Români au avut în comitat 138 reprezentanți și ceilalți 453.

. În Torontal 70.000 Români n'avuseră nici un reprezentant.

Pentru a-l mulcomi, guvernul vienez îi oferă demnitatea de guvernator al Transilvaniei (Ardeal), însă *Andrei* refuză. Vroind a câștiga încrederea Românilor ardeleni, Viena le promite menținerea autonomiei ardelenesti. Ardelenii — contrar sfatului înțelept al lui *Andrei* — s'au indestulit cu atâta, abandonând — spre mâhnirea Bănățenilor — independența Crișanei și a Banatului.

A dus lupta, împreună cu Șaguna, pentru separarea bisericii. În acest scop convoacă în 1862 o adunare la Timișoara. Reprezintă Banatul în delegație, care s'a prezentat în interesul bisericii la împărat. Apoi și la congresul bisericesc dela Carlovăți, în 1864, unde Românii s'au prezentat solidari. Rezultatul fu că, împăratul a ordonat separația bisericii române și organizarea ei într'o mitropolie.

Realizarea separației s'a isbit, însă, de egoismul Sârbilor, deși Românii și-au redus pretențiunile lor dela 3 milioane la 400 mii flor., cerând din 26 mânăstiri 4: Hodoș, Bezdin, S. Geoagiu și Mesici. În consecință chestia fu supusă unui proces în fața Tribunalului din Budapesta, unde Românii avuseră câștig de cauză.

Tot *Andrei* a pretins o episcopie română la Timișoara. Inșă, n'a isbutit, deoarece Viena hotărî menținerea caracterului sârbesc al episcopiei, ordonând înființarea episc. române la Caransebeș. Și tot el a fost, cu Șaguna, ctitorul mitropoliei dela Sibiu.

A venit, însă, anul 1867, când Franc. Iosif a disolvat dieta Ardealului, reîncorporând definitiv Ardealul la Ungaria, anulând toate legile favorabile Românilor. În marea lor decepție Românii au dat răspunsul cuvenit Casei de Habsburg în 1918.

Andrei văzând că centrul de gravitate se mută dela Viena la Budapesta, preconiza o apropiere de oamenii politici maghiari. În consecință Românii din Banat au luat parte activă la alegerile p. dieta dela Budapesta în 1865. Precând în Ardeal fu convocată dieta la 1865, ca să decidă unirea Ardealului cu Ungaria, contrar protestului Românilor și Sașilor. Așa s'a terminat promisiunea solemnă a Vienei. Deputații români din parlamentul dela Budapesta s'au constituit într'un *club parlamentar român*, în frunte cu *Anton Mocșioni* ca președinte. În situația aceasta ne-a surprins dualismul (în urma războiului pierdut de Austria în 1866); pact încheiat între două popoare minoritare: germano-maghiare, pentru subjugare naționalităților majoritare. *Andrei* preconiza pasivitatea, și se retrage din politică. Desiluzionat de politica nesinceră a împăratului Franz Josef, pleacă ostentativ la Turin, ca să-i facă o vizită lui Kossuth.

Epoca absolutismului (1850—1861) totuși a înleșnit mult prosperarea Românilor. În Banat îndeosebi frații Mocșioni au depus stăruințe, jertfind bani pentru burse pe seama studenților meritoși.

Iară în anii de mare foamete Andrei făcu apel la guvernul român, care a votat p. ajutorarea Bănăţenilor 6000 galbeni.

Este caracteristic pentru mentalitatea acestui om faptul că, în 1864 a fixat un premiu de 100 galbeni, pentru întocmirea unei istorii a Românilor. Dar nu s'a aflat nimenea, care să înfăptuiască planul.

În 1866 este ales membru al Academiei Române. Moare în Dec. 1878, fiind înmormântat la Foeni, jud. Timiș-Torontal. — — —

Pentru dieta magh. din 1865 a fost ales Gheorghe Mocsioni de Foen cu program național și reales în 1872, contra urgiei administrației maghiare, dezvoltând și el o activitate demnă în parlament. (Fratele lor Antoniu era ales în jud. Arad și Bihor.) Astfel intervalul 1865—1875 cu drept cuvânt se poate numi epoca Mocsioneștilor, zice Dr. Th. Botiș. Din această ramură se naște (1841) *Alexandru*. Fu ales (cu 24 ani) în 1865 în circ. Rittberg din jud. Caraș. Se ocupă temeinic în ciclul parlam. 1865—1868 cu chestia naționalităților, dezvoltând de aci încolo o vie activitate politică pentru egală îndreptățire a naționalităților. Principiu refuzat brusc de Unguri.

În vederea proiectului de lege al lui Deak referitor la reglem. chest. naționalităților, Românii țin în 1868 o adunare la Timișoara, unde s'a aprobat contraproiectul, elaborat de parlamentarii români, fiind prezentat de Alexandru în dieta dela Budapesta și susținut cu o documentare de înalt nivel științific. La discuție a luat parte și Babeș.

După votarea legii, situația naționalităților a devenit din zi în zi mai grea. Pentru a opune rezistență Alexandru a reușit, ca să unească deputații bănățeni cu ardeleni și ungureni într'o solidaritate. Avea 27 ani. În urma stăruințelor depuse de dânsul la adunarea națională dela Timișoara, în 1869, s'a constituit, cu concursul Românilor din Crișana și Banat, partidul naț. rom. Programul fiind întocmit de dânsul. Astfel politica pasivistă a lui *Andrei* nu a fost primită în Banat. S'a ales și un comitet central la Timișoara sub președenția lui Alexandru, care a hotărât frăția de arme cu Sârbii. Fapt, ce a stărnit revolta guvernului. Astfel Românii din Banat au luat parte la alegerile dietale, însă, Ardelenii au hotărât, chiar în urma propunerii lui Alexandru, pasivitatea. La Lugoj fu ales — contra urgiei teribile a autorităților — Alexandru, pe ciclul 1867—1872. A mai intrat în parlament Babeș V. și Eugen Mocsioni. După multe discuții și piedici, puse de Maghiari, s'a constituit p. ciclul acesta *clubul național-parlamentar* sub președenția lui Anton Mocsioni.

Rolul Mocsioneștilor nu s'a mărginit numai la Banat, ci în activitatea lor urmăreau totdeauna solidarizarea tuturor Românilor. Așa și în 1869, când adunarea dela Arad fu prezidată și îndrumată de *Antoniu Mocsioni*. A fost reprezentat jud. Arad, Bihor, Timiș, Cenad, Bichiș,

Zărand, Caraș, Someș, Sătumare și Crasna; dând dovadă de solidaritate, precând Ardelenii s'au desbinat în pasiviști și activiști, după ce la Mercuria s'a hotărât pasivitatea. Această desorientare a durat până la 1881, când în adunarea națională istorică dela Sibiu Ardelenii și Bănățenii s'au reorganizat într'un singur partid omogen și disciplinat, fixându-se toate revendicările naționale în faimosul program, întocmit și concipiat de bănățeanul *Vichentie Babeș*.

Activitatea această a Bănățenilor a displăcut guvernelor maghiare, hotărând cucerirea fortăreței puternice a Mocsioneștilor: *Lugojul*. În acest scop au numit în fruntea județului un prefect renegat și ca episcop unit la fel, un renegat, cari apoi au manevrat astfel cu cozile de topor că, la alegerile consiliului județean, din 1872, unde Românii aveau majoritatea, part. național a fost înfrânt, iară la alegerile generale din acelaș an Alexandru Mocsioni — în urma unor nemaipomenite abuzuri administrative — a rămas în minoritate. Guvernamentalii „deakiști“, Români renegați, au sărbătorit înfrângerea lui Mocsioni și a part. național la reședința episcopiei unite. Dar Mocsioni tot a fost ales la Radna. Astfel în ciclul 1872—1875 Bănățenii, pe lângă toată teroarea, au trimis în parlament trei deputați naționaliști: pe Alexandru, Babeș și Doda. Din nou s'a constituit Clubul parlamentar cu Sârbii; tot sub președinția lui Anton Mocsioni.

Uneltirile feudalilor maghiari, nerușinata atitudine a „deakiștilor“ renegați, lipsa de solidaritate a determinat pe Alexandru, în 1874, să renunțe la mandat și să se retragă din politică, rămânând, însă, membru al part. național. Gestul său a fost un preludiviu a rezistenței pasive, decretată pentru națiunea întreagă în 1892 (adică și pentru Banat și părțile ungurene). Cu el s'au retras din politică și ceilalți membrii ai familiei.

Incercările Bănățenilor ca să continue lupta parlamentară și pe mai departe, au fost din ce în ce mai înfrânate de teroarea guvernamentală. Astfel la alegerile din 1887 numai *Doda* a obținut mandat, care a refuzat prezentarea mandatului.

Politica tot mai agresivă a Ungurilor a dus, în 1881, la *concentrarea într'un singur partid și la o apropiere de cercurile politice din România*, având Alexandru legături prietenești cu *Take Ionescu*, care a vizitat familia la Căpălnaș, Birchiș și Bulci. Apoi Alexandru a fost primit în audiență și de Regele Carol I.

Din 1885 part. național a început să se preocupe cu ideia de a înainta împăratului un memoriu, pentru a înșirui toate gravaminele. În privința aceasta n'au fost divergențe, numai cu privire la timpul prezentării.

„Tribuna“ din Sibiu, în opoziție cu „Gazeta Transilvaniei“ și a „Luminătorului“ din Timișoara a lui Paul Rotariu, au și declanșat o luptă vehementă a tineretului contra conducerii part. național, împotriva președintelui Babeș (1887—1892) și a Mocsoniștilor, pretinzând imediată înaintarea memorandumului, precând gruparea lui Alexandru socotea momentul înoportun.

Atitudinea guvernului maghiar, însă, a devenit tot mai agresivă, încât și opinia publică din Regat a fost alarmată. Pentru apărarea culturii naționale s'a format la București (1891) „Liga pentru unitatea culturală a tuturor Românilor“. Tot în acel an se publică la București în toate limbile: „Memoriul studenților universitari români privitor la situațiunea Românilor din Transilvania“. La ce au răspuns studenții unguri din Budapesta cu un contra-memoriu. Iară *Aurel C. Popovici* a dat la asta faimoasa „*Replică*“ la începutul anului 1892, pentru ce a fost condamnat la 4 ani temniță.

În 1892 se întrunește conferința națională la Sibiu. Alexandru Mocșioni după mult timp ia parte la ședință, pentru a susține punctul său de vedere, față de gruparea memoriștilor: Brote, Slavici, Mangra. Contrar expozeului temeinic al lui Alexandru, comitetul hotărăște înaintarea memoriului. Mocșioni a fost înfrânt în bucuria entuziastă a majorității. Dar *Dr. Vl. Brănișce* scrie în amintirile sale (1909), deși memorișt și dânsul pe acele timpuri: „Mocșioni ni-a premers în cugetare și judecată atât de departe, încât noi, cei ce n'am scuturat toate rămășițele iobăgiei seculare din măduva oaselor noastre, vom mai trebui să facem o lungă cale de înălțare, până vom ajunge a stăpâni pe deplin acea cugetare și judecată“.

Pentru a salva unitatea Neamului la conferința națională din 1893 se prezintă și Alexandru, solidarizându-se cu memoriul depus, refuzat de împărat. Dovedind și prin acest gest înalta sa maturitate politică și salvând solidaritatea tuturor Românilor.

Dealtminteri Români de pretutindeni au decretat pasivitatea deja în 1869. Hotărâre, ce s'a menținut și după înființarea *partidului național* în 1881, cu excepția părților ungurene (Crișana) și a Banatului, unde s'a admis lupta electorală, opoziționistă. În consecință *Gener. Traian Doda* a fost ales la Caransebeș (1881). (A mai candidat un Român cu program guvernamental la Zorlențu-mare, jud. Severin).

În 1884 *Vicențiu Babeș* este ales la Sasca, *Doda* la Caransebeș. (Cu program guvernamental au fost aleși L. Simonescu, la Lugoj, Atan. Racz la Becicherecul-mic). Tot în anul acesta Babeș a fost raportorul conferinței naționale, care s'a ținut în vederea alegerilor parlamentare.

În 1887 Babeș este ales vice-președintele partidului național (din

comitet au făcut parte *Dr. Coriolan Brediceanu, Dr. Emanuil Ungureanu**) și *Dr. C. Diaconovici.*)

În 1890 Babeș este președintele comitetului național, demisionând în 1892 în urma conflictului ivit în jurul memorandumului.

În 1887 Doda este din nou ales la Caransebeș. Refuză să-și prezinte mandatul spre validare, *deoarece dânsul ar fi fost unicul deputat român din 413 deputați.* În consecință parlamentul îi anulează mandatul. Însă, în 1888 este reales. Refuză din nou, cu același rezultat de anulare. La noua alegere este ales, la stăruința lui Doda: *Mihail Popovici* din Orșova. Și acesta refuză, ca să-și prezinte mandatul. Din nou alegerea este anulată. La a treia alegere apoi grănicerii aleg — la îndrumarea partidului — pe *Ludovic Mocsáry*, renumitul patriot maghiar, care a luat apărarea naționalităților în parlamentul ungar. Iară Doda este condamnat — pentru apelul său către grăniceri — la 2 ani temniță.

În 1894 partidul național fu desființat. Însă, în toamna aceluiaș an s'a constituit un nou partid sub președinția lui *Vasile Mangra.* În comitet au luat parte din partea Bănățenilor: *Mihai Popovici, Dr. Ștefan Petrovici și Dr. Mangiuca.* Alexandru Mocsioni, însă, nu a aprobat noua mișcare.

În 1895 s'a ținut la Budapesta congresul naționalităților (Români, Sârbi, Slovaci). A luat parte din Banat: *Aurel C. Popovici și Dr. Ștefan Petrovici.*

La alegerile din 1896 partidul a rămas în pasivitate, numai Dr. Aurel Vlad, care în fruntea tineretului milita pentru întrarea în activitate, a candidat,

În 1905, în fine guvernul admite convocarea congresului, la care s'a hotărât *reîntrarea în activitate.* Din noul comitet fac parte Bănățenii: *Dr. Aurel Cosma, Virgil Tomici și Dr. Izidor Pop.*

Tot în 1905 s'a ținut la Lugoj o mare adunare, prezidată de *Dr. Gheorghe Popovici.*

Cum era firesc, lupta între activiști și pasiviști și-a produs efectul și în Banat, provocând discuții vehemente pro și contra. Însă, Dr. A. Vlad, plecând cu steagul activist, a descins în Banat, candidând, în 1905, la Sasca. Represiunile și persecuțiile administrației maghiare, însă, au zădărnicit alegerea sa. Sămânța totuși fu aruncată și în 1906, după discuții vehemente, — fiind propunerea tineretului combătută, la început, de fruntașii lugojeni, în frunte cu Alexandru Mocsioni — s'a hotărât și la Lugoj reîntrarea în activitate.

*) Activitatea culturală și cea economică a lui E. Ungureanu formează un capitol de glorie a strădaniilor românești din Timișoara. Ungureanu, ca și Andrei Mocsioni, și-au dăruit toată averea bisericii și scopurilor culturale.

În consecință la alegerile din 1906 au fost aleși: *Dr. Coriolan Brediceanu la Oravița, Aurel Novac la Sasca, Dr. Ștefan Petrovici la Zorlențul-mare, și Dr. Gheorghe Popovici la Lugoj*. Chiar și a douăoară, după ce mandatul fu anulat.

În general după 1900 centrul politicii naționale se mută la Lugoj, unde *Dr. Valeriu Branisce* scoate ziarul „*Drapelul*“, cu ajutorul și sub protecția familiei Mocsioni, fiind susținut și secundat de *Dr. Coriolan Brediceanu, Dr. Gheorghe Dobrin, Dr. Gheorghe Popovici, Dr. Petru Țepeneag, Ion M. Roșu*, și de o pleiadă de intelectuali. *Însă pivotul acestei politici de apărare și rezistență au fost faimoșii meseriași din Lugoj, cei mai temuți propagandiști, care au dus făclia idealului național din târg în târg.*

Pe lângă acești purtători de cuvânt ai ideii naționale *corul lui Ion Vidu* a ținut trează conștiința și solidaritatea națională. Exemplu, ce avuse influență decisivă și asupra sutelor de coruri satești din Banat.

Fruntașii bănățeni au dat lupta politică nu numai în gazetărie și în parlamentul maghiar, dar mai cu seamă în congregațiile (consiliile) județene din Lugoj și Timișoara. (Caraș-Severinul forma un singur județ din anul 1880.) Iară la Caransebeș acțiunea politică se concentra în jurul bisericii, sub patronatul episcopilor militanți: *Popea, Bădescu, Miron-Cristea, Musta*, înconjurați de numeroși intelectuali dela *Comunitatea de Avere*, unde generalul *Traian Doda* a concentrat dela început mișcarea politică din graniță (1822—1895).

În Oravița (care pe atunci nu era sediu de județ) forțele s'au divizat în două curente; unii s'au organizat în jurul ziarului „*Progresul*“ (1907), alții grupându-se la „*Foaia Oraviții*“ (1914); ambele fracțiuni militau pe plan naționalist. Din întâia grupare făcea parte *Dr. Simeon Manguica, Dr. Ion Nedelcu* și încă câțva intelectuali; din gruparea a două: *Dr. D. Hațegan, Dr. Petru Corneanu, Dr. Mihai Gropșianu, Dr. Liviu Cigăreanu etc.*

În epoca activității politica Românilor bănățeni a luat un avânt nebănuit, participând poporul, cu însuflețire, la toate alegerile până la izbucnirea războiului mondial, când după intrarea României în războiu, partidul național decretase din nou pasivitatea pe tot întinsul Ardealului și Banatului.

Lupta această electorală și parlamentară a fost dusă, cu înverșunare, în colaborare strânsă cu Sârbii, Slovicii și cu Șvabii din partidul naționalist, până la 1914, când zângănitul armelor a pus capăt frământărilor politice.

II.

SITUAȚIA POLITICĂ DUPĂ UNIRE

Tratatul dela Versailles a încercat să soluționeze problema extraordinar de complicată a naționalităților și minorităților etnice din Europa-centrală și Sud-Est europeană, având în vedere exclusiv *factorul etnic și numeric* al populației eterogene, integrată în monarhia austro-ungară și în alte țări imperialiste.

În temeiul acestui principiu a fost reînviată Polonia, desființată prin tratatul dela 1795, fiind două organisme politice nou înființate în Statul Ceho-slovac și Jugoslav; iară România mică și Grecia, ambele omogen-naționale, fură complectate prin anexarea teritoriilor locuite, în majoritate, de Români, respective Greci. Precând Ungaria a fost redusă la frontierele sale național-etnice, formând în adevăr un Stat, prin excelență, național; visat secole de-a rândul de oligarhia maghiară, însă, pe baza unui nesățios imperialism, imaginat ca stăpânire nelimitată asupra milioanele de naționalități.

Dintre aceste State successorale, deci, Ungaria — cu o populație de 7.990.000 a fost formația politică cea mai reușită din punct de vedere etnic, urmând apoi România-mare cu 15,776.845, Grecia cu 5,021.790, Polonia cu 27,161.163, iar Ceho-Slovacia se lupta cu aducerea la numitor comun a Cehilor, Slovacilor și Rutenilor cu o populație de 13,613.172 suflete, precând Jugoslavia cu o populație de 12,017.323 sufl. se căsnea ca să înjghebeze un Stat unitar cu Sârbii, Croații, Slovenii și Bosniacii (musulmani), învrăjbiți între ei de multe secole.

În felul acesta tratatul dela Versailles a reușit, în parte, ca să reducă numărul naționalităților și al minorităților etnice din Europa dela cc. 50 milioane, câte erau înaintea războiului din 1914, la circa 36—40 milioane minorități, înregimentate în Statele naționale nou create, *transformând astfel problema naționalităților din fosta monarhie dunăreană într'o problemă a minorităților*, deoarece în Statele Succesoare aceste frânturi de popoare au rămas, în adevăr, în minoritate față de națiunile dominante, precând în fosta monarhie numărul naționalităților a întrecut elementul susținător de stat german-maghiar.

Tratatul dela Versailles avuse, deci, în vedere exclusiv *factorul numeric*, fără a cercetă, dacă națiunile nou create și înzestrate cu puterea conducerii, corespund oare rolului istoric de a forma pe viitor ei înșiși elementul susținător de stat; adică fără a cântări în prealabil capacitatea de guvernare a elementelor majoritare din Statele Succesoraie, acordând în privința aceasta tuturor un credit nelimitat, o poliță

în bianco, îngrădită doar cu punctele referitoare la *protecția minorităților*.

Astfel în decurs de un sfert de veac aceste popoare avuseră posibilitatea, ca să-și dovedească capacitatea de guvernare și viabilitatea stăpânirii lor în fața opiniei publice mondiale.

În văzul acestui punct nevralgic vom trata, pe larg, în cap. III. realizările efectuate în Banatul-românesc sub stăpânirea română, dela 1919 până la 1940, pentru a dovedi capacitatea de guvernare a elementului autohton-românesc; nu cu fraze, ci cu date și documente irefulabile. Până atunci, însă, avem să aruncăm o privire retrospectivă asupra evenimentelor, ce s'au scurs dela 1919 încoace în Banatul-românesc al României întregite, care ea singură a rămas în picioare după declanșarea noului războiu mondial dintre formațiunile statale create la Versailles. — — —

În momentul anexării Banatului la Patria-mună situația era destul de grea și primejdioasă, deoarece miile de soldați s'au reîntors în plină revoluție dela front, mai cu toții înarmați, fiind acasă întâmpinați de nemulțumirile clocotitoare ale populației, greu încercate, timp de 4 ani, de vegzațiunile și persecuțiile administrației maghiare. Spiritul revoltei și răzvrătirii, mereu atârnată, amenința ordinea; mai cu seamă după întronarea regimului violent al lui Bela Kun la Budapesta, de unde se difuzau, pe căi piezișe, principiile revoluționare și în Banat, dirijate chiar de burghezimea maghiare, în speranța deșartă de a impresiona conferința de pace în favoarea menținerii frontierelor vechi ale Ungariei de altă dată. Dar la apelul nouilor dregători români, care au coborât în mijlocul poporului agitat în numele Patriei nou cucerite, desfășurând larg steagul *naționalismului constructiv*, valorile agitate s'au mulcomit ca prin minune, lumea românească de pretutindeni încadrându-se voluntar și disciplinat în ritmul vieții de Stat român, păstrând față de stăpânii de eri, cu puține, foarte puține excepții, cel mai complet calm, într'o ținută demnă, recunoscută și admirată chiar și de minoritarii conviețuitori, încât trecerea domniei dela Unguri la Români s'a efectuat aproape pe nesimțite, fără nici cea mai mică sguduire, căci țăranul român nu a înțeles ca să răzbune nedreptățile seculare față de un dușman învins. *O atitudine de proporții istorice, nu destul apreciată, deși, ținuta această impunătoare denotă o înaltă maturitate politică...*

După prăbușirea frontului dela Salonic, fiind armatele germane în retragere urmărite de unitățile victorioase ale aliaților, Bănățenii așteptau cu înfrigurare, înaintarea armatei române. La finea lunei Octombrie a pătruns în Banat armata sârbească, iară ceva mai târziu armata franceză.

Chemarea armatei franceze a fost, ca să asigure, fără sguduiri,

treccrea lentă a Banatului-românesc în stăpânirea Românilor. Ceea ce s'a întâmplat treptat în decursul primăverii anului 1919 în jud. Caraș-Severin (atunci încă nedivizat) și în vara aceluiaș an în jud. Timiș-Tor. Instaurându-se administrația română — în conformitate cu dispozițiunile date de către Consiliul Dirigent dela Sibiu — sub oblăduirea armatei franceze, care de multeori a depășit preceptul firesc al bunului aliat, pânăce n'a intrat în scena istorică a Banatului *armata română*, cu dor și neastâmpăr așteptată . . . Și au urmat zile de bucurie și mândrie națională, când sub sceptrul glorios al lui *Ferdinand cel Mare* s'a luat defenitiv în stăpânire Banatul-românesc, introducându-se pretutindenii administrația și justiția română, funcționari și judecători români, în majoritate bănățeni, recrutați din garda tineretului intelectual foarte numeros. Deși stăpânirea română a făcut mereu apel la serviciile funcționării ungurești, bunele intențiuni ale guvernanților n'au fost înțelese, refuzând cei mai mulți depunerea jurământului de fidelitate în convingerea fermă, sugerată dela Budapesta, că elementele românești recutate din falanga profesioniștilor liberi, nu vor fi în stare, ca să facă față greutăților enorme, ce s'au ivit, fatal, la înstaurarea organizației de Stat român. Ori acești profesioniști liberi, care în majoritate n'au fost niciodată funcționari de cariere, s'au știut admirabil încadra în ritmul vieții de Stat, soluționând cele mai grele probleme, firești la o trecere atât de anevoioasă. *Este meritul necontestat, și nu îndeajuns apreciat, al acelei generații de „Frontkämpfer“ din războiul trecut, care alergase, cu însufletire, la chemarea celor în drept, ca să pună baze solide viitorului Stat român, faimoasei României-mari de altă dată ; ciuntită și batjocorită în 1940.*

Și nu puține și nu mici erau acele greutăți, pe care aveau să înfrunte acești mucenici ai noului Stat, căci pe de o parte aveau să potolească neîndestulirile și neajunsurile acumulate în timp de războiu ale țărâtimei române, pe de altă parte se izbeau de recalitranta elementelor eterogene. Nu numai la orașe, unde muncitorimea străină opunea rezistență îndirjită, dar și la sate, fiind noua orânduiala primită cu ostilitate atât din partea elementului maghiar, cât și din partea țărâtimei șvăbești, infiltrată — aproape până la desnaționalizare — cu spirit maghiar. Datorită faptului că, conducătorii lor preconizau, împreună cu clerul rom. cat. complet maghiarizat, unirea Banatului cu Ungaria. Iară când soluția asta s'a dovedit irealizabilă, apoi maghiaronii șvabi militau pentru alipirea Banatului la Jugoslavia. Și numai gruparea mică a naționaliștilor, înregimentată în „*Volkspartei*“ și îndrumată de germahul transdanubian E. Steinacker și Sasul R. Brandsch, au militat pentru alipirea provinciei întregi la România, prezentându-se în acest scop și la conferința de pace. Iară muncitorimea social-democrată,

propusese independența Banatului întreg, cu o constituție republicană și un rol determinant ca Stat tampon între cele trei țări concurente: România, Jugoslavia și Ungaria.

După ce armata română a luat în stăpânire teritoriul întreg, acordat de către tratatele de pace, a fost introdusă administrația și justiția română, care au început o febrilă activitate, pentru a înlesni și grăbi transformarea vieții de stat, a inaugura o guvernare românească, evitând exagerări șovine, răzbunări, ori retorziuni.

Evident, imense greutăți s'au ivit în calea acestor tendințe, nu numai de ordin politic, ci și de ordin tehnic, deoarece ținta era, ca să fie încadrată o regiune, stăpânită secole de străini și guvernată după diferite legi (în jud. Timiș-Tor. după cod. civ. maghiar, în fosta graniță după cod. civ. austriac), crescută în atmosferă de cultură străină, cu o circulație economică îndrumată în spre Budapesta; (circulație artificial înlesnită și dirijată de guvernele maghiare în cele 50 ani stăpânire ungurească [dela 1867] prin întocmirea abilă a căilor de circulație), apoi concentrarea supradimensionată a instituțiilor bancare, industriale și comerciale la orașe (Timișoara, Lugoj, Caransebeș, Oravița, Reșița și în alte câteva comune urbane), recrutând de pretutindeni, îndeosebi din Secuime, muncitori și angajați, împănând astfel orașele provinciei cu aceste elemente. Politică, ce fu continuată și după unire. Astfel în întâiul deceniu al stăpânirii române s'a format un brîu de colonii maghiare în jurul Timișoarei; întărit și prin servitorimea recrutată tot din Secuime.

*

Capitalul industrial și comercial a fost, dela început, pivotul de rezim al politicei feudal-maghiare de rezistență și revindcării revizioniste. Sprijin, ce se acorda, cu atâta generozitate, partidului maghiar, pentru cele 80—90.000 de suflete, în majoritate țărani colonizați după 1880, ori duși pe la moștile latifundiare, ca salahori, care nu formau o forță politică serioasă față de restul populației româno-germane de aproape un milion. Mai cu seamă după ce un număr considerabil de funcționari și intelectuali, pripășiți din șesul Ungariei pe aci — conform unui plan sistematic al guvernelor maghiare din trecut — au părăsit ținutul, repatriându-se în primii ani ai unirii. Persistând numai accia, care erau de obârșie bănățeană.

Astfel politica maghiară din ultimul sfert de veac până la izbucnirea noului războiu mondial s'a verificat pe teren, justificând pe deplin sistemul, care a concentrat dealungul liniei demarcaționale etnice — Baziaș-Oradea — toată forța economică, înzestrând orașele pe această linie cu o formidabilă industrie și comerț desvoltat, de unde apoi

iradia politica de maghiarizare în spre regiunile locuite de Români și Germani. Îndeosebi, Oradea, Aradul, Timișoara și Lugojul aveau acest rol însemnat de înaltă politică de stat.

Acestor considerabile bastioane apoi a servit ca punct de reazim fortăreața cea mai puternică: *Stegul*, adică formidabila industrie metalurgică a UDR-ului, dela Recița, cu întinsele sale domenii de circa 270.000 jugh, pădure, fânețe, poieni și arături și cu variatele zăcăminte de cărbuni, fier, cupru, aramă, în parte în exploatare, în parte păstrate pentru zile negre. Reușind regimul maghiar, timp de 50 de ani, ca să schimbe caracterul austriac al interprinderii, imprimându-i o notă maghiară și transformând-o într'o pepinieră de maghiarizare. Tentativă, ce n'a reușit deloc față de elementul autohton-românesc, bucurându-se, însă, cu atât mai mare reușită în masele eterogene ale muncitorilor străini; deși elementul germanic a rezistat până la prăbușirea Ungariei, datorită organizației foarte bine încheiate a partidului social-democrat, unde conducerea a rămas în mâna muncitorilor germani. Dacă, însă, regimul dăinuia încă câteva decenii, politica de asimilare avea perfecte rezultate, datorită indiferenței principale a socialismului față de problemele naționale.

Politica Românilor bănățeni s'a concentrat la sate, bazându-se pe stratul larg țărănesc, concentrat în jurul bisericii și al școlii confessionale. Însă cangrena congruei și introducerea treptată a limbei maghiare în învățământ, a început să facă multe ravagii, deși, burghezimea mică și intelectualii, profesioniștii liberi, au opus o crescândă rezistență. Totuși a lipsit acestei politici „Hinterlandul“ economic și financiar, deoarece cea mai puternică organizație economică din granița bănățeană: *Comunitatea de Avere* dela Caransebeș nu a mai continuat politica de înalta concepție a generalului *Traian Doda*, în parte datorită incapacității conducătorilor săi, în parte în urma obstacolelor artificiale și tot mai agresive a regimului maghiar.

Aceasta era situația politică în momentul unirii și aceste probleme așteptau deslegare dela regimul românesc; nu totdeauna la înălțime, acordând de mulțori largă toleranță, unde gestul prevenitor nu era la locul său și nici nu era înțeles și apreciat, aplicând altă dată măsuri riguroase, vroidind unii politicieni să imite politica regimului maghiar.

Aceste sinuoziități apoi s'au refrânt și asupra autoritățile subalterne, lăsate fără directive bine chibzuite și constante. *In consecință în loc ca problema minoritară, cea mai arzătoare în Banat — să fie fost ridicată la rangul politice generale de stat, ea fu degradată la simple manevre electorale*, cu repercusiuni cât se poate de dăunătoare pentru elementul băștinaș. E destul dacă facem trimitere la procedura dureroasă, ce se aplica față de funcționăria românească

la fiecare schimb de guvern, când sute de funcționari români erau puși în disponibilitate. Ori de câte ori se aplicau acte de răzbunare politică aplicate meseriașilor, industriașilor, comercianților și instituțiilor financiare românești. Și multe alte fenomene semnificative pentru politicianismul nesăbuit, care a îngreunat enorm consolidarea Țării. Și până ce politicianismul centralist de mulțori urmărea tendințe centripetal-regionaliste, tot Bănățenii erau acuzați de spirit regionalist, când de politicienii din V. Regat, când de Ardeleni, fără ca și unii și alții să-și dea seamă de enormele greutăți, ce se ridicau în drumul elementului autohton-românesc; chemat — în ultima analiză — ca să țină piept asaltului revizionist, propagat prin presă, teatru și graiu viu; organizându-se apoi pe cale economică, nu arareori chiar cu ajutorul finanței române, care nu căuta decât aservirea interesului financiar. Urmarea acestei politici nefaste a fost că, în ciuda burghezimei puternice minoritare, nu s'a putut înjgheba o burghezie românească; dar nu s'a înjghebat nici un strat de muncitori români calificați, fiind Românii sistematic ostracizați.

În atari împrejurări înăurirea unei politici bine chibzuite și condusă după anumite principii, științific concepute, era imposibilă. Minoritățile naționale în schimb, folosindu-se de avantajele asigurate prin clauzele speciale din tratatul de pace, au desfășurat o activitate vie, îndeosebi Ungurii, având îndrumarea ideologică la Lugoj, prin revista „*Magyar kisebbség*“ și „*Glasul Minorităților*“, redactate de d-l *Dr. Jakabffy Elemér* și *Dr. Willer Jozsef*, ambii corifei din trecut ai vieții publice din Banat, deputați în Parlamentul român, reprezentând minoritatea maghiară pe la toate Congresele și Conferințele minoritare, organizate sub egida Societății Națiunilor.

Față de această politică conștientă și concentrată, opinia publică românească și autoritățile în drept, preocupate de interesele de partid și chestiuni electorale, au rămas indiferente. Încât Timișoara și Lugojul aveau un aspect maghiar, mai târziu german, chiar și după două decenii dela unire; nu parcă numeric, ori în domeniul cultural elementul minoritar ar fi reprezentat vre-o superioritate, ci datorita propagandei abile, difuzată prin zeci de ziare. Dominând presa, teatrul, viața economică o mână de oameni, prezenți pretutindeni și totdeauna, folosindu-se ostentativ de limba maghiară ori germană pe stradă, cafelele, localuri publice și prăvălii (unde de mulțori s'a refuzat folosirea limbei române).

Dealtminteri și divizarea jud. Caraș-Severin a contribuit mult la slăbirea celui mai de seamă focar național din Lugoj, unde înaintea anului 1914 s'a plămădit politica de apărare a Românilor din Banat. Fiind această admirabilă bastioană a Romanității lăsată părăginirii,

deoarece nu s'a aflat nici un guvern de partid, care să fie înzestrat acest însuflețit oraș al lui Vidu, Brediceanu, Branisce, Gh. Popovici, Traian-Grozăvescu, cu vre-o instituțiune culturală academică, ori universitară, pentru a contrabalansa pierderea încercată prin separațiunea jud. Caraș. Separațiune, ce din punct de vedere a politicei de stat era necesară, întărind astfel pivotul românesc la granița iugoslavă.

Cea mai interesantă dezvoltare luase, în decursul întâiului deceniu, raportul germano-maghiar, întâmpinând *tendința de maghiarizare*, continuată și în România-mare, opozița din ce-în-ce mai dârză a Șvabilor. Nu parcă maghiaronii de altă dată ar fi fost încântați de această întorsătură a evoluției, însă, sub presiunea critizantă a vechilor naționaliști din „Volkspartei“ și a ținutei tot mai intransigente a tineretului șwab, fuseseră nevoiți a lua atitudine împotriva tendințelor asimilatorice ale partidului maghiar.

Astfel când în 1927 „Reuniunea catolică maghiară“ din Ardeal și-a extins activitatea și asupra Banatului, pentru acapararea sufletelor germane cu ajutorul bisericii, maghiaronii de altă dată fură nevoiți, ca să opună un hotărât „veto“, afirmând că organizația politică a Șvabilor: *Volksgemeinschaft* este chemată ca să apere interesele bisericesti și confesionale catolice. Atitudine, ce a stârnit protestul Șvabilor evanghelici (circa 10%/₀), care nu vroiau să recunoască caracterul catolic al acestei formațiuni politice.

Ungurii, însă, nu s'au dat bătăuți, convingând pe conducătorii șvabi la alegerile parlamentare, ca să încheie cu partidul maghiar un pact electoral. Șvabii, deși, primiseră oferta, au subliniat vremelnicia pactului, pecând partidul maghiar-feudal ar fi voit să transforme pactul într'un *Bloc minoritar* permanent, ascunzându-și la spatele acestui pact tendințele revizioniste. Șvabii, însă, dându-și seamă de rolul îngrat, la ce ar fi fost supuși, au desfăcut pactul după alegeri.

La prima vedere manevra partidului maghiar pare a fi fost lipsită de vreo însemnătate; în fond, însă, tactica fu bine preconceptută, deoarece minoritatea maghiară în Țară și în străinătate era bănuită de veleități revizioniste; acuză, ce a stingherit mult mișcările ei, pe când conduita politică a Germanilor nu era îngreunată cu această povară, asigurând o mai mare libertate de acțiune, de care partidul maghiar avea neapărat nevoie în urmărirea scopurilor sale. Cum se desprinde clar din atitudinea provocatoare cu ocazia acțiunii declasate a *lordului Rothermere*, care cerea revizuirea frontierei din Apus al României, în numele celor 600 mii Unguri, pe fășia Satu-mare—Timișoara, fără a indica și procentajul Românilor. Și este ironia sorții, că ceva mai târziu *Hitler* a fost acela, care a satisfăcut — în 1940 — visul feudalilor maghiari; măcar în parte.

Cum era firesc, toată presa maghiară din Ardeal și Banat a comentat, pe larg, inițiativa lordului; mai cu seamă în privința drepturilor *optanților*, revendicate — cu multă desinvoltură și lipsă de orientare — de către Rothermere. Numai oficiosul *partidul social-democrat*: „*Arbeiter-Zeitung*“ din Timișoara avu curajul, ca să ia atitudine contrară, afirmând: „Lordul mobilizează chiar și bursa împotriva Cehilor și Românilor. Deși Rothermere este un om putred de bogat, campania lui pare a servi interesele materiale ale aristocrației maghiare, — — vorbește de tratatul de pace, dar vizează — — cartea funduară“. — — Constatând că, atât prim-ministrul cont. Bethlen, cât și Teleki sunt direct interesați ca latifundiarilor în Ardeal și cont. Apponyi în Slovacia. La fel a combătut teza rothermeristă și oficiosul Șvabilor: „*Banater Deutsche Zeitung*“, afirmând deputatul Dr. E. Reitter în Nr. 16/IX. 1927: Cât privește atitudinea Șvabilor din Banat, aceasta este clară și simplă: stăm neclintiți credincioși Regelui și patriei, pe temeiul tratatelor de pace“. Nu așa ziarul „*Temesvarer Zeitung*“, care aproba punctul de vedere al lui Rothermere.

În anul 1927—28 atât partidul maghiar, cât și cel german au început reorganizarea politică pe tot întinsul Banatului. Astfel Șvabii au ținut în scopul acesta o serie de întruniri la Aradul-nou, Engelsbrunn, Caransebeș, Darova, Sânnicolaul-mare, Lipova, Teremia, Jarmaroc, Moravița, Lovrin, Biled, Periam, Variaș, Jimbolia, Recaș, Cărpiniș, Ciacova, Deta etc. Iovindu-se constant de opoziția notarilor comunali, Șvabi maghiarizați, și de rezistența învățătorilor și intelectualilor șvabi-maghiaroni. — — —

La noile alegeri din 1928 partidul maghiar a insistat din nou la formarea unui *bloc minoritar*, preconizat ardent și de Budapesta, însă, atât Sașii, cât și Șvabii au refuzat net aceste tentative, constatând „*Lugoscher Zeitung*“ (20 Dec.) că, situația elementului german din România diferă de situația poporului maghiar, *deoarece Germanii deja la formarea Statului nou s'au adaptat împrejurărilor istorice, precând Maghiarii, nu.*

Din faptul, deci, că minoritatea germană a refuzat formarea unui bloc minoritar, că n'au făcut cauză comună cu Maghiarii în chestia concordatului, că au participat ostentativ la serbările dela Alba-Julia, și că s'au desolidarizat și la votarea legii administrative din 1929, au dovedit fățiș că, politica germană s'a despărțit de politica maghiară revizionistă, fiind aceasta aprobată numai de minoritatea ucraineană din Bucovina și de cea bulgară din Cadrilater. (Bine înțeles, după 1940 și elementul german și-a schimbat brusc atitudinea, în semn de recunoștință pentru libertățile larg acordate de Statul român).

După cele mai sus expuse, trebuie să tratăm separat situația

politică a celor două minorități principale, a Șvabilor și Maghiarilor din Banat, utilizând constatările unor conducători minoritari: ale lui *Dr. Mihai Kausch*, fostul președinte al „Volkspartei“-ului și *Dr. Jakobffy Elemér*, vicepreședintele partidului maghiar. Restul populației minoritare (Sârbii, Bulgarii, Crașovenii, Bunevații și Cehii) fiind reprezentati prin un număr atât de înfim, încât nu comportă nici un interes din punct de vedere politic. — — —

Dr. Kausch dovedește, cu un imens material documentar, tendința de maghiarizare, executată abil cu ajutorul ienicerilor șvabi, care pentru un os de ros, ori din vanitate și-au jertfit poporul, înlesnind manoperile meschine ale regimului feudal-maghiar, din interese personale ori bancare, folosindu-se guvernele maghiare de servilismul maghiaronilor și de biserica rom. cat. care s'a pus în serviciul deznationalizării cu toată tagma preotească. Militând acești ieniceri încă în luna Oct. 1919 pentru integritatea Ungariei. Natural, Șvabii naționaliști au combătut această mentalitate, formându-se două grupuri separate.

Punctul de vedere al *maghiaronilor* era: 1. Dacă se menține o Ungaria viabilă, atunci Șvabii preconizează rămânerea lor la Ungaria. 2. Dacă aceasta nu este posibil, apoi să se înființeze din Banat și Bacica o republică independentă; 3. Dacă o parte a jud. Timiș-Tor. ar fi încorporată la Jugoslavia, atunci Banatul întreg să fie atribuit acestui Stat, salvând astfel unitatea poporului șvăbesc; 4. Dacă, însă, este vorba numai de Banat, apoi provincia întreagă să fie neciuntit atribuită Serbiei, ori României. Ei, maghiaronii preconizează alipirea la Jugoslavia, unde va aparține și Bacica.

Față de acest proiect, *naționaliștii șvabi*-au pretins alipirea Banatului *întreg* la acel Stat, care va primi Timișoara. Și cum tratatul de pace atribuisese României acest oraș, naționaliștii au convocat la 10 Aug. 1919 o mare adunare populară la Timișoara, unde s'a adus următoarea rezoluțiune:

1. Șvabii cer respectarea integrității Banatului;

2. Cum Timișoara fusese atribuită României, preconizează alipirea provinciei întregi la România. Rezoluțiunea aceasta apoi a fost prezentată de către o delegație de patru direct conferinței de pace.

Dr. Kausch apoi demonstrează lupta ce a dus-o partidul poporului șvăbesc (Volkspartei) în interesul regermanizării.

Un corolar adecuat ne dă *d-l Jakobffy* în diferitele sale scrieri, foarte sugestive în privința formării societății maghiare în Banat, recunoscând obiectiv că, această societate s'a format, abia după ce provincia fu reîncorporată Ungariei în 1778, din funcționarii maghiari, numiți în cele trei județe bănățene (Timis, Torontal și Caraș-Severin); iară prima comuna maghiară s'a înființat în 1794 (Végyvár jud. Timiș).

Sub regimul împăratului Iosif II. această gardă de funcționari a dispărut și reîntoarcerea nobilimei vechi a fost zădărnicită prin rescriptul imperial din 1779, care a expropriat pe seama Casei imperiale toate moșiile, părăsite de nobili la invazia Turcilor.

Aceste moșii apoi fuseseră vândute, la licitație publică, diferiților solicitanți de origine etnică germană, sârbească, macedo-română, greacă etc. *primind cumpărătorii, ipso iure, nobilimea maghiară.* Din acest nucleu, zice autorul citat, s'a format societatea maghiară. Această aristocrație nouă, *de obârșie mercantilă și nu militară,* s'a încadrat apoi perfect în spiritul feudal al nobilimei maghiare. Și astfel aceste elemente eterogene au fost ctitorii societății maghiare și susținătorii ideii național-maghiare.

Pe lângă acest strat de neo-nobilime au mai rămas unii funcționari austriaci, apoi numeroși meseriași, industriași, comercianți germani și cehi, care încet s'au apropiat de cei noi veniți. Și astfel nobilimea nou creată și burghezimea îmbogățită asimilându-se și încuscrându-se, și-au însușit mentalitatea și țelurile feudale ale nobilimei vechi.

Și cum în revoluția din 1848 Șvabii — în semn de recunoștință pentru privilegiile primite dela Habsburgi — s'au luptat alături de Unguri, epoca absolutismului sub Bach (1849—1861) și înființarea Voivodinei sârbești, au cimentat și mai mult simpatia germano-maghiară. Predispoziție sentimentală, ce a fost foarte abil alimentată de Unguri prin contact social, căsătorii mixte, petreceri, casinouri etc.

După restabilirea vieții — așa zise — constituționale în 1861, societatea conștientă de misiunea ei, aranjase astfel tranziția, încât atrăsese și elementele mai răsărite în mejele ei, câștigându-le pentru ideea națională maghiară. În felul acesta s'a răspândit și limba maghiară, introdusă la autorități și în viața socială. Îndeosebi burghezimea germană și cea evreiască excela în propagarea limbei maghiare.

Iară fiii de țărani șvabi, cari au frecventat școlile secundare, supralicitau pe toți, pretinzând maghiarizarea cât mai accentuată, asigurându-li-se în felul acesta posibilitatea sigură de parvenire; de a se simți și gira „domni“. — — —

Astfel — concludе însuși autorul citat — de un imperiu maghiar integral în Banat abia dela 1867—1918 se poate vorbi. Însă, și în această epocă târzie elementul rural maghiar a fost foarte redus la număr. (D. e. din 123 parohii rom. cat. numai trei sunt curat maghiare.)

Că acest spirit șovin și imperialist ce adânc s'a înrădăcinat chiar la elementul german, rezultă și din faptul, constatat de autor, când afirmă că, după alipirea Banatului la România: „Oricât s'au străduit ziarele germane și organizațiunile în pripă înființate, ca să convingă părinții de origine și cu nume german, ca să-și înscrie copiii în școala

germană, o mare parte din ei și-au înscris copiii în secțiile maghiare, chiar împotriva forțărilor violente ale Șvabilor, sprijiniți de către oficialitatea, — — cerând intervenția prefectului, pentru a constrânge pe elevii șvabi, ca să frecventeze școala germană.“ — — — Confirmându-se, deci, și din partea ungurească veritatea afirmațiilor făcute de *Dr. Kausch.* — — —

După cum am relatat în altă parte, minoritatea maghiară și-a început organizarea politică deja în 1921 la Cluj. Nimic mai firesc — spune *Jakabffy* — că și Timișoara s'a grăbit, ca să imite pe Ardeleni, convocând în Febr. 1921 o mare adunare de constituire, înființându-se „Asociația maghiară“ (*Magyar szövetség*), iară ceva mai târziu s'au format două partide: partidul poporului maghiar (*Magyar Néppárt* și partidul național maghiar (*Magyar Nemzeti Párt*). La finea anului 1922 apoi ambele partide s'au contopit în partidul maghiar regnicolar (*Országos Magyar Párt*), care organizație a reprezentat interesele minorității maghiare. În Banat s'a înființat în 1922 acest unic partid, cu afiliații în Sânicolaul-mare, Ciacova, Gătaia, Ghizela și Lugoj; începând o febrilă organizare în 1926 la Timișoara, unde agenții au pornit din casă în casă, pentru a înregimenta pe toți Ungurii în cadrele partidului. Stărnind nedumerirea și protestul partidului german, deoarece Ungurii încercau să facă prozești printre Șvabi. Constatând ziarul oficial „*Banater Deutsche Zeitung*“: „... *partidul maghiar a făcut și face și acuma încă propagandă printre Șvabi, pentru a-i persuadea, ca să între în organizațiile maghiare . . . Maghiarii se plâng împotriva românizării și încearcă și pe mai departe să maghiarizeze . . . iară la congresele internaționale militează pentru principiul egalei îndreptățiri*“. (24/VIII. 1928.)

D-l *Jakabffy* apoi recunoaște că, pactul dela Ciucea, încheiat cu Partidul Averescan (1926), a înlesnit continuarea organizării, încât în fiecare comună, unde era un pui de ungar, s'au înființat afiliații. Totodată s'a pus baza casei maghiare (*Magyar Ház*) din Timișoara, o fortăreață a culturii și politice maghiare, chiar peste drum de bastioana puternică a Germanilor: *Banația*, falnic edificiu, ridicat tot sub stăpânirea română. În semn că ce persecutate fuseseră minoritățile. (În 1927 reuniunea femeilor maghiare — organizație înființată tot sub regimul românesc — aranjează primul mare bal maghiar în sălile *Casinoului Militar*.)

În 1929 Ungurii și-au continuat organizarea în jud. Severin, înființând 12 filiale, în Caraș 2, în Timiș-Tor. 16 filiale noi, încât în Banatul întreg au existat 78 organizațiuni urbane și rurale (aproape toate minuscule; d. e. în Oravița — regiune curat românească — 15 familii au format o reuniune și o filială a partidului).

Datorită acestei afirmări politice și în urma pactului încheiat cu

partidul național-țărănesc Ungurii au obținut (în 1932) trei locuri în consiliul județean (din Timiș-Torotal) și 6 locuri în cel municipal (din Timișoara), iară la alegerile municipale din 1933 Ungurii au primit un ajutor de primar, un membru în delegația permanentă și 6 membri în consiliul municipal. Totodată partidul a esoperat la guvern pe seama coloniștilor maghiari, peste suma acordată de către arbitrajul dela Geneva, și contravaloarea obligațiunilor de expropriere.

Dela 1934 începând s'a schimbat atitudinea oficialității române față de minoritatea maghiară, datorita agitației tot mai accentuate și provocătoare a revizionismului de dincoace și de dincolo de frontieră. Totuși a obținut partidul, în 1937, un mandat parlamentar în Banat.

*

Am tratat mai pe larg situația politică a minorităților naționale, adică a Germanilor și Ungurilor, deoarece în jurul acestor probleme s'au învârtit toate problemele politice din Banat, unde patru popoare: Românii majoritari, Germanii, Ungurii și Sârbii își revendică supremația și rolul conducător. În consecință *realitățile istorice* s'au concentrat în aceste obiective de esență etnică, chiar dacă guvernauții din trecut au neglijat — cu atâta superficialitate — sesizarea problemei, epuizându-și energiile în lupte politice de partid, atât de sterile și ridicole în fața adevăratelor realități istorice.

Prin urmare nu am dat nici o atenție osebită acestor frământări intestinale, atât de pătimase în Banat, încât într'un moment dat toată societatea românească era desbinată; nu numai la orașe, ci și la sate. Invrăjpire, ce a înstrăinat de multeori frate de frate, părinți de copii. Rezultatul unei libertăți exagerate, care a deviat în libertinaj. Momente prielnice pentru închegarea rândurilor minoritarilor, în fața cărora a scăzut — din zi în zi mai mult — autoritatea elementului majoritar susținător de stat, dat fiind lipsa de demnitate în lupta politică; injurându-se și calomniându-se politicienii reciproc, ca la ușa cortului.

Lesne de înțeles că, acest sistem păcătos a slăbit poziția Românilor, care în sfâșierile lor reciproce au pierdut din vedere interesul superior de stat. *Problema minoritară* fusese utilizată ca armă de manevră împotriva adversarului politic, chit că la capătul luptei numai minoritarii rămăseseră beneficiarii acestor practici puerile, lipsite de cele mai elementare prevederi superioare a politicii de stat. Situația deficitară, ce nu s'a prea schimbat nici în epoca absolutismului regal, dat fiind lupta surdă ce contenea între regim și partidele politice. Prin urmare ceea ce au omis, ori chiar au stricat partidele politice, neglijând redresarea economică a elementului băștinaș-urban, nici măcar un început salutar nu s'a făcut în epoca absolutismului regal.

Pe lângă toate aceste defecte, totuși stăpânirea română a făcut realizări impunătoare în decurs de 20 ani, datorita activității febrile a *elementului românesc băștinaș* și a sprijinului dat de către puterea centrală, cum se va desprinde din expunerile ce vor urma în Cap. III.

III.

Pentru a ne edifica asupra felului, cum au înțeles Românii, ca să guverneze timp de 20 de ani, adică dela 1919 până la 1940—41, este nevoie de a recapitula realizările săvârșite în *România-mare* de altă dată. Punând astfel capăt acuzei, mereu repetate de adversarii noștri interni și externi, că elementul românesc ar fi incapabil de a guverna, lipsindu-i calitățile indispensabile unui factor civilizatoric. Afirmând că, înaltul nivel de civilizație, existent în Transilvania (Ardeal-Banat) până la 1919, fu abrutizat sub stăpânirea românească.

Față de asemenea invective tendențioase și gratuite nu ajută apărarea pasivă și taciturnă, ori palavrele zeflemizătoare; nici pledoariile sonore și răsunătoare ale discursurilor oficiale, precum nici contra-propaganda prin radio și presă, *ci numai datele rigide ale statisticei nepărtinitoare și documentarea obiectivă, susceptibilă unui control sever.*

Acest obiectiv logic și irefulabil ne-a condus și de data aceasta, ca să sintetizăm larga documentarea, dezvoltată în diferitele Memorii, depuse la forurile în drept; probatorii obiective ce se completează perfect cu imensul material documentar, publicat în *Revista Institutului Social Banat-Crișana* dela 1933 până în zilele noastre.

Că guvernările române avuse și multe lacune, este adevărat, însă, faptul acesta nu dovedește incapacitatea de guvernare a elementului românesc, fiind urmările firești unor greutăți enorme, inevitabile la prăbușirea și apoi refacerea unei organizațiuni formidabile de stat, deoarece descompunerea monarhiei austro-ungare amenința într'un moment dat Europa-centrală cu anarhizarea completă a vieții publice și particulare, înmormântând sub povara mormanelor de dărămături toată civilizația veacului, deschizând drumul unei prăbușiri vertiginose a Sud-Estului european. La care greutăți apoi s'a adăugat recalitranta și sabotajul perpetuu unor minorități din interiorul Țării.

Însă, în ciuda acestor imense povări, regimul românesc nu numai că a menținut nivelul cultural și de civilizație din trecut, ci a asigurat, în două decenii, un progres uimitor în toate compartimentele culturale, tehnice și economice, cum se desprinde din expunerea obiectiva, ce va urma mai jos, referitor la domeniul administrativ, și social politic.

Cum era firesc, — fapt, ce rezultă din evoluția Statului modern — progresul mai sus semnalat s'a concentrat, în prim rând, la Timi-

șoara, metropola Banatului, unde converg toate căile ferate ale provinciei; chiar în dauna părților sudice, populate de masa copleșitoare a Românilor. În semn că și în privința aceasta guvernării români au fost conduși de considerente general-etatice și nu exclusiv etnice. Ceea ce nu înseamnă, bine înțeles că, celelalte centre urbane, cum este Lugojul, Caransebeșul, Boeșa, Oravița, ar fi fost neglijate, însă, la nici un caz nu fuseseră în așa măsură protejate ca Timișoara poliglotă, care a luat un avânt și o întindere ne mai visată, încât azi e considerată al doilea oraș modern după București.

În văzul acestei realități incontestabile, cu drept cuvânt ne punem noi înșine întrebarea: ar fi fost posibilă o asemenea evoluție vertiginosă, dacă elementul românesc era lipsit de capacitatea guvernării moderne?

Și pentru a evidenția veritatea afirmațiilor noastre, începem documentarea cu realizările uimitoare din Timișoara, pentru a convinge pe cetitorul obiectiv de sinceritatea expunerii noastre.

*

JUDEȚUL TIMIȘ-TORONTAL

REALIZĂRILE ÎN MUNICIPIUL TIMIȘOARA

Timișoara sub Turci, dar chiar și după recucerire (1716), la începutul sec. al XVIII-lea avea, în majoritate, o populație ortodoxă, româno-sârbească și abia mai târziu, datorita colonizării în masă a Germanilor catolici, își pierde caracterul ortodox în favoarea elementului german catolic, când Românii fură constrânși, ca să părăsească Cetatea, plasându-se în suburbiile periferice.

În această epocă penetrația elementului maghiar fu exclusă, deoarece Casa Imperială n'avuse încredere în Maghiari, în urma necontenitelor uneltiri cu Turcii; fapt istoric, ce caracterizează palpabil politica de duplicitate a Ungurilor feudali, care jucau un rol dubios când cu fața în spre Apus, când în spre Răsărit. Abia mai târziu, după imigrarea Ungurilor și a Evreilor în a doua jumătate a secolului trecut se schimbă caracterul german în Timișoara, fiind înlocuit cu unul unguresc, lipsit cu desevărsire de Hinterlandul etnic. Parafrazând astfel un artificiu politic, care la cea mai mică sguduire avea să se năruie, cum în adevăr s'a și întâmplat în 1918.

În ciuda acestor uneltiri seculare, îndreptate împotriva elementului românesc, populația autohton-românească și-a menținut totdeauna superioritatea numerică, cum rezultă din următoarele date statistice din 1942:

	Municipiul		Județul			
	Timișoara	Arad	Tim.-Tor.	Severin	Caraș	Arad
Români	36.254	33.005	169.044	197.492	142.424	249.834
Germani	28.128	7.526	150.520	19.079	27.173	47.034
Unguri	28.380	30.358	46.961	14.401	3.502	49.488
Sârbi și alți slavi	2.415	2.128	35.512	5.689	2.716	1.915
Evrei	12.730	8.781	1.462	2.705	593	1.802
Alte neamuri	2.630	3.260	7.334	4.113	22.124	12.085
Total:	110.563	85.058	410.833	244.079	198.532	362.158

Dar să trecem la schema realizărilor administrative în metropola Banatului, în *Timișoara*.

Întâia preocupare a guvernanților români a fost încă în 1919 înființarea *Gimnaziului de Băieți „Vicențiu Babeș“*, iară în 1920 s'a inaugurat *Școala Normală germană de băieți*, și s'a instalat o *splendidă grădiniță de Cinema de vară „Capitol“*, poatecă cea mai frumoasă în tot Sud-Estul european.

În 1921 se pun bazele unei *Plaje comunale* de proporții apusene. Este întâia instituțiune de felul acesta lângă o apă curgătoare în România-mare. Tot în acest an se inaugurează *Școala de Gospodărie*; apoi Liceul Real se transformă în *Liceal german* și se înființează *Căminul ucenicilor Nr. I*.

În 1922 ia ființă al II-lea *Cămin de ucenici*. Iară la *Tramvaiile comunale* s'au introdus *tipuri noi de șine*. Și pentru a se emancipa de atelierele străine, s'au instalat ateliere proprii, unde se execută toate lucrările de lăcătușerie, fierărie, bobinărie și tâmplărie. Tot atunci liniile de contact cu scripete au fost înlocuite cu sistemul liniei de contact cu liră.

În 1923 se reclădește *Teatrul comunal*, ars în 1921 în urma unui incendiu, pus la cale de mâini criminale. Tot în acest an se face inaugurarea *Școlii Politehnice*, realizându-se astfel un vechiu deziderat al cetățenilor. Instituțiune promisă timp de 30 ani de către regimul maghiar. Concomitent se înființează *Asociația Bănățeană de Arte frumoase*, chemată ca să îndrume viața artistică a provinciei. Dar tot atunci se satisface o altă dorință veche a populației, întocmindu-se *linia tramvaielor comunale până la cartierul Mehala* pe o lungime de 2645 m. fiind astfel acest cartier racordat la cartierul Cetății. Realizare la fel omisă, de multe decenii de regimul maghiar. Totodată se prelungește linia tramvaielor în Cart. Fabricii până la Plajă. Intensificarea circulației a necesitat apoi instalarea unui nou *convertizator*

(al 5-lea), cu un motor de 600 CP, pentru a înlesni prelungirea liniei noi de tramvai spre Mehala și a liniei noi către suburbia Fratelia, fiind și acesta racordat centrului, adică la cartierul IV (supranumit Iosefin). Satisfăcându-se astfel și acest deziderat al populației. Concomitent se deschide un *Cinematograf comunal* în cart. Mehala și se instalează o frumoasă *grădină de vară* la Cinematograful „Apollo“ din cart. Fabriciei.

În 1924 rețeaua electrică bifazată aeriană a fost înlocuită în Cetate cu *cabluri subterane*. Iară pentru evitarea pierderilor prin curente vagabonde s'au construit *transformatori mari* de 50—540 KWA și 2 transformatoare în baie de ulei bi-trifazate de 600 KWA pentru Uzina termică. Totodată stâlpii de lemn au fost puse în socluri de beton, pentru a prelungi durabilitatea. În acest an s'a terminat și construirea *cupitorului de topit*, apoi s'a instalat o *macarauă cu încărcare de 10 tone*, o *căldare nouă* și se introduce sistemul de sudură a șinelor, conform patentului construit în atelierele electro-mecanice.

Între timp Primăria a înființat încă *două Cămine de ucenici și un Cămin pentru calfe* (în total 5 cămine).

În 1925 linia tramvaielor se prelungeste până la garajul Industriei de Lână, apoi la Uzina Electrică se construiește o *căldare nouă și o casă de distribuție de 2 KW*.

Tot în acest an se pune *piatra fundamentală bisericii impunătoare din Mehala* și se ridică *două etaje la Școala Comercială*.

În 1926 se înființează *Liceul german „Print Eugen“* în „Banația“, reședința puternică a Șvabilor din Banat; apoi *Școala de Aplicație pentru băieții germani și Internatul german*.

Iară Uzina Electrică construiește o *turbină nouă* de sistem „Rateau“ cu 5500 CP., un *pod rulant* de 30 tone și o *casă nouă de distribuție de 10/12 KW*.

Tot atunci Tramvaiele comunale *prelungesc linia* până în suburbia Fratelia dela Piața Asanești pe o lungime de 1676 m., satisfăcând astfel dorința locuitorilor din Cart. Elisabetin (III), Cart. IV. (Iosefin) și Fratelia, manifestată timp de mai multe decenii sub regimul maghiar.

Apoi s'a mai construit la această întreprindere *12 macaze, linia dublă* dela Calea Buziașului până la Piața Lahovari, pe o lungime de 317 m., un depou pe o suprafață de 1660 m² cu 6 linii, un *dormitor* cu 28 paturi pentru oameni de serviciu și o *baie modernă* pe seama tuturor angajaților din întreprindere.

În 1927 se clădește un *cinematograf nou și modern* în Cetate. Iară la Tramvaiele comunale a fost *schimbate toate șinele uzate* în ultimele decenii.

În 1928 se construiește o linie dublă a tramv. dela Gara Fabrică până la bariera C. F. R. pe o lungime de 1060 m.

În 1929 tramv. construiesc, — în atelierele lor proprii, unde se fac toate lucrările tehnice, mecanice și de construcție până la elegantele vagoane ale întreprinderii, un *ridicator* cu comandă motrică.

Iară la Horticultura orașului se înstalează o *pepinieră pe o suprafață de 22¹/₂ iugh.* și o *pepinieră forestieră* pe o suprafață de 10 iugh. realizându-se în 1939: 380.000 puieți.

Concomitent Primăria a întemeiat un *Cămin de ucenice.*

În 1930 se construiește *linia dublă dela podul Mihai Viteazul* până la Spitalul de Stat, în lungime de 860 m. și 60 m. linie simplă. Tot în anul acesta s'a instalat un nou grup electrogen cu o turbină de aburi „Wumag“ și un alternator trifazat. Iară pentru apă de recire, necesare mașinelor, s'a construit un canal de 1,9 Km lungime din tuburi de beton; un turbo-alternator, și 2 case pentru angajați, *prelungind linia* dela gară până la Abatorul comunal, instalând și o *substație automată*, sistem de redresare cu mercur pentru înlesnirea circulației pe linia nouă (Nr. 4) spre Cart. V. (Mehala).

Iară Primăria a instalat o *lăptărie modernă.*

În 1931 Reuniunea femeilor române ridică un *internat de băieți.*

Muzeul comunal este nou organizat cu 3 secții și se înstalează *secția ornitologică*; o raritate în toată Europa sud-estică, inzestrată cu diferite specialități.

Tot în acest an se târnoșește *biserica ort. română din Cart. IV* (Iosefin).

În 1932 se înființează *Institutul Social Banat-Crișana.* Tot atunci a fost mutată linia ferată Timișoara—Baziaș, care a întretăiat cartierul din Cetate, cart. III și IV, stingherind enorm toata circulația orașului. Prin realizarea asta se satisface din nou un vechiu deziderat al populației.

Concomitent *se deschide un cartier nou* la spatele Cetății (Str. Milano—Torino—Veneția—Paris), și se construiesc palate între Cart. I și II. Transformându-se acest oraș, atât de resfirat în epoca maghiară, cu întinse locuri virane, pline cu bălării, unde pășteau vitele și oii agricultorilor din Cart. Mehala, *într'un oraș modern*, complet încheșat și perfect racordat între cele cinci cartiere; mai cu seamă după ce s'a deschis linia de tramvai între Cetate și Mehala, formându-se aci, între aceste două cartiere un nou cartier cu un bulevard larg.

Între timp s'a ridicat și la partea nord-vestică a Cart. Mehala un cartier, în așa numitul „Ronați“. Iară Cart. III (Elisabetin) s'a contopit cu „Mayerile“ de altă dată și cu suburbiul „Fratelia“.

În 1933 tramvaiele com. înstalează o *tipografia proprie*, pentru

tipărirea biletelor de circulație. Se construște apoi *a două linie dela parcul Carmen Sylva până la Piața Lahovari* pe o lungime de 182 m.

În 1934 s'a construit o linie de tramvai până la oprirea finală din *Aleea Octavian Goga*, înlesnindu-se astfel circulația mult dorită între oraș și pădurea regală. Totodată se instalează o *pompă-turbină*, și o bandă de cauciuc pentru ridicarea cărbunelui din silozuri.

În 1935 se deschide *Parcul Rozelor*, o raritate în toată Europa.

Se ridică încă un etaj la *Spitalul de copii*, modernizând instalațiunile. Concomitent se face o completă reparatură la *Azilul de copii*.

În 1936 s'a întemeiat *Palatul Antirabic*, atât de imperios necesar, deoarece până la acea dată Banatul fu racordat institutului antirabic dela Cluj. Fapt, ce a fost defavorabil acestui tratament special.

Tot în acest an s'a pus piatra fundamentală *Catedralei monumentale* ortodox-române în Cart. Cetății.

Iară la tramvaiele comunale s'au pus în funcție *două căldări noi* pentru o producție de 27 tone aburi la ora, și s'a terminat *linia de circuit* (Nr. 6), care traversează prin Cetate—Fabrica—Elisabetin—Iosefin, adică prin Cart. I, II, III și IV. Apoi s'a instalat un *degazor* pentru protecția coroziiunilor. Totodată s'a construit o hală de construcție metalică, pentru adăpostirea căldărilor noi, care în 1939 au fost transformate pentru funcționare sub presiunea de 30 atmf.

În 1937 tramvaiele construiesc o *turnătorie nouă*. Tot atunci se ridică în Cart. I. *Palatul Ucenicilor*, de o rară frumuseță. Iară la Horticultura comunală se instalează un *atelier lung de 36 m.* pentru secția olăritului, apoi o casă pentru palmiere, un turn rezervor, un șopron mare și un grajd modern.

În 1939 se reînființează, după mult sbucium, *Episcopia ort. română* a Timișoarei.

Tot în acest an se instalează un *atelier-școală* pentru ucenici la Tramvai și Uzina Electrică. Iară acoperișul halei turbinelor a fost nou construit și modernizat, precum și un nou *turbo-alternator*.

În 1940 tramvaiele construiesc un *garaj-mare*, din material special, pentru autobuse și autocamioane. Iară în 1941 se ridică o hală pentru *firobuse*, fiind în acest an montată *linia firobusei pe o lungime de 3496 m. cu 7 vehicule* pe linia Piața Lahovari—Gara Domnița Elena. Prin urmare lungimea rețelei de tramvai a luat proporții impunătoare, deoarece în 1920 aveam 10.877 Km., iară în 1940: 18.814 Km.; deci se prezintă un spor de 72.26% în 20 ani, precând în interval egal, în era maghiară și înaintea întâiului războiu mondial, sporul a fost de 12.51%. O deosebire impresionantă!

După cele mai sus cronologic expuse, se trecem la generalități, tot cu privire la admirabilele realizări din Timișoara, urmărind cu atențiune îndeosebi dezvoltarea uimitoare a *Intreprinderii Electro-mecanice municipale*, adică a *Tramvaielor comunale și a Uzinelor Electrice*, formând aceste două instituțiuni schelăria simbolică a orașului întreg, în jurul căreia s'a concentrat tot progresul economic al provinciei, deoarece nu există vreo ramură a vieții urbane moderne, care să nu fie în strânsă legătură cu aceste două instituțiuni, la care apoi se înșiruie *Intreprinderea Apeductului și Canalizării*. Reprezentând aceste patru instalațiuni hipermoderne ale municipiului nivelul adevărat și incontestabil al civilizației, la care s'a străduit — cu atâta tenacitate lăudabilă — administrația românească.

Și nimica nu dovedește mai vizual această strădanie, ca enormele eforturi, ce s'au făcut în domeniul social și sanitar în aceste două decenii de dominație românească.

Astfel pânăce în Ungaria de altă dată a fost la Timișoara 9 așezăminte sociale, în 1910 numărul lor s'a urcat la 32; iau ființă nenumerate *leagăne de copii*, *Institutul Surorilor de ocrotire și asistență socială*, necunoscută până la 1919 de regimul trecut.

Datorita acestor măsuri a scăzut în oraș mortalitatea infantilă dela 23·95% din anul 1910 la 9·98% în 1940. Iară media mortalității generale scade dela 22% la mia de locuitor din 1910 la 14·31% în 1940. La care rezultat a contribuit determinant faptul că, numărul medicilor s'a majorat dela 33, câți erau în era maghiară, la 53 în 1940. Concomitent și numărul paturilor din diferitele spitale s'a urcat dela 455 (anul 1915) la 946 în 1940. Fiind orașul inzestrat cu 6 dispensare, instituție necunoscută de administrația ungurească, și cu un laborator de igienă cu 2 secțiuni: de bacteriologie și chimie.

Dar ameliorarea situației sanitare s'a resimțit îndeosebi la bolile epidemice, unde situația anilor 1912–1915 este de 5–21 ori mai gravă ca în 1940.

Pentru a curma neajunsurile firești pe o distanță atât de mare între Banat și Cluj, s'a construit — cum am arătat mai sus — un *institut antirabic* la Timișoara, cu subcentre în Lugoj, Caransebeș și Oravița. La fel s'a instalat *Spitalul epidemic nou-nouț*, cu 100 paturi (față de 15 paturi din 1915), o secție pentru tuberculoși cu 100 paturi și cu câte o subsecție la Lugoj, Caransebeș, Bozovici, Moldova-nouă și o *infirmierie permanentă* la Orșova, una la Făget.

Pentru combaterea sifilisului s'a introdus *tratamentul obligatoriu și gratuit* (39·8%). Iară pentru combaterea tuberculozei *vaccinarea preventivă a sugacilor*. Reconstruindu-se un mare *spital la Marila*.

Azilul de copii de Stat s'a transformat în *Centru pentru ocrotirea copiilor*, cu ramificări în Banatul întreg, plus Hunedoara.

Spitalul de copii și-a mărit capacitatea dela 40 la 80 paturi, înființându-se numeroase dispensare de puericultură; iară la fabrici *leagăne de copii* și pe lângă școlile primare *cantine școlare*. Mărindu-se pretutindeni numărul secțiilor. Astfel pânăce în 1915 cele 19 așezăminte sanitare avuseră 10 secțiuni cu 441 paturi, în 1940 erau 34 secțiuni cu 946 paturi. S'a luat măsuri severe și în privința izolării a bolnavilor, căci pânăce în 1915 din 1624 de imbolnăviri contagioase numai 5·4% fuseseră izolați, în 1940 din 124 imbolnăviți 66% au fost izolați.

Dar marele interes ce-l aveau edilii români pentru problemele sanitare, rezultă și din sumele alocate în acest scop. Astfel la *Spitalul de Stat* între 1920—1943 s'au făcut investiții în sumă de 25,080.806 Lei; la *Centrul de Ocrotiri de copii*: 3,532.273 Lei; la *Spitalul de copii*: 7,565.000 Lei; la *Institutul Obstretic*: 3,893.024 Lei; la *Spitalul „V. Babeș“*: 33,011.344 Lei; la *Institutul Antirabic*: 7,294.040 Lei; la *Azilul de bătrâni* (pentru 120 paturi): 5,499.335 Lei.

Deci, progres și civilizație. Ceeace se evidențiază și din faptul că, Primăria a instalat pentru copii o *colonie* de recreație la Balcic (Marea Neagră), la *Poiana Mărului* (jud. Severin) și la *Muntele Mic* (jud. Severin). Luând ființă la Timișoara *10 sanatorii particulare*, care se bucură de sprijinul nelimitat al oficialităților, *Palatul Asigurărilor Sociale și policlinicile C. F. R.-ului*.

Totalizând numărul acestor instituțiuni sanitare și de asistență socială, înregistrările seismice ale civilizației moderne, aflăm că în era ungurească au existat în oraș 12 instituțiuni de felul acesta, pânăce în 1941 s'au înregistrat 70, spre cinstea regimului românesc.

Revenind la situația întreprinderii electro-mecanice comunale, condusă de un specialist român, pentru a evidenția și mai palpabil progresul enorm prin realizările românești, ținem ca să relevăm datele statistice referitoare la lungimea rețelei electrice în 1919: 264 km, din care 89 km de înaltă tensiune, până ce în 1943 am avut: 78,4 km linii aeriene cu înaltă tensiune, 280,4 km linii aeriene cu joase tensiune, 57,4 km cabluri subterane de înaltă tensiune și 4,6 km cabluri cu joasă tensiune.

Dealtminteri transportul pe liniile tramvaielor comunale a fost foarte anevoios: șine total uzate, vagoane puține și deteriorate; apoi linia ferată Timișoara—Baziaș, care stingherea toată circulația. Cu atât mai impresionantă este evoluarea vertiginoasă dela 22.348 m, cât a fost lungimea liniilor în 1918, — la 37.589 m lungime în 1940; înregistrând un spor de 15.241 m față de trecut. Iară parcul de vagoane a crescut dela 43 vag. și 3 vag. remorcă din 1918 la 226 vagoane și 7 autobuse 42 vagoane sistem modern).

La fel de favorabile sunt și celelalte date pentru realizările

românești, care au știut să facă față unei evoluări precipitate, cu o populație din an în an crescândă.

Astfel în 1918 Uzina avea 5.103 KW, iară în 1943: 13.590 KW. Producția pe de altă parte s'a urcat dela 7,121.000 KWh (câtă era în 1918), la energia fantastică de 27,280.000 KWh. Fapt, ce explică majorarea abonaților dela 9.500 din 1918 la 25.130 în 1943; a numărului aparatelor racordate dela 916 bucăți (în 1918) la 12.718 buc. în 1943; a numărului motoarelor racordate dela 967 (în 1918) la 4.684 buc. în 1943; toate, bine înțeles, în raport cu creșterea populației:

1910 — 72.555 suflete

1930 — 92.000 „

1942 — 112.872 „

în afară de populația din diferitele suburbii, cu care numărul total al orașului se urcă la cca 150.000 suflete.

În cadrele Uzinei Electrice s'au mai înființat: *Laboratorul pentru verificarea contoarelor, Laboratorul pentru verificarea motoarelor, Laboratorul pentru verificarea lămpilor electrice, Laboratorul pentru chimie industrială, Laboratorul de rezistență și 43 oroloage publice.*

Iară pentru muncitori s'a construit o arenă sportivă, popicărie, casă de canotaj, arene de tenis, patinoar, *Casă Culturală* cu o scenă spațioasă și balcon larg pentru cor, cinema, baie, dispensar și o cantină; toate în stil modern, înzestrate cu uneltele și instalațiunile necesare.

În cadrele acestei Intreprinderi s'a mai construit pe Muntele Mic (1900 m) *casă de recreație „Bella Vista“* cu 46 paturi și o *cabană cu 20 paturi; instalate cu apaduct și lumină electrică, construindu-se sus o mică uzină hidro-electrică și o biserică, cu locuință pentru un călugăr.* — — —

O altă întreprindere comunală este *Uzina de Apă și canalizare*, care înregistrează, ca un seismograf, dezvoltarea enormă a Timișoarei. (A fost înființată de un inginer român în era maghiară și este condusă tot de un Român). Astfel desprindem din datele statistice comparative următoarea situație:

Lungimea conductelor de apă potabilă a fost în 1915: 88.78 m, în 1940: 142.416 m.

Conducta industrială: 15.611 m în 1915 și 22.363 în 1940.

Canal de scurgere: 83.469 m în 1915 și 97.000 m în 1940.

Consumul anual a fost în 1915: 1,250.696 m³, în 1940: 3,965.311 m³. Zilnic, media maximă: 5,045 m³ în 1915 și 13,807 m³ în 1940. În semn că nivelul de civilizație a propășit în raport cu numărul locuitorilor. Ceeace rezultă și din *consumul pe cap de locuitor*; în 1919: 22 m³ media, în 1941: 32 m³.

În afară de acest utilaj s'au mai construit 14 bucăți *fântâni adânci*,

la distanțe mari de oraș, de unde apa se ridică prin forță motrică și se pompează în oraș, deoarece cuantumul apei potabile s'a dovedit a fi insuficient față de numărul crescând al populației și față de necesitățile potențate pe cap de locuitor.

Grija permanentă, ce o manifesta administrația română pentru această problemă, rezultă și din suma fantastică de 376,696.904 Lei, ce s'a cheltuit în interesul apeductului și canalizării, fiind această problemă de un interes capital pentru viața colectivă, deoarece Timișoara este așezată într'o depresiune de teren foarte mlăștinos, încât apa potabilă trebuie pompată din fântâni adânci, construite departe la periferia orașului, iară apa din canal, având un nivel scăzut sub nivelul apei curgătoare din Begheiu, trebuie ridicată cu forță motrică din canal, ca să se scurgă în Begheiu. Deci, un procedeu complicat și costisitor. —

Tot așa de elocuentă este și politica edilitară a administrației municipale, dacă luăm în considerare suma impresionantă, ce s'a cheltuit pentru scopuri edilitare dela 1923—1942 în Lei 1.124,706,975.

Anume între 1900—1919 s'au clădit 1629 case, între 1920—1940 5689.

Prezentându-se situația în felul următor : în 1910 erau 6252 case de locuit ; în 1930 : 7972 și în 1941 : 11.012 (deci un spor de 38·1%) datorita reformei agrare și a improprietării a locuitorilor, fărăosebiri de naționalitate. Profitând mai cu seamă locuitorii săraci minoritari de această situație, cum se evidențiază din materialul de construcție, Astfel în 1910 erau la 6252 case de locuit 5005 case acoperite cu țiglă : eternit sau tablă (80·05%), 836 case (13·38%) cu șindrilă și 411 case cu trestie, ori paie (6·57%); iară în 1941 aveam 99·1% acoperite cu țiglă, eternit, ori tablă; 0·1% cu șindrilă, ori scândură și 0·8% cu trestie, ori paie. Date, care dovedesc și un spor considerabil în privința standardului de viață. Ceeace rezultă și mai plastic din datele privitoare la materialul de construcție, având în vedere că în 1910 au fost din cărămidă clădite 3916 case, 2234 din lut și 102 case din lemn. Precând în 1941 aveam 11.970 case din cărămidă, 1275 din lut și 1147. din lemn. (Casele muncitorilor agricoli, pripeșiți la periferia orașului.)

Sub regimul maghiar s'au construit în anii 1887—1920, deci, în timp de 33 de ani străzi și drumuri : 471.162 m², precând în cei 20 ani stăpânire românească : 364.059 m²; iară numărul străzilor a crescut dela 346 din 1919 la 650 în 1940. În intervalul acesta a scăzut numărul locuitorilor cu una cameră-bucătărie dela 42% (în 1900) la 33·9% (în 1940), în semn că standardul de viață s'a îmbunătățit. Ceeace se desprinde și din faptul că, pânăce în 1900 au locuit 53.000 locuitori în 4123 case, în 1941 : 110.840 locuitori ocupase 11.294 case. Eliberându-se în inter-

valul dela 1919—1943 autorizații de construcție în Nr. de 5973 și 7225 autorizații pentru reparaturi.

La fel se prezintă și sporul la trotuare, construite sub stăpânirea românească, în suprafață de 116.039 m² (59·4⁰/₁₀) față de suprafață ce a existat în 1920: 195.255 m². Cât privește pavajul străzilor, avem o suprafață de 1,077.511 m² în valoare de 1.186,507.978 Lei. Și anume: în 1920 suprafața cu piatră cubică era: 55.500 m², cu piatră zdrobită: 131.420 m², cu piatră de râu (petriș): 520.000 m² și 6542 m² cu pavele-macadam.

În 1920—1940 situația se prezintă următor: pavele-macadam: 162.352 m², piatră semicubică: 90.135 m², asfalt (bitumen): 42.985 m² și 68.577 m² cu piatră zdrobită. Prezentându-se un spor de 364.049 m² sub regimul românesc.

Și mai impresionant a fost progresul pe *teren cultural* în Timișoara.

Față de 38 școli primare, găzduite în 25 edificii cu 122 săli de învățământ și 124 învățători în 1914, avem în 1941: 65 școli primare, în 52 edificii cu 199 săli și 239 puteri didactice. Anume 25 școli românești, 21 germane, 12 maghiare, 4 evreești și 3 sârbești, față de cele 33 școli primare de stat cu limba de propunere maghiară, și numai 5 confesionale (românești și sârbești) în 1914. Așa se prezintă *rolul civilizatoric* al acestor două regimuri. Cheltuind Primăria municipiului pentru clădiri culturale noi, dela 1922 încoace: 46,550.000 Lei și 68,800.000 Lei pentru reparaturi; în total, deci; 105,350.000 Lei, plus 80,000.000 Lei pentru *Politehnica, Căminul studențesc* și 32,104.784 Lei pentru înzestrarea *serviciului de pompieri*. Toate sumele din acest capitol se raportează la Leu aur.

Un alt factor civilizatoric, adică măsură comparativă, este și *suprafața plantațiilor publice*, care a crescut dela 250.000 m² câtă era la 1919, la 1,450.631 m² în anul 1941. Iară numărul arborilor depe străzi s'a majorat dela 22.187 bucăți din 1915 la 42.454 în 1940.

În general *horticulturii* s'a dat atenție osebită, instalând Primăria, alături de cele 7 sere vechi, încă 5 noi moderne, cu încălzit central; apoi o *pepinieră pe suprafață de 11·57 Ha, înzestrată cu apaduct și 10 bazine*. Numai așa s'a putut face față necesităților, deoarece suprafețele întreținute la finea anului 1941 au fost de 5 ori mai întinse ca în era maghiară. Iară producția plantelor de sezon a crescut dela 15.510 buc. la 750.000 buc.

Dar mândria administrației românești este crearea *Parcului de Roze*, împădurirea periferiilor pe o suprafață de 160 jugh. și *zidirea celor 7 biserici, ortodox-române*, fiind Biblioteca Municipală în acest interval (1919—1941) înzestrată cu încă 22.000 volume, unele de specialitate de mare valoare. Iniințându-se o serie de cluburi sportive cu „stranduri“ (plaje), bazine de înot și instalații pentru canotaj dealungul

canalului Begheiu. *Ordonându-se obligativitatea duşurilor cu vestiare la toate întreprinderile publice şi particulare.*

*

REALIZĂRILE ÎN JUDEŢ

Nu va fi fără interes, dacă vom urmări, succint, realizările din judeţul Timiş-Torontal, fixându-se atenţia, în prim rând, asupra situaţiei sanitare.

În judeţ, profesează 95 medici particulari, adică un medic la 2556 locuitori şi 59 farmacii. Apoi la fiecare sediu de circumscripţie medicală funcţionează un dispensar, plus încă 30 în celelalte comune nereşedinte de circumscripţie.

Luând fiinţă la Jimbolia un spital de alienaţi.

Dar şi în restul Banatului s'a îmbunătăţit considerabil situaţia. Astfel s'a construit la *Oraviţa un spital modern* cu 4 secţii şi 150 paturi; Spitalul de Stat din Caransebeş fu înzestrat cu 3 secţii şi 100 paturi; *Spitalul nou din Moldova-nouă* (jud. Caraş) cu 50 paturi; *Spitalul nou din Bozovici* (jud. Caraş) cu 30 paturi; *Sanatoriul nou clădit la Marila* pentru tuberculozi, cu 400 paturi; iară Spitalul dela Buziaş şi Ciacova au fost complectate cu câte 16—16 paturi; *Spitalul dela Lugoj cu o secţie pentru ochi, câte una pentru puericultură, boli infecţioase, secţie radiologică şi un laborator bacteriologic.* Totodată au luat fiinţă două şcoli pentru personalul sanitar auxiliar (la Timişoara şi Lugoj).

Dealtminteri judeţul Timiş-Torontal ne livrează date interesante privitoare la dezvoltarea urbanistică a satelor. (Am dat osebită atenţie acestui judeţ, locuit de mai multe minorităţi, pentru a demonstra larga toleranţă necontestată a regimului românesc, care a înlesnit înstărirea economică a minorităţilor etnice.)

Astfel datele statistice referitoare la casele de locuit (urbane şi rurale) ne dau următoarele cifre şi sporuri:

Totalul caselor de locuit în judeţ (fără Municipiul Timişoara)

	în 1910	în 1941
Comune urbane	7.938	12.603
Comune rurale	86.385	101.524

Cauza acestui spor impresionant se datoreşte *reformei agrare*, în temeiul căreia ţăranii şi muncitorii săraci au fost împroprietăriţi, *fără osebire de naţionalitate*, dându-li-se posibilitatea, ca să-şi ridice un cămin propriu chiar şi cei mai oropsiţi proletari agricoli, moşteniţi dela latifundiarii unguri.

Înainte de reforma agrară proprietatea mare posedă 262.027·03 Ha (34·40%), azi (în 1940) are 123.813·87 Ha (16·5%); proprietatea mijlocie avea 368.889·09 Ha (48·60%), de prezent posedă 225·112·80 Ha (30%). În schimb proprietatea mică a crescut dela 127.479·18 Ha (17%) la 401.448·33 Ha (55·5%). Iară loturi de casă s'au dat sătenilor îndreptățiți: 122 994·2 Ha. Astfel din totalul populației au fost împroprietăriți: Români 22.400, Germani 6914, Sârbi 2605, Unguri 3581, Bulgari 1034, alți 164. Aspectul general din punct de vedere al proprietății agricole, pe naționalități, este următor: Românii posedă (inclusiv Statul și diferitele instituțiuni) 392.435·18 Ha (52·02%), Germanii 255.910·01 Ha (34·58%), Sârbi 37.413·63 Ha (4·60%), Unguri 42·282·65 Ha (5·47%).

Cifrele din acest aliniat se schimbă considerabil în favoarea agricultorilor mici în temeiul reformei agrare din 1945.

În urma penetrației artificiale a elementului secuiesc, urmărind *partidul maghiar* politica dibace chiar sub regimul românesc, ca să înconjure Timișoara cu o centură de coloniști unguri, avem fenomenul ciudat că, d. e. în comuna *Chișoda*, locuită în majoritate de Unguri, sporul de case prezintă procentul uimitor de 233·3%; la fel se înregistrează la comuna *Ghiroda* un spor de 285·8% de case; *Freidorful*, comuna locuită în majoritate de Germani, cu un spor de 135%.

Și pentru a ilustra și mai plastic guvernarea tolerantă a Românilor, vom arăta sporul de case (în 1941) la câteva comune maghiare:

Moșnița-nouă 80·4%, Dumbrăvița 14·7%, Otvești 21·3%, Dejan 27·2%, Crucești 49·7%, Otelec 30·3%, Sânmartinul-maghiar 20·0%, Cherestur 61·7%, Mailat 21·0%, Uisentes 37·2%.

Iară la cele germane:

Bacova 41·9%, Nițhidorf 22·5%, Covaci 22·7%, Freidorf 236·9%, Săcălaz 22·1%, Liebling 28·3%, Peciul-nou 20·9%, Deta 63·1%, Sânpetru-german 19·4%, Teremia-mare 75·8%.

Așa a înțeles regimul românesc, ca să „asuprească“ minoritățile.

Un corolar prețios ne dă, alături de datele înregistrate, *materialul* de construcție întrebuințat, reoglundând fidel situația economică a populației din județ.

Și anume: în 1910 s'a înregistrat, la un total de 86.385 case de locuit (în mediu rural): 7.191 case (8·32%) construite din piatră, ori cărămidă; 64.611 case (17·79%) din chirpici sau lut; 14.583 case (16·89%) din lemn sau alt material.

Pe când în 1941 aveam la un total de 106.085 case de locuit: 44.638 din cărămidă, 3124 din piatră, 12.145 din lemn, 45.656 cu pereți din pământ. Cu una încăpere: 22.565, două încăperi 52924, trei încăperi 22.457, patru sau mai multe 7884.

Iară în privința acoperișului situația a fost următoare:

În 1910 existau 47.179 case (54·51%) cu acoperiș de țiglă, eternit sau tablă, 2.397 (2·77%) cu acoperiș de șindrilă sau scânduri și 36.809 (42·62%) cu acoperiș de trestie sau paie. Iară în 1941 aveam 91.266 case (86·04%) acoperite cu țiglă, eternit sau tablă, 224 case (0·21%) acoperite cu șindrilă sau scânduri și 14.595 case (13·75%) cu trestie, paie sau stuf, (casele proletarilor agricoli, improprietăriți după exproprierea latifundiilor.

*

Și în sectorul forestier se semnalează o îmbunătățire remarcabilă. Astfel s'a reîmpădurit suprafața de 7135 Ha cu 23000000 puiți, cheltuindu-se pentru aceste lucrări 42,800.000 Lei. Și s'au redat pădurii, împădurindu-se în terenuri degradate 1184 Ha cu 11000000 puiți, cheltuindu-se 8,000.000 Lei. (În valută Leu-aur).

*

În domeniul zootehnic erau în 1920:
91306 cabaline, 238720 porci, 196185 oi.

Iară în 1939: 117234 cabaline, 345565 porci și 265283 oi.

Densitatea regnului animalic raportat la suprafață și numărul locuitorilor se prezintă astfel:

în 1920:	cabaline	1268	la	Km ²	și	221	la	mia	de	locuitori,
	porci	3315	„	„	„	373	„	„	„	„
	oi	2724	„	„	„	483	„	„	„	„
în 1939:	cabaline	1560	„	„	„	278	„	„	„	„
	porci	4625	„	„	„	826	„	„	„	„
	oi	3651	„	„	„	655	„	„	„	„

În 1923 Ministerul Agriculturii a plasat la Pădureni (jud. Timiș-Tor.) o *herghelie mare*, care crește cai de rasă Nonius și tot acolo e așezat depozitul de armăsari pentru reproducție. Din datele statistice, ce ne stau la dispoziție, constatăm că, numărul acestor armăsari de stat a crescut cu 73%, fiind valoarea lor de reproducție cu mult superioară materialului moștenit dela Unguri.

În 1936 s'au înființat 33 cooperative pentru valorificarea laptelui, cu 4950 membri asociați, 7426 vaci; apoi ceva mai târziu: *Federala Cooperativă* cu centru în Timișoara, care are grupate în jurul ei 130 cooperative locale, 25500 membri și 38500 vaci mulgătoare. Federala mai are un *stabiliment modern pentru îngrișarea și comercializarea păsărilor*.

În 1937 s'a înființat la Timișoara o *fabrică de conserve*, alături de Abatorul Comunal.

*

Aci intercalăm, pe scurt, datele privitoare la *lungimea drumurilor* din Banat (plus jud. Arad și Bihor), din care rezultă că, în 1919 erau

1085 Km șosele naționale, 2499 Km drumuri județene și 6679 Km drumuri comunale, pe când în 1940 aveam 1485 Km șosele naționale, 2742 Km drumuri județene și 9479 Km drumuri comunale. Desprinzându-se deci un progres evident. (Statul Român a spesat în 2 decenii: 280.000.000 Lei). Tot în acest interval s'au reconstruit în beton armat 80% din podurile de lemn în jud. Arad, 95% în jud. Bihor, 70% în jud. Severin și 80% în Timiș-Torontal.

În 1946 a fost electrificată plasa Recaș.

*

JUDEȚUL SEVERIN

REALIZĂRILE ÎN LUGOJ, COMUNĂ URBANĂ, REȘEDINȚĂ DE JUDEȚ

În centrul de totdeauna a gravității românești s'au făcut nește realizări importante, deși, Lugojul lui Vidu, Brediceanu și Branisce a fost simțitor neglijat, mai cu seamă după ce și-a pierdut Hinterlandul prin divizarea județului.

Totuși avem să înregistrăm nește lucrări destul de însemnate. Astfel s'au deschis 31 străzi noi, în suprafață de 128038 m², s'au asfaltat piețe în suprafață de 17660 m², altele fiind pavate cu piatră cubică (6200 m³). Apoi s'au construit canaluri în lungime de 5000 m, un pod nou de beton și unul de lemn și o linie de garaj până la Abatorul comunal.

În domeniul *iluminatului public* Primăria a satisfăcut o veche dorință a populației, răscumpărând *Uzina Electrica* dela o societate particulară, amplificând apoi inventarul. Totodată s'a construit pe o distanță de 20 Km rețeauă nouă electrică.

La fel a fost din nou organizat *serviciul de incendiu*, procurându-se o motopompă, 2 cisterne și mai multe rechizite moderne.

Pentru *serviciul de salubritate* au fost procurate 3 autostropitoare, căruțe moderne pentru transportul gunoiului, și un aparat pentru pomparea fecalelor.

Serviciul sanitar fu dotat cu un dispensar modern, cu 2 mașini de salvare, 1 etavă pentru desinfectare.

În domeniul *învățământului* a fost clădită o școală primară de fete, 2 școli pt. copii mici, fiind Liceul comercial amenajat și nou înzestrat.

Ambele *biserici*: cea ortodoxă și gr. cat. fuseseră complet restaurate și din nou pictate, încât reprezintă adeverate monumente de artă bizantină. Totodată și biserica rom. cat. a fost restaurată.

Concomitent s'au făcut considerabile *îmbunătățiri edilitare*: astfel a fost modernizată *Fabrica de ghiață* comunală; malul Timișului re-

gulat, *Abatorul comunal* transformat în Abator-export; construite 6 cantoane pt. încasatori la bariere; aeroportul amenajat, *stadion sportiv* înființat, luând ființă 3 parcuri noi și ridicându-se 8 monumente (deci mai multe ca la Timișoara, în semn că vibrează încă foarte viu sufletul plin de emoție și însuflețire al lugojenilor).

Serviciul tehnic a fost înzestrat cu un autocamion basculant; străzile nou plantate și presărate cu fântâni artezice, impetruite cu piatră spartă și pavate. În vederea acestor lucrări Primăria a cumpărat o *carieră de piatră*.

Spezând orașul în cei douăzeci de ani suma de 136,925.500 Lei pentru scopuri edilitare.

*

REALIZĂRILE ÎN JUDEȚ

S'au construit 77 primării noi, 7 notariate comunale noi, 96 școli primare, 34 biserici, 22 case parohiale noi, 29 case culturale, 58 grajduri comunale, 10 remize pentru incendiu, 41 fântâni publice, 21 băi populare, 4 dispensare, 18 cuptoare pentru uscat fructe și 5 pentru var; 3 abatoare comunale, 21 de electrificări la comune rurale, 150 poduri și podețe, 23 diguri; în 5 comune s'au făcut și canalizări; s'au ridicat 25 monumente, construindu-se un cinematograf nou, 2 lăptării etc. în valoarea totală de 410,300.903 Lei.

În Lugoj s'a pavat cu granit 6.200 m²; în Caransebeș s'au asfaltat 400 m², în Orșova 500 m².

Costul total de împietruire se ridică, după valoarea banului din 1940, la următoarele sume:

lucrări de încărcare și cilindrare	15,000.000	Lei
modernizări de drumuri	75,000.000	„
împietruiri de străzi	5,613.500	„
sustinerea șoselelor naționale și județene în 20 ani ..	200,000.000	„
contravaloarea prestației	160,000.000	„
	<hr/>	
Total:	455,713.500	Lei

Iară pentru poduri de metal, beton armat și lemn s'a spesat în acest interval (1919—1940) .....

Cu reparaturi .....

Concomitent s'au plantat pe șosele naționale și județene: 20237 duzi, 2405 pruni, 155 cireși 518 castani, 234 meri, 1227 nuci, 4913 salcâmi, 659 tei și 723 diverse.

Iară pe drumuri comunale: 1489 duzi, 5544 pruni, 1646 nuci, 2292 cireși, 1239 meri și 1486 diverse.

În *domeniul sanitar* s'au înființat 5 secții noi la spitale, 2 mici maternități, 10 dispensare de puericultură, 4 dispensare medicale, trei

băi populare, 32 băi la fabrici particulare, 8 etuve și cuptoare mobile de deparazitare; s'au mai construit 532 fântâni igienice, au fost cumpărate 3 autocamioane sanitare. Cu asistență medicală s'a cheltuit în 1918: 401.068 Cor. în 1940: 19,739.141 Lei. La fel e situația la așezămintele sanitare. În 1918 asigurările sociale aveau un ambulatoriu cu 2 medici, cu o singură sală de consultație în Lugoj, iară în comunele rurale 10 circumscripții medicale cu 2 dispensare. De prezent există *dispensarul policlinic* în Lugoj cu 7 secții speciale și 4 medici. Apoi un dispensar la Industria textilă, un dispensar cu 3 secțiuni în Caransebeș, unul cu 2 sec. în Orșova, un dispensar cu 3 sec. la Ferdinand-Ohaba-Bistra, apoi câte un dispensar la Marginea, Rusca-mont., Ruschița, Teregova, Mehadia, Topleți, Plavișevița, Baia-nouă și Nădrag. Circumscripții rurale sanitare la Balint, Făget, Bata, Sacul, un spital cu 2 sec. și 40 paturi la Caransebeș, unul cu 20 paturi la Ferdinand, una infirmerie cu 20 paturi la Nădrag, 2 farmacii la Lugoj, una la Caransebeș, Orșova, Ferdinand și Nădrag. În total funcționează la instituțiunile Asig. soc. un medic-șef cu 31 medici și 16 funcționari. În afară de această asistență există un *azil de bătrâni și un orfelinat la Lugoj și un orfelinat la Găvojdia*; ambele orfelinate cu câte o școală primară; cheltuindu-se cu aceste instituțiuni în decurs de 20 ani, suma de 35,569.351 Lei. La Caransebeș s'a mai construit și un spital nou cu 80 paturi.

Înainte de unire n'a existat, pe tot întinsul județului, nici un singur internat pentru școli. După 1920 s'au înființat 5 internate. (La Liceul din Lugoj, Școala Normală și la Episcopia unită din Lugoj, la Școala Normală și Liceul din Caransebeș).

Pe lângă cele 3 școli de ucenici din trecut s'au mai înființat 3 noi (la Orșova, Făget, Ferdinand), 125 cantine școlare și 110 cooperative școlare. Iară la Caransebeș s'a clădit un internat alături de Liceul „Traian Doda”; la Școala Normală o sală pentru mese și s'a ridicat încă un etaj. Înființându-se în sânul Episcopiei „Muzeul Eparhial și Academia Teologică”.

În domeniul zootehnic s'au înființat syndicate pentru creșterea rasei Siemental, iară în 1936 syndicate pentru creșterea porcilor.

Iară în 1942 s'au instalat în județul întreg 12 centre pentru prelucrarea laptelui și a derivatelor, cu 780 membri asociați.

În domeniul forestier s'a reîmpădurit suprafața de 15156 Ha cu 86000 pueți în valoare de 92,000.000 Lei. Apoi s'au ameliorat prin împăduriri terenuri degradate în suprafața de 1113 Ha cu 900000 pueți în valoare de 7,500.000 Lei. (Leu-aur).

Înainte reformei agrare țăranul român n'avea nici strictul necesar pentru traiu; fapt, ce se desprinde din următoarele date statistice:

Până la 1 Ha aveau proprietăți 10655 familii române, între 1—2 Ha: 3769 fam.; între 2—3 Ha: 901 fam.; între 3—3½ Ha: 290 familii. După reforma agrară din 1921, expropriindu-se 63937 Ha, 11818 Români au primit lotul-tip, pe lângă 295 Germani, 322 Unguri și 167 diverși, distribuindu-se sătenilor îndreptățiți 18316 Ha. (32411 Ha au fost distribuite ca pășuni comunale și 7806 Ha ca păduri comunale). Toate aceste date s'au schimbat și mai mult în favoarea agricultorilor mici după reforma agrară din 1945.

În 1925 se înființează *cooperativa Banca Poporală*, — instituțiune neglijată cu desăvârșire în era maghiară, — la care se afliază apoi încă 23 comune; luând astfel ideia cooperatistă avânt considerabil.

Realizări frumoase s'au făcut și prin *electrificarea satelor*. Astfel comunele: Sacul, Nădrag, Caransebeșul-nou, Ruschița, Mărul, Căvăran, Ferdinand și Făget și-au instalat rețele proprii; iară Ministerul Lucrărilor Publice a introdus curentul electric în comunele Cornea, Cuptoare, Domașnea, Pecenișca, Mehadia, Plugova, Iablanița, Topleț și Bârza.

În fine ținem să amintim că, tot sub regimul românesc s'a clădit la Caransebeș o biserică reformat-calvină și o capelă ortodox-română („Capela Eroilor“). Și s'a răscumpărat dela particulari, de către Primărie *Uzina Electrică*, fiind complectată cu 2 motoare Diesel, cu 220 HP; cu o turbină și 2 generatori.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

JUDEȚUL CARAȘ

REALIZĂRILE ÎN ORAVIȚA, COMUNĂ URBANĂ, REȘEDINȚĂ DE JUDEȚ

În 1920 ia ființă *Uzina Electrică*, fiind ceva mai târziu amplificată cu o *fabrică de ghiață* (instituțiuni urbanistice, necunoscute în era maghiară). Totodată se termină lucrările la clădirea preturii.

În 1921 se înființează *Gimnaziul de fete*: „Regina Maria“. Iară liceul de băieți, care în trecut avea numai 6 clase, se completează la 8, și în 1924 *Școala de Arte și Meserii*.

În 1925 se pune capăt stării însuportabile, *pavându-se strada principală* cu granit (spesând Primăria 5,000.000 Lei).

În 1926 se instalează Prefectura nou creată, după despărțirea fostului județ Caraș-Severin; se înființează Tribunalul și Administrația Financiară.

În 1930 se sfințește *noul palat monumental al Prefecturii* (27,000.000 Lei).

În 1932 s'a *canalizat Valea Aurului*, construindu-se un apeduct pe patru străzi. Concomitent se deschide o piață în fața bisericii ortodoxe și un parc admirabil în fața noului palat administrativ.

În 1938 s'a amenajat, în fața gării, *un obor de vite și unul pentru cereale*. În general situația comerțului și a industriei s'a îmbunătățit simțitor. Așa d. e. în 1918 au fost în oraș 17 comercianți, în 1943: 86; restaurante 11, azi 31; prăvălii 21, azi 79; cooperative în trecut nici una, azi 3; industriași mici și meseriași 73, azi 158. (Este vorba de anul 1940).

Și mai interesantă este evoluarea *institutilor financiare*. Astfel în 1943 avem: Banca Oravița cu un cap. soc. *român* de Lei 10,000.000. — Banca Comercială cu un capital soc. *rom.* de 12,000.000 Lei; Casa de Păstrare cu un cap. soc. *german* de Lei 7.500; — Cooperativa Carașul cu un cap. soc. *rom.* de 1,299.000 Lei; apoi o Agenție a Băncii Naționale și o sucursală a Băncii Timișoarei, complet romanizată. (Față de Banca Oravițană cu un cap. soc. *român* de 500.000 Cor.; — Casa de Păstrare cu un cap. soc. *german* de 600.000 Cor. și Banca Comercială cu un cap. soc. *evreo-maghiar* de 600.000 Cor. din regimul maghiar).

În 1937 a luat ființă *Oficiul de Muncă*, din a cărui registre se constată că, în 1919 erau meseriași: 1 Român, 4 Germani, 2 Cehi. Iară în 1942: 25 Rom. 34 Germ. 4 Ung. 1 Ceh. 1 Sârb.

Pentru *sănătatea publică* regimul maghiar nu s'a îngrijit de nici o instituțiune, lăsând în grija unui medic de circumscripție și la trei medici particulari sănătatea publică din oraș și jurul întreg, curat românesc. Precând la înființarea județului Caraș a fost numit imediat un medic primar județean, iară în 1936 s'a terminat construcția *spitalului de stat*, inaugurându-se în 1943 *Sanatoriul dela Marila*, devastat în revoluția din 1918.

Numărul *școlilor primare* se ridică dela 3 la 4 cu 6 învățători; cele germane la 4 cu 8 învățători; cele *secundare* s'au sporit cu 2 și liceul s'a completat cu 8 clase.

*

REALIZĂRILE ÎN JUDEȚ

Județul s'a înființat în 1926 pe o suprafață de 4808 Km² și cu o populație de 200929 locuitori, împărțiți în 6 plăși și așezați în 124 comune rurale, 2 comune urbane și 2 suburbane. (*Români: 139654, Germani: 25654, Unguri: 5032, Ceh-Slovaci: 7328, Ruși: 132, Ruteni: 43, Sârbi-Croați-Sloveni: 923, Bulgari: 197, Poloni: 308, Evrei: 603, Țigani: 5556 și alții cu procente dispartate, conform statisticeii din 1930*).

Cultul bisericesc s'a practicat (în 1943) în 121 biserici ort. cu 140 preoți; — 20 unite cu 21 preoți; 27 rom. cat. cu 18 preoți; 4 evangh. cu 1 preot. Față de 116 ort. cu 132 preoți, 19 unite cu 19 preoți, 23 rom. cat. cu 27 preoți, 3 evangh. cu 2 preoți din trecut. În total, deci, 172 biserici cu 170 preoți; *adică un spor de 11 biserici și 2 preoți în favoarea regimului românesc*.

Situația școlilor secundare în 1918 era următoarea:
 1918: 2 sec. de stat, 1 comunală, 1 confesională în total cu 22 profesori.
 1943: 5 „ „ „ — 2 „ „ „ 54 „

Iată situația școlilor primare în 1918—1919:

Felul școlii	Posturi plătite de :			Școli întreținute de :				
	Stat	Confes.	Conf. cu ajutor de Stat	Statul maghiar	Confesiune	Comună politică	Câte săli de clase	Locuințe p. corp. didactic
Conf. rom. ort.	—	63	42	—	79	—	100	70
Comunale	60	—	—	—	—	42	64	40
De stat magh.	122	—	—	37	—	—	102	33
Conf. minorit.	3	1	—	—	1	—	3	1
Total	185	64	42	37	80	42	269	144

Față de această situație rezultatele din 1942 se prezintă următor:
 Școli de stat primare:

7 urbane cu 39 inv. 6 cond. 1 maestră = 46

131 rurale cu 366 inv. 15 cond. 9 maestre, 9 catolice = 399

5 „ 1 „ = 6

Total 138 școli cu 410 inv. 22 cond. 10 maestre, 9 cat. = 451
 se scad cele croate 11.

rămân 137 școli cu 399 inv. și 22 conducătoare

După entitate etnică:

Românii: 137 școli cu 440 posturi

Germanii: 36 „ „ 63 „

Conf. germ: 1 „ „ 3 „

Maghiarii: 4 „ „ 7 „

Sărbii: 11 „ „ 15 „

Croații: 1 „ „ 1 „

Astfel în 1918 erau 194 posturi plătite de stat, 105 posturi plătite de confesiuni, în total 299; iară în 1942 avem 410 posturi de învățători, 10 maestre, 9 catolice; în total 451 posturi plătite de Statul român; deci un spor de 152 posturi. Aci trebuie să menționăm faptul că, în 1918 Germanii n'au avut nici o școală primară, ori secundară; pe când la finea anului 1942 aveau: 1 liceu cu 7 clase (9 profesori), 1 Gimnaziu cu 3 profesori, 24 școli primare cu 61 învățători, 12 grădini de copii cu 13 inv., 1 internat școlar și 26 biblioteci școlare.

Toate școlile au biblioteci, conform etnicului școlii. O inovație românească este: *farmacile școlare*.

Realizările în domeniul sanitar sunt la fel foarte elocvente.

Personalul sanitar	S t a t		Asigurări sociale	
	1918	1943	1918	1943
Medici	9	28	—	—
Medici de spitale	—	8	2	12
Agenti sanitare	—	50	—	3
Moaşe	9	72	—	—
Surori de ocrotire	—	2	—	—
Funcţ. sanitari	—	9	—	—

Şi mai concludentă este tabela despre spitale, sanatorii etc.:

Denumirea	Anul 1918	Anul 1943	Nr. paturilor
Spitale de Stat	—	3	300
Asig. sociale	2	2	280
Sanatorii	1	2	430
Dispensarii	—	27	—
Băi populare	2	11	—
Aşezăm. pt. defect.	—	1	120
Centre de ocrot. pt. copii	—	27	—

Un alt aspect interesant ne servesc datele referitoare la *organizaţia administrativă*; şi anume:

	în 1918	în 1943
Primării	126	134
Preturi.....	1	2
Grajduri com.	25	64
Palat. adm.....	—	1
Case cultur.	6	26

S'a mai construit o cabană pe Muntele Semenic şi 2 edificii pentru dispensar.

Şi *situaţia zootehnică* este activă în beneficiul regimului românesc.

Astfel în 1919 erau 6 medici veterinari, în 1943: 14 şi 35 agenţi veterinari. Sub regimul trecut nu a existat nici un sindicat, acum avem 2 cu 435 cabaline. La fel lipsea industria pentru prelucrarea produselor animalice. De prezent există 16 cooperative pentru prelucrarea laptelui şi a derivatelor.

În 1930 s'a înfiinţat *Ocolul Silvic*, cu 6 brigăzi, întocmindu-se 17 amenajamente pentru pădurile expropriate prin reforma agrară. Iară în vederea ameliorării de terenuri degradate s'au distribuit

6439200 puieti pe o suprafata de 113984 Ha. Apoi au mai luat fiinta 2 pepinierii cu o suprafata de 23770 m² si o capacitate de 900000 puieti. Concomitent s'au reînfiintat în 51 comune vechile dudării pe o suprafata de 94000 m².

Cât privește *justiția* situația s'a schimbat radical prin instalarea noului *Tribunal* în 1926, când cele 4 judecătorii existente sub regimul maghiar (la Oravița, Sasca, Bocșa și Bozovici) au fost completate cu *jud. mixtă din Recița, jud. mixtă din Moldova-nouă și jud. de muncă cu sediul la Recița*. După noua Organizație judecătorească apoi au fost introduse și *judecătoriile comunale*.

În anul 1929 s'a constituit la Oravița *Asociația turistică „Banatul“*, construind în 1930 drumul dela Prislop (deasupra comunei Văliug) până în vârful muntelui „Semenic“, unde apoi se ridică în scurt timp mai multe cabane, încât a răsărit acolo, în vârf, ca prin minune, un orașel cu vile splendide, o biserică de lemn, și un funicular dela Văliug până sus. Între timp au fost refăcute *stațiunile climaterice*: Poneasca, Marila, Steierdorf, Sasca-montana (Sușara), Dognecea și Văliugul. Zeci de poteci brăzdează munții, case de adăpost sunt presărate pretutindeni; și cu drept cuvânt zice d-l prof. Ilie Rusmir în *Memoariul său*, la care facem trimitere:

„Cine ar putea descrie această ramură cu toate realizările ei? Poate numai cineva, care a plecat în anul 1918 din Țară și s'a reîntors în 1943; desigur că acesta nu va mai recunoaște vechile vetre, vechile așezări în structura lor primitivă. *Va găsi urmele unui popor, care în cei 25 ani dela Unire și-a dat tributul său din belșug la civilizația și cultura Europei de astăzi*“.

BIBLIOGRAFIE

Baróti (Grünn) L.: Geschichte von Perjámos. Birăescu Tr.: Memoriu privitor la realizările românești în Timișoara. Prof. Borza A.: Banatul în timpul Romanilor. Prof. Borza A.: Corelația dintre flora română și poporul român. Bodor A.: Délmagyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotokra. Borovszky S.: Krassóvármegye története. Buchmann K.: Délmagyarországi telepítések története. Buss-hoff L.: Wandlungen im Landschafts u. Siedlungsbild der banater schwäbischen Heide. Cosma A. iun.: Istoria presei române în Banat. Corneanu C.: Frânturi istorice. Prof. Cotoșman Gh.: Episcopia Mehadiei. Cristea T.: Creșterea animalelor în Banat. Csallner A.: Die deutsche Siedlungen in Rumänien. Eckhardt A.: Das Ungarnbild in Europa. Prof. Daicovici C.: Siebenbürgen im Altertum. Dehelean V. și Indrieșiu I.: Monografia Intreprinderilor Electromecanice din Timișoara. Depner M.: Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf mit Habsburg. Prof. Dragomir S.: Vechimea elementului românesc în Banat. Prof. Dragomir S.: Studii și documente privitoare la revoluția Românilor din Transilvania în anii 1848—49. Prof. Dragomir S.: Sârbii din Banatul românesc 1919—1940. Prof. Feichter H.: Die Bevölkerungsdichte des rum. Banates. Grisellini Fr.: Geschichte des Temeser Banates. Groșorean C.: Pe marginea unor monografii germane. Groșorean C.: Mișcările culturale în Sud-Estul european. Groșorean C.: Situația Românilor bănățeni în decursul sec. al XVIII-lea. Groșorean C.: Istoricul colonizărilor germane. Groșorean C.: Problema maghiară. Groșorean C.: Problema germană. Groșorean C.: Situația politică și culturală a minorităților etnice din Banat. Hangay O.: Harcz a magyarságerért. Hoffmann L.: Kurze Geschichte der Banater Deutschen. Handwörterbuch des Grenz- u. Auslandsdeutschtum. Band I. Herrschaft H.: Das Banat. Ilieșiu N.: Monografia istorică a Timișoarei. Jakabffy E.: A bánási magyarság huszéve Romániában. Jakabffy E.: Krassó-Szörényvármegye története különös tekintettel a nemzetiégi kérdésre. Jakabffy E.: Adatok Krassó-Szörény megye multjából. Juhász K.: Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter. Isbert O. A.: Magyarisierung u. Magyarisation. Prof. Kausch M.: Schicksalswende im Leben des banater deutschen Volkes. Korabinszky I. M.: Geographisch-Historisches u. Produkten Lexikon von Ungarn. Luca-Ciomac I.: Realizările românești în economia rurală a Banatului. Milleker F.: Geschichte der Banater

Militärgrenze. Motogna V.: Banatul românesc în epoca migrațiunii popoarelor barbare. (Studii istorice Vol. I.) Motogna V.: Contribuția la istoria Românilor bănățeni în evul mediu. (Studii istorice Vol. I.) Motogna V.: Ohtum. Contribuția la istoria Românilor în veacul al IX—XI. Motogna V.: Istoria veche a Românilor. Moisi A.: Monografia Clisurii. Munteanu L.: Stările sanitare din Timișoara înainte și după unire. Oltenschi I.: Darea de seamă privitoare la realizările făcute dela 1914—1943 în cuprinsul Insp. de drumuri. Pesty Fr.: Krassó vármegye története. Pesty F.: A szörényi bánság és Szörénymegye története. Pocreanu E.: Realizările pe tărâm sanitar. Popiți Gr.: Date și documente bănățene. Popa Tr.: Românii din Banatul medieval. (Studii istorice Vol. I.). Pontelly J.: A temesvári nyelvterjesztő egyesület feladata. Preyer I. N.: Monographie der königl. Freistadt Temesvar. Röhrig H. A.: Die Geschichte der deutsch-evangelischen Gemeinden des Banats. Prof. Rusmir I.: Pe urmele dominației românești în jud. Caraș. Someșan L.: Die Theissebene. Szentkláray I.: Száz év Délmagyarország történetéből. Schimscha E.: Technik u. Methoden der Theresianischen Besiedlung des Banats. Schünemann K.: Österreichs Bevölkerungspolitik. Sotropa V.: Viața Românilor în evul mediu. Prof. Stanciu V.: Aurul Daciei și imperiul roman. Prof. Stanciu V.: Minunatele sunt lucrările Tale. Stoia-Udrea I.: Studii și documente bănățene. Stratul I.: Instituțiuni hipice în Banat. Schuller I. K.: Geschichte von Siebenbürgen. Szende P.: Magyar városok a középkor végén. Schwicker I. H.: Geschichte des Temeser Banats. Szekfü Gy.: Három nemzedék és ami utána következik. Staubinger I.: Die Schwaben im Banat. Steinacker E.: Lebenserrinerungen. Thierfelder Fr.: Der Balkan als kulturpolitisches Kraftfeld. Wettel H.: Der Buziascher Bezirk. Sever Bocu: Drumuri și Râscruci. (Ed. București, 1945. Vol. II.) Prof. St. Manciulea: Elemente etnice străine așezate în Banat între anii 1000—1870. (Studii istorice. Vol. I.). Ion Negru insp. gen.: Contribuție la cunoașterea Banatului. (Studii istorice. Vol. I.).

